

ISSN 0203-9494

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

33

1986

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР
ЛЬВІВСЬКИЙ ОРДЕНА ЛЕНІНА ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Видається з 1970 р.

ВИПУСК 33

ЛІТЕРАТУРА, МОВА ТА КУЛЬТУРА
ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

Л Ь В І В
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
1986

ДО 130-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ І. Я. ФРАНКА

І. М. ЛОЗИНСЬКИЙ, зав. відділом
Львівська обласна універсальна
наукова бібліотека ім. Я. Галана

І. ФРАНКО І Я. ВРХЛІЦЬКИЙ (з історії українсько-чеських літературних зв'язків)

Радянські, чеські та словацькі літературознавці і дослідники, розглядаючи питання «Іван Франко і Ярослав Врхліцький», зосереджувалися переважно на аналізі Франкових статей про цього письменника. З невідомих причин не зверталася достатня увага на життєві і творчі факти біографії чеського письменника, літературне оточення, політичну структуру складної історичної дійсності, в умовах якої проходив процес взаємозбагачення різних національних літератур Австро-Угорщини. Висвітлювався також суттєвий аспект цієї проблеми — рівень і джерела обізнаності українського письменника з творами талановитого чеха.

Опубліковані дослідження взаємовідносин Івана Франка і Ярослава Врхліцького — це здебільшого спроби по-своєму переказати відомі коментування статті І. Я. Франка «Нова чеська література і її розвій. Ярослав Врхліцький, його життя і творчість. «Бар-Кохба» (1899) [40, с. 152—153; 2, с. 142; 3, с. 86; 5, с. 323—343; 6, с. 56; 7, с. 152; 8, с. 71—78; 9, с. 19; 10, с. 41—62; 11, с. 262—278; 12, с. 63—73; 14, с. 4; 15, с. 139—140; 16, с. 4; 17, с. 334; 38, с. 10—11; 18, с. 226—230; 20, с. 95—98; 21, с. 88—89; 22, с. 118—121; 28, с. 51].

Деякі критики і літературознавці стверджують, що першим чеським поетом, з творчістю якого І. Франко ознайомився (1884 р.), був Карел Гавлічек-Боровський, хоч перші переклади його творів — епіграми «Пророк Понаш» і «Пересторога» він надрукував у 1888 р.

На нашу думку, І. Франко насамперед ознайомився з творами Ярослава Врхліцького: вірші зі збірок «З глибин» та «Сни про щастя» Каменяр міг прочитати в польському перекладі, який вийшов окремою книжкою під назвою «Duch i świat» («Дух і світ» [44, с. 3—129]) 1884 р. у Львові.

Не виключається і те, що засобом пізнання могли стати чеські газети і журнали, які регулярно надходили до львівських українських, польських і німецьких редакцій чи до бібліотеки чеського клубу «Бесіда». Та які б не були шляхи безпосереднього знайомства українського письменника з поетичними текстами Врхліцького, його творчість викликала великий інтерес. Тому одразу І. Франко взявся за переклади і їхню публікацію. Отже, перший український переклад з Врхліцького — поема «Рокишені» під назвою

«Дрімачий монах» з'явився 1885 р. у журналі «Зоря» за підписом Мирон.

Продовжуючи перекладати поезію Ярослава Врхліцького, зокрема такі вірші філософського звучання, як «Одповідь», «Питання» та інші, І. Франко водночас мріяв про особисте знайомство з чеським автором. Оскільки довго не траплялося такої нагоди, то він збирався спеціально поїхати до Праги. 5 лютого 1894 р. у листі до Франтішка Ржегоржа І. Франко наголошував про свій намір поїхати до Праги, бо «хотів би... познайомитися особисто з Вашими básníkami особливо з Врхліцьким, про котрого хотів би написати в Ж[итті] і Сл[ові] студію і дати його портрет та переклади деяких віршів» [13, с. 488].

Проте Каменяр не зміг тоді поїхати до Праги — очевидно у зв'язку з підготовкою до виступів на Другому з'їзді польських письменників і журналістів, на який його було заздалегідь запрошено, як і Врхліцького.

18 липня 1894 р. у день прибуття чеського поета до Львова в газеті «Kujer Lwowski» з'явилася передова вітального характеру «Гість з Чехії». Коли її зіставити з пізнішим нарисом (1899 р.) Франка про творця «Бар-Кохби», то привертають увагу однакові змістові акценти, спрямовані на підкреслення загальнослов'янського, навіть світового значення поетичного набутку чеського письменника. Зокрема у газеті наголошується, що поряд з незрівнянню майстерністю форми, «Ярослав Врхліцький сьгодні є найвищим і наймогутнішим представником чистого і широкого гуманізму в поезії цивілізованих народів» [32, с. 1]. Необхідно відзначити той факт, що у статті зовсім не згадується про зв'язок Врхліцького з польськими літераторами, переклади творів А. Міцкевича. Відсутність цих даних, а водночас і порівняння з продуктивністю польського письменника Ю. І. Крашевського у статті з нагоди 40-річчя Я. Врхліцького [30, с. 3] дає підставу висунути гіпотезу, її міг написати співробітник газети «Kujer Lwowski» І. Франко, який саме тоді посилено цікавився Врхліцьким і перекладав його вірші українською мовою. Проте на підтвердження цієї гіпотези потрібні додаткові докази.

Приїзд Ярослава Врхліцького до Львова на Крайову виставку, його участь у Другому з'їзді польських письменників і журналістів стали вимріяною нагодою для знайомства двох відомих людей. Франко, давши згоду взяти участь у з'їзді, оголосив дві теми доповідей: «Про відношення етнології до історії літератури», «Взаємовідносини польської і русинської літератур», тексти яких заздалегідь публікувалися у спеціальному збірнику [41, с. 1—14]. Франко був присутній на більшості пленарних і секційних засідань, а 21 липня 4 рази виступав у дискусіях, що велися у першій літературознавчій секції, яка працювала в приміщенні державної гімназії [34, с. 4]. Врхліцький водночас з польським поетом Адамом Асником був обраний почесним головою з'їзду [33, с. 4]. Представника чеської літератури зустрічали з почестями, називали його геніальним поетом, великим другом польської літератури. Зрештою Врхліцький у своєму слові-відповіді на привітання

18 липня 1894 р. зазначив, що з джерел польської літератури почерпнув чимало. Під враженням картини Яна Стики, що виставлялася у львівській ратуші, Врхліцький написав вірш «Полонія», спрямований на підтримку польського народу в його прагненні до згуртованості. Автор прочитав його по-чеськи на заключному засіданні з'їзду. Тут водночас прозвучав польський переклад цього вірша Ф. Крчка [35, с. 2].

У Львові Врхліцького супроводжували письменник і вчений-слов'янознавець, автор прозових творів про Україну «Козацькі ескізи» (1885), «Українські думи» (1888) Едуард Єлінек, директор пражського театру фр. Шуберт, поетеса з Моравії Габрієла Прейсова, чеський літератор, пізніший перекладач «Украденого щастя» І. Франка Ярослав Розвода.

Врхліцький мав нагоду оглянути різні павільйони виставки, зокрема павільйон українських «Наукових товариств», де експонувалися Франкові публікації, присвячені фольклору, етнографії і етнології. Крім цього, Врхліцький ознайомився з визначними історичними і архітектурними пам'ятками Львова, його мистецьким і культурним життям. Він мав змогу почути голос молодої оперної співачки Соломії Крушельницької, яка 20 липня 1894 р. виступала у третій дії опери Ст. Монюшка «Зачарований замок» («Страшний двір») на сцені театру Скарбка [28, с. 3].

21 липня 1894 р. Врхліцький разом з Єлінеком відвідав студентське наукове товариство Львівського університету «Академічну читальню», де їх вітали студенти — члени філологічної секції. До речі, на зборах цього товариства неодноразово виступав Франко, зокрема з доповіддю про твори Ж.-Ж. Руссо [31, с. 2].

На жаль, не вдалося знайти відповідні згадки в тогочасній українській, польській і німецькій пресі, які свідчили б про те, що Врхліцький відвідав товариство чи редакцію українського часопису. Не побував чеський гість і в редакції газети «Kurjer Lwow-ski», де тоді працював І. Франко. У листі до Михайла Драгоманова 3 серпня 1894 р. І. Франко пише: «Чехам хотіли Русини зробити якесь привітання, та так і не дійшли ні до чого...» [19, с. 470]. У цьому ж листі Франко конкретизував: «На з'їзді польських письменників були між іншими... з Чехів Врхліцький і Єлінек... я подавав їм свої видання» [19, с. 470].

Ми не знаємо, які саме публікації подарував Франко Врхліцькому, але ця лаконічна згадка є одним з найважливіших доказів про справжні обставини і місце їх особистого знайомства. Не виключається, що це знайомство поглибилося, наприклад, під час урочистого вшанування польського письменника Теодора Томаша Єжа (псевдонім Зігмунта Мілковського), на якому був присутній Франко [36, с. 3] і Врхліцький. Про свою участь написав Франко Драгоманову [19, с. 470].

На тему особистого знайомства обох письменників існує кілька бездоказових припущень. Про їхнє особисте контактування вперше заговорив М. Неврлі у монографії «Іван Франко — український поет-революціонер», а також у статті «Іван Франко і чеська культура». Проте в обидвох працях наводилася неправильна дата їх

першої зустрічі, що нібито мала місце в Празі у другій половині липня 1895 р. під час поїздки українського письменника на етнографічну виставку. Це твердження спростовує лист Врхліцького до Франка від 27 жовтня 1895 р. Немає сумніву в тому, що коли б обидва поети зустрілися тоді у Празі, то у листі Врхліцького не було б рядків: «Оскільки з того часу (тобто з листопада 1894 року) минув уже рік, просимо якнайввічливіше Вашого рішення» [1, с. 126]. Не відповівши на першого листа і не виконавши прохання, Франко навряд чи пішов би на зустріч.

Особисте знайомство і контакти між двома великими письменниками створили той літературний клімат, у якому могло розвиватися взаємне творче спілкування, насамперед спонтанне налагодження ділового листування між адресатами.

Нещодавно працівник Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР П. Г. Баб'як віднайшов і опублікував два листи Я. Врхліцького до І. Франка [1, с. 122—129]. Публікація цих листів дає нам можливість докладніше з'ясувати певну прогалину в їх ділових стосунках. Ми не тільки дізнаємося про зміст справи, з якою звернувся чеський автор до Франка, а, передусім, про те, у якій епістолярній формі це проходило.

Немає у першому листі (27 жовтня 1894 р.) традиційного в таких випадках звороту, який вживався у листуванні між незнайомими людьми. Навпаки, Врхліцький називає Франка доктором, про що він міг дізнатися найімовірніше під час перебування на з'їзді літераторів у Львові.

Згодом дійшли чутки до Врхліцького, правдоподібно через Ржегоржа, про старання Франка після успішно прочитаної габлітаційної лекції «Наймичка Т. Г. Шевченка» одержати доцентуру у Львівському університеті. Не знаючи про те, що віденське міністерство не затвердило українського письменника у вченому званні, Врхліцький у другому листі (27 жовтня 1895 р.) серед інших титулів в адресі проставив «університетський доцент», що не відповідало дійсності.

З якого приводу звернувся Врхліцький до Франка в 1894 р.? На наш погляд, як до найбільш авторитетного шевченкознавця у справі перекладів поезій великого Кобзаря, здійснених Р. Єсенською й Й. Коларжем. Проте Франко, «будучи зайнятий різними працями, а ще більше турботами, які забирали у мене охоту до праці», шойно через рік, 27 листопада 1895 р. прихильно відповів на лист Врхліцького, давши оцінку надісланих йому перекладів Т. Шевченка.

У листі до Врхліцького (16 січня 1899 р.) Франко підтвердив високий рівень виправлених і удосконалених перекладів Р. Єсенської творів Т. Шевченка, рекомендувавши їх до друку. Лист закінчується словами: «Прошу прийняти запевнення мого глибокого поважання і щире бажання Вам здоров'я і сили для дальшої праці на славу Вашу і цілого чеського народу і всієї Слов'янщини. Ваш покірний Іван Франко» [13, с. 498].

На цьому їхні контакти не обірвалися. Внаслідок співпраці Франка і Врхліцького-редактора «Збірника світової поезії» у

1900 р. вперше видано чеською мовою книжку вибраних поезій великого Кобзаря [43, с. 5—43].

Обидва письменники прагнули до нових зустрічей, обміну думками та інформацією. Ярослав Розвода в листі до Франка (9 серпня 1898 р.), надсилаючи свій переклад чеською мовою «Украденого щастя», писав: «Маю, однак, писати про Вас обширнішу статтю для чеського часопису (Врхліцький сказав мені про неї). Постараюся зробити все, що в моїх силах, щоб написати про Вас добре» [13, с. 553].

Не вдалося встановити, чи зустрічався Врхліцький з Франком під час другого перебування у Львові. Думаємо, що зустріч не відбулася. Врхліцький приїхав із Кракова лише на два дні [37, с. 4] і перебував у Львові з 28 по 30 червня 1898 р. [38, с. 4]. Першого дня він відвідав Будинок об'єднання літераторів, наступного оглянув Національний заклад ім. Оссолінських, побував у Літературному товаристві ім. А. Міцкевича, оглянув бібліотеку, пізніше мав розмову з професорами гуманітарного факультету Львівського університету. У редакціях газет і журналів чеський гість не побував. Зрештою в той час Франко уже не працював у редакції газети «Kujter Lwowski», проте про перебування Врхліцького у Львові він знав з газет. Не підтверджує тодішньої зустрічі обох письменників другий лист Франка до Врхліцького, датований 16 січня 1899 р. Виправдувальний тон листа свідчить швидше про те, що Врхліцький міг цікавитися Франком з метою в'яснення причин затримки з висилкою другої і остаточної рецензії-реферату на переклад Р. Єсенської поезій Т. Шевченка. Ймовірно, що факт перебування Врхліцького у Львові прискорив остаточне завершення зтяжнього рецензування і пересилки листовної рекомендації до Чеської академії наук.

Протягом кількох років у Франка визрівав задум написати обширний літературознавчий нарис, що появився у 1899 р. під назвою «Нова чеська література і її розвій. Ярослав Врхліцький, його життя і творчість. «Бар-Кохба». У листі до редактора «Slovan-ského přehledu» Адольфа Черного (літературний псевдонім Яна Рокіти) 29 березня 1899 р. він звернувся з таким проханням: «З гонорару за попередню статтю прошу купити мені Врхліцького «Бар-Кохбу» і книжку про Врхліцького (здається Альберта або як і яка інша), бо я хотів би дати про нього студійку з перекладом до Літ[ературно]-нау[кового] Віст[ника] [13, с. 510].

Ми не маємо підтвердження, ніби Черний надіслав саме ті книжки, які просив Франко, можливо тому, що не всі листи празького кореспондента збереглися, частина листів у роки другої світової війни була втрачена. Проте, безсумнівно, назвами цих книг Франко користувався. Тут доводиться з'ясувати, чи Франко, переймаючи дані Альбертом факти і оцінки, просто запозичував їх, чи критично переосмислював. Не можна категорично твердити, що український письменник, висвітлюючи біографію Я. Врхліцького, користувався виключно книгою дійсного члена Чеської академії наук Едуарда Альберта «Ярослав Врхліцький». Про це свідчить такий факт. Чеський автор констатує, що Врхліцький, повернув-

шив з Італії у 1876 р. на батьківщину, деякий час редагував «Světozor», а невдовзі став допоміжним вчителем в учительській семінарії [26, с. 3]. Франко про цей відрізок біографії тодішнього педагога і початкуючого поета написав так: «Він покинув гувернерку і приїхав до Праги. Але тут стріло його розчарування; редакцію «Světozora» обняв хто інший, і йому не лишилося нічого іншого, як податися на суплентуру при учительській семінарії» [23, с. 278]. У нарисі Франка про Ярослава Врхліцького чимало зовсім нових суто франківських формулювань і характеристик, але над усе чеський письменник подобався йому універсальністю письменницького таланту і філігранністю поетичної форми, масштабністю творчої уяви.

Однак розгляд нарису Франка про Врхліцького необхідно синхронізувати з розглядом тих причин, які зумовили, навіть прискорили його написання. Вони мають не тільки суб'єктивний характер, інспірований універсальністю зацікавлень автора, а й громадсько-політичний зміст. Справа в тому, що, починаючи з 1893 р. і до кінця 1898 р. у львівських колах польських літераторів глобально захвалювалися талант і особа Врхліцького як генія чеської літератури (Ф. Крчек), як всеслов'янського соловейка (Я. Бойко), як найвидатнішого поета чеського народу (Бр. Грабовський) [45, с. 1—6] і, зрештою, як письменника, чиє сумління надає тон і напрям всьому чеському літературному процесові.

На нашу думку, сам задум нарису і його літературознавча реалізація якраз народилася у Франка на перехресті його не pogodженості з такими помпезними трактуваннями особи і ролі чеського поета і бажанням дати українському читачеві об'єктивну інтерпретацію, звільнити його від штучної хвальби критиків. Цим був зумовлений певною мірою безкомпромісний і відвертий аналіз, що ґрунтувався на широких прогресивних ідейно-естетичних і громадсько-політичних принципах. Франко, високо цінуючи оптимістичне сприйняття світу, близькість поета до національно-визвольного руху чеського народу, мовне багатство, розглянув життєвий і творчий шлях Врхліцького у громадсько-літературній конкретиці, звертаючи особливу увагу на ідейний характер і напрям його естетичних принципів. Франко акцентував на енциклопедичній масштабності ліричної і епічної тематики, високій професійній техніці версифікації поета. На його думку, Врхліцький сам розробив або спричинився до створення нових засобів поетичного вислову і метричних розмірів вірша, увів у практику багату семантичними відтінками поетичну мову. Франко так писав про це: «Підняв чеську поетичну мову із ступня сільської дудки або маломіського кларнета на ступінь органів або могутнього оркестру, де сотки різних інструментів, ведучи кожний свої властиві тони і мелодії, зливаються в одну гармонійну музику» [23, с. 54].

Раціоналізм і влучність Франкового аналізу полягали у його вірному літературознавчому прогнозуванні, в тому, що він накреслив перспективність таких її складових частин, як могутність поетичної фантазії, оригінальність пластичних картин, майстерність віршування. Згодом це прогнозування справдилося. Словацький

письменник-комуніст Лацо Новомеський, який ставив ім'я Врхліцького в одному ряду з іменами Божени Немцовой, Я. Неруди, Св. Чеха, Б. Сметани, А. Дворжака і К. Чапека у статті «Спадщина Ярослава Врхліцького» розкриває передбачення Франка, відзначаючи, «що основну працю для розвитку сучасної новітньої чеської поезії проробив саме Врхліцький» [40, с. 3]. В чому полягала ця основна праця? Докладнішу відповідь дав Юліус Фучік: «Він приніс і переніс в чеську поезію сміливість блиску і монументальності, сміливість сонячного світла, яких у ній не було. З його творчістю чеська поезія одержала те кипуче багатство форм і образів, які в інших поезіях створювалися століттями» [26, с. 220]. Крім цього, Франко тонко схопив ідеальну здатність Врхліцького долати старі літературні канони і перебудовуватися на ходу та йти в ногу з вимогами громадського і літературного життя. В окремих моментах погляд Франка на Врхліцького збігався з поглядами певної частини чеської критики, яка скептично дивилася на свого поета і навіть полемічно відкидала його творчість (Ф. Кс. Шальда, Й. Св. Махар). Франко не поділяв крайнього нігілізму деяких чеських критиків. Він розважливо і ретельно піддавав критиці, насамперед, філософські погляди Врхліцького: «Його філософія не має в собі нічого оригінального; се звичайна собі еклетика, що висловлена прозою, без поетичних прикрас, була би не раз банальною. Та як же ж та банальна філософія шкодить поезії!». Далі він розкриває літературно-громадські наслідки цієї філософської невизначеності частини творчості Врхліцького: «Я не сумніваюся, що певне відчуження, яке в останніх роках запанувало між Врхліцьким і чеською суспільністю, а особливо її молодшою генерацією, походить поперед усього із його філософічних поезій і зі зложеної в них блідої, еклетичної і часто зовсім ненаукової філософії» [23, с. 282].

Аналізуючи драматично-епічну поему «Бар-Кохба», з якої переклав найбільш вдалі за своєю поетичною майстерністю уривки, інші твори Врхліцького, Франко проводив чіткі ідейно-естетичні і філософські принципи, висував конкретні завдання. В поемі, за словами Франка, діяли абстрактні фігури, вона не охоплювала історичних явищ у ракурсі актуальних проблем, що хвилювали його співвітчизників. Тон, який супроводить аналіз поеми, докорінно відрізняється від похвального тону Франкового аналізу спадщини інших письменників, наприклад, К. Гавлічка-Боровського, Я. Неруди, В. Гюго. У ставленні до цих поетів Франко обрав тон висхідного одобрення, до Врхліцького — критично-оцінювального розмежування того, що має чітку і тривку ідейно-мистецьку вартість і відокремлення творів, що, за його висловом, «видаються одною великою помилкою», зумовленою блідою, еклетичною і часто зовсім ненауковою філософією. Власне кажучи, весь літературознавчий нарис написаний на тій же хвилі творчої зосередженості і в цьому ж часово-критичному і літературознавчому ключі, що й стаття, присвячена поезії Яна Каспровича [24, с. 212—219]. Обидві праці опубліковані в 1899 р. У них висунені майже ідентичні закиди, в яких Франко докоряє письменнику за іноді слабкі і плу-

тані роздуми, романтичний анахронізм та частковий ідейний еkleктизм. Погоджуємося з Франковою критикою в тому, що про значення організованої класової боротьби, наснаженої ідеалами соціалістичної революції Врхліцький ніде не згадує.

Щоправда, необхідно вказати і на певне одностороннє згущення фарб сучасними дослідниками Франкової інтерпретації набутку Врхліцького, що йде лінією послідовного відбору негативних акцентів, які він поставив на окремих його творах, повсюдне підкреслювання ними абстрактного гуманізму автора «Бар-Кохби». Так, майже всі дослідники, порушуючи цю тему, наводять цитату Франка, де зазначено, що Врхліцький «у своїх поезіях майже не доторкається сучасного чоловіка, сучасної суспільності, її потреб, змагань і ідеалів і для того легко зрозуміти, що й суспільність починає відвертатися від нього» [23, с. 282].

Якщо під поняттям «сучасного чоловіка» розуміти простого чеха, насамперед селянина-трудівника, то з таким поглядом напевно чи можна погодитися. Є у поетичному набутку чеського автора збірок «Нові епічні вірші» (1881), «Сільські балади» (1886) чимало віршів, у яких він одверто говорить про соціальне безправ'я народних мас, страждання селянських низів.

Франкова характеристика творчості Врхліцького фактично побудована на аналізі лише тієї частини творів чеського поета, з якими він був знайомий. Тому вважати її вичерпною не можна. Поза увагою Франка залишилося багато прогресивних громадських мотивів поета. Не можна не сказати про типологічні подібності у творчості Врхліцького і Франка, які певною мірою пояснюються тотожними соціальними умовами життя, спільністю тих традицій, які вони продовжували. Вивчення типологічних сходжень у творчості обидвох письменників дає можливість краще зрозуміти творчу індивідуальність Врхліцького, тематичну і жанрово-стилістичну своєрідність його спадщини, об'ємніше уявити чеський літературний процес того часу.

У творчості Франка і Врхліцького мають місце передусім типологічні збіги емоційно-жанрового характеру, які виявляються в глибокому ліризмі, психологічній «насиченості» світових образів, новизні культуроконтактної теми і художніх засобів відображення її. Ми поділяємо думку радянського дослідника А. Бушміна, що «творчі зв'язки письменників, залежно від близькості чи відмінності їх суспільних позицій, ідейно-естетичних поглядів та індивідуальних особливостей, можуть набувати характеру контактних, чи контрастних, а інколи й конфліктних відношень» [4, с. 132—133]. Це певною мірою стосується даної теми.

Типологічні збіги між творами обох письменників незначні, і причиною цього було не соціальне їх походження, як вважають деякі дослідники. Син сільського коваля Франко відрізнявся від сина сільського крамаря Врхліцького не національною приналежністю, не соціальним походженням, життєвим статусом і навіть не науковим ступенем, а формою суспільної самосвідомості, через яку він сприймав, осмислював і оцінював навколишню дійсність,

системою переконань, принципів та ідеалів щодо життєво важливих явищ.

З другого боку, Франко був близький Врхліцькому незвичайним багатством творчої уяви, досконалим володінням кількома іноземними мовами, глибокою обізнаністю зі світовою літературою, плідною перекладацькою діяльністю і масштабами плодотворності.

Таким чином, особисте знайомство обидвох письменників, яке мало місце у Львові в липні 1894 р., стимулювало даліше зацікавлення Франка творчістю чеського письменника, сприяло виникненню ділових контактів і співпраці між ними. Навіть на скромному художньому матеріалі, яким тоді Франко оперував, він правильно накреслив напрям ідейного розвитку чеського поета. Його інтерпретація спіралі розвитку соціальної тенденційності Врхліцького, його широкого, хоч і суб'єктивного, гуманізму має всі ознаки справжнього історичного підходу та принципіальної ідейно-естетичної і громадсько-політичної критики. Тому стає зрозумілим ідейний характер цілеспрямованої одвертої, системної критики, якої зазнав Врхліцький з боку Франка.

Незважаючи на суперечливість творчості Я. Врхліцького, І. Франко бачив в ній те краще, чим він і сьогодні дорогий чеському народові. Навіть невдала загалом драматично-епічна поема «Бар-Кохба», «написана чудовою мовою, ясною і прозорою, як кришталі, мовою, що пливе вільно і широко, блищить і міниться тисячними барвами. Деякі сцени, особливо в першій половині поеми, належать до правдивих перлин поезії і зробили би честь і найбільшому поетові» [23, с. 289]. У творах Врхліцький розвивав нові громадянські ідеї, синхронні до нових умов, підпорядковуючи свою творчість загальнонародним питанням боротьби за поліпшення долі трудового народу.

Ставлення Франка до Врхліцького і його оцінка творчості великого чеського поета є значним досягненням в історії українсько-чеських літературних взаємовідносин другої половини ХІХ ст.

1. Баб'як П. Г. Автографи прогресивних чеських і словацьких письменників і вчених. — У кн.: Бібліотекознавство й бібліографія на службі науки: Зб. наук. праць. К., 1979. 2. Батюк Л. Іван Франко і чеська література. — Вітчизна, 1956, № 5. 3. Батюк Л. І. До питання про зв'язки Івана Франка з Чехією. — Наук. зап. Дрогобицького пед. ін-ту ім. І. Франка. 1957, вип. 2. 4. Бушмин А. Премственность в развитии литературы. Л., 1978. 5. Галащук Б. І. Франко і чеська література. — В кн.: Творчість Івана Франка: Зб. ст. К., 1956. 6. Генік-Березовська З. Глибше вивчати зв'язки І. Франка з чеською літературою. — Рад. літературознавство, 1958, № 1. 7. Генік-Березовська З. Без наукового обґрунтування. — Дніпро, 1958, № 5. 8. Гонтар П. Українсько-чеські літературні зв'язки в ХІХ ст. К., 1956. 9. Грабарь Э. Чешские связи Ивана Франко. — Славяне, 1956, № 8. 10. Жидлицкий В. Иван Франко и слов'янство. — В кн.: З історії чехословацько-українських зв'язків. Братіслава, 1959. 11. Журавська І. Ю. Франко і розвиток чесько-українських літературних зв'язків. — В кн.: Міжслов'янські літературні взаємини: Зб. ст. К., 1958, вип. 1. 12. Журавська І. Ю. Иван Франко — критик і популяризатор чеської літератури. — В кн.: З історії чехословацько-українських зв'язків. Братіслава, 1959. 13. Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками / Упорядкували М. Мольнар та М. Мундяк. Братіслава, 1957. 14. Коновалов Г. Иван Франко і чеська література. — Літ. газета, 1956, 7 черв. 15. Малярєнко А. Н. Иван Франко в оцінці прогресивних письменників

Чехословаччини. — Наук. зап. Київ. ун-ту, 1956, т. 15, вип. 7. 16. *Мольнар М.* Знайдено в Чехословаччині. — Літ. газета, 1956, 1 листоп. 17. *Мольнар М., Мундяк М.* Співпраця Франка у чеських виданнях. — У кн.: Іван Франко. Статті і матеріали. Львів, 1958, зб. 6. 18. *Неврілі М.* Іван Франко і чеська культура. — У кн.: Іван Франко. Статті і матеріали. Львів, 1956, зб. 5. 19. № 316. Франко до Драгоманова. — У кн.: Матеріали для культурної й громадської історії Західної України: У 2-х т. К., 1928, т. 1. 20. *Розенбаум К.* Франко і Чехословаччина: З виступу на ювілейному пленумі СПУ. — У кн.: Вінок Івану Франкові. К., 1957. 21. *Роман М.* Іван Франко і чеська література. — Дукля, 1956, № 4. 22. *Рот О. М.* Іван Франко — літературний критик чеської літератури. — Наук. зап. Ужгородського ун-ту, 1957, т. 25. 23. *Франко І.* Ярослав Врхлицький, його життя і творчість. «Бар-Кохба». — У кн.: Франко І. Твори. В 20-и т. К., 1955, т. 18. 24. *Франко І.* Сучасні польські поети. — У кн.: Франко І. Твори. В 20-и т. К., 1955, т. 18. 25. *Albert Eduard Jaroslav Vrchlický: Příprava k budoucím studiím jeho liryky [lyriky] a epiky.* — Praha, 1893. 26. *Fučík, Julius.* O dědictví Vrchlického. — In: Fučík Julius. Státi o literatuře. Praha, 1951, s. 218—222. 27. *Gazeta Lwowska*, 1894, 21 lip. 28. *Genyk-Berezoovská Z.* Ve znamení Ivana Franka. — In: Sto padesát let Česko-ukrajinských literárních stiků: 1814—1964: Vědecko-bibliografický sborník. Praha, 1968. 29. *Jaroslav Vrchlický.* — Kurjer Lwowski, 1893, 19 lutego. 30. Kurjer Lwowski, 1890, 12 paźdz. 31. Kurjer Lwowski, 1894, 18 lip. 32. Kurjer Lwowski, 1894, 20 lip. 33. Kurjer Lwowski, 1894, 22 lip. 34. Kurjer Lwowski, 1894, 23 lip. 35. Kurjer Lwowski, 1894, 24 lip. 36. Kurjer Lwowski, 1898, 29 czerw. 37. Kurjer Lwowski, 1898, 1 lip. 38. *Molnar M.* Velký syn ukrajinského lidu Ivan Franko. Praha, 1956. 39. *Nevrtilj Mikulaš.* Ivan Franko — ukrajinský básník — revolucjonář. Praha, 1952. 40. р. б. [Novomeský, Ladislav]. *Dědičstvo J. Vrchlického.* — Slovenské zvesti, 1937, 9 septem. 41. Pamiętnik zjazdu literatów i dziennikarzy polskich. [Lwów], 1894. 42. Sprawozdanie wydziału Czytelni Akademickiej we Lwowie za rok administracyjny 1893/94. Lwów, 1894. 43. *Ševčenko, Taras H.* Výbor básní/Přeložila Ružena Jesenská. Praha, 1900. 44. *Vrchlický Jaroslav.* Duch i świat/przekł. Miriama. Lwów, 1884. 45. *Vrchlický Jaroslav.* Wybór poezyi/Przełożył z czeskiego i wstępem opatrzył Bronisław Grabowski. Warszawa, [1900].

Краткое содержание

Впервые рассматриваются характер и роль литературных и личных взаимоотношений украинского писателя Ивана Франко и чешского поэта Ярослава Врхлицкого. Исследуются обстоятельства их личного знакомства, которое состоялось во Львове в июле 1894 г. Отмечается, что очерку Франко «Ярослав Врхлицкий, его жизнь и творчество. «Бар-Кохба» присущ исторический подход и общественно-политический критерий освещения гражданственности эстетических и гносеологии философских воззрений поэта.

Стаття надійшла до редколегії 05.03.85.

В. П. ЧОРНИЙ, доц.,
Т. С. ПОЛЕЩУК, асп.,
Львівський університет

ІВАН ФРАНКО І БОЛГАРІЯ (огляд)

Українсько-болгарські взаємини мають глибокі історичні корені і давні традиції, але особливо вони пожвавлюються наприкінці 70-х років XIX ст. Визволення Болгарії від п'ятивікового османського ярма і утворення болгарської держави створило сприятливі умови для швидкого і всебічного розвитку болгарської

національної культури, відкрило широкі можливості для культурних зв'язків з іншими народами, зокрема з українським.

У розвитку українсько-болгарських взаємин останньої чверті XIX—початку XX ст. найбільш помітну роль відіграв видатний український письменник, вчений і громадсько-політичний діяч революційно-демократичного напрямку І. Франко, який все життя боровся за зближення, співпрацю і дружбу народів. Його багатогранна діяльність ґрунтувалася на міцній основі інтернаціоналістських поглядів, інтересів трудящих мас.

1882 р. у статті «Чи ми хоч тепер прокинемось?» І. Франко прагне переконати українську інтелігенцію, що «...всяка наша, хоч би й як демократична і поступова робота над здвиженням і організацією нашого люду не піде успішно і не принесе добрих плодів, доки ми не станемо бік о бік з сусідніми нам слов'янськими народами, так само зорганізованими до такої ж, як ми боротьби» [29, с. 330]. Далі він зазначає, що завдання української демократії полягає не тільки в тому, щоб пробуджувати і організовувати власний народ, а й сусідні народи, бо саме в цьому виявлятиметься «...наш український інтернаціоналізм, котрий один тільки може і нам в нашій власній хаті подати більше сили та ваги і виробити нам прихильність та дружність у сусідніх нам народів» [29, с. 331].

Каменяр з глибокою симпатією ставився до братнього болгарського народу, його історії, багатой культурної спадщини. Віддаючи належне багатовіковій боротьбі болгар проти османських завойовників, він підкреслював: «...Болгари ніколи не забували своєї славної минувшини і народної самостійності, ніколи не переставали заявляти сяк, чи так свої права на свободне життя і людську гідність» [30, с. 74]. Письменник широко вітав утворення незалежної Болгарії, уважно стежив за подіями, які там відбувалися.

У літературній та науковій діяльності І. Франко часто звертався до болгарської усної народної творчості, до пам'яток давньої болгарської літератури, цікавився творами болгарських письменників — Л. Каравелова, Х. Ботева, З. Стоянова, працями болгарських вчених — М. Дринова, Н. Начова, І. Шишманова.

Так, 1888 р. у збірнику «Зерна» (додаток до газети «Буковина») І. Франко опублікував свої переклади чотирьох гайдуцьких пісень із збірки Л. Каравелова. Зацікавленість українського письменника болгарською народною піснею простежується і в його «Студіях над українськими народними піснями», в яких автор аналізує вплив болгарських народних пісень XVI ст. на ряд українських. У «Галицько-руських народних приповідках» І. Франко з метою порівнянь використав 500 болгарських приказок і поговірок із збірки П. Р. Славейкова «Български притчи или пословици и характерни думи».

Цінним внеском у вивчення староболгарської літератури і її впливу на літератури інших слов'янських народів є праця І. Франка «Апокрифи і легенди з українських рукописів», у якій декілька розділів присвячено історії богомільства, аналізу причин його виникнення, поширенню богомільських ідей на Україні. 1896 р.

«Сборник за народни умотворення, наука и книжнина» публікує спеціальну розвідку І. Франка «Притча про единорога та її болгарський варіант» — своєрідне дослідження богомільської повісті про Варлаама і Іоасафа.

У статтях «Слов'янська взаємність в розумінні Яна Коллара і тепер», «Іван Вишенський і його твори», «Болгарські праці М. Драгоманова» І. Франко відзначає традиційні зв'язки між українським і болгарським народами.

Каменяр був особисто знайомий і листувався з багатьма видатними діячами болгарської культури. 1895 р. у Празі український письменник зустрівся з професором Софійського університету Іваном Шишмановим. Їхні контакти розвивалися на ґрунті дослідження взаємозв'язків між Україною і Болгарією та популяризації кращих здобутків передової суспільної думки двох народів. Ще одним яскравим виявом співпраці й дружби прогресивних діячів братніх культур було особисте знайомство і листування Каменяря з болгарським письменником Петко Тодоровим. І. Франко зустрічався також з професором Софійського університету Л. Мілетичем і академіком С. Романським.

У зміцнення і поглиблення українсько-болгарських зв'язків кінця ХІХ—початку ХХ ст. вагомий внесок зробили художні твори українського письменника, які ще за життя автора користувалися популярністю в Болгарії.

Закономірно, що роллю І. Франка у розвитку українсько-болгарських взаємин зацікавилися і радянські, і болгарські вчені — історики, літературознавці, філософи. У ході підготовки і святкування 100-річного ювілею з дня народження великого Каменяря з'явилася низка наукових розвідок, що викликали значний інтерес у літературних колах. Це, передусім, публікації болгарського вченого Петко Атанасова (1922—1975). У болгарських і радянських бібліотеках та архівах він зібрав багатий фактичний матеріал про зв'язки І. Франка з Болгарією. 1956 р. у журналах «Славяне» і «Вітчизна», а 1957 р. в «Известиях» Інституту болгарської літератури він публікує статті [1; 2; 3], де простежує зародження і розвиток інтересу І. Франка до братньої слов'янської країни, вплив на цей процес М. Драгоманова, П. Атанасов характеризує і наукові праці І. Франка, в яких досліджується болгарська проблематика. Значну увагу болгарський вчений приділяв особистим контактам І. Франка з діячами болгарської культури — І. Шишмановим, П. Тодоровим, Л. Мілетичем, С. Романським. Уперше П. Атанасов розглядає питання про появу творів І. Франка в Болгарії, знайомить з діяльністю тих болгарських письменників, що працювали над перекладами поетичних і прозових творів Каменяря. Плідним є звертання болгарського критика до проблеми взаємин І. Франка з Болгарією і в статтях, присвячених українсько-болгарським зв'язкам [4; 5].

Про поширення творчості І. Франка в Болгарії, її вплив на ідейне спрямування болгарських письменників йдеться у статті «Іван Франко в українсько-болгарських літературних зв'язках» болгарського вченого С. Божкова [7]. Інтерес великого україн-

ського письменника і вченого до Болгарії, зауважує він, викликаний, з одного боку, літературною діяльністю І. Франка, а з другого — його науковою роботою як спеціаліста в галузі славістики, насамперед як дослідника староболгарської літератури та фольклору.

З вітчизняних дослідників одним із перших порушив питання зв'язків І. Франка з Болгарією В. А. Жебокрицький у статті «Деякі питання історії південних слов'ян у творчості Івана Франка» [15], опублікованій 1956 р. Найбільшу увагу дослідник приділив поглядам Каменяра на боротьбу болгарського народу проти османського поневолення. Ставлення І. Франка до героїчного епосу південних слов'ян, зокрема, до болгарських гайдуцьких пісень, аналізується у статті М. Я. Гольберга [10], опублікованій 1958 р.

У 1957 р. М. Грудницька опублікувала листи діячів болгарської культури до І. Франка — П. Тодорова, І. Шишманова, Л. Мілетича [11]. Ці листи містять чимало цікавих свідчень, зокрема про те, що П. Тодоров надсилав І. Франку збірку болгарських прислів'їв П. Р. Славейкова і збірку творів Х. Ботева, необхідних українському письменнику для його болгаристичних студій. І. Шишманов не радив І. Франкові погоджуватися на пропозицію очолити кафедру слов'янських літератур у Софійському університеті у зв'язку з тим, що болгарський уряд, звільнивши у 1907 р. прогресивно настроєних викладачів, прагнув замінити їх вченими-іноземцями. Опубліковані листи є ще одним підтвердженням того, наскільки глибоко хвилювали Каменяра проблеми політичного, наукового і культурного життя Болгарії.

Українсько-болгарські взаємини у громадському і культурному житті ХІХ—початку ХХ ст. тривалий час досліджував В. Т. Дмитрук (1906—1959), який у 1958 р. опублікував на цю тему невелику за обсягом, але насичену багатим фактичним матеріалом монографію [14]. Значну увагу він приділяє висвітленню ролі І. Франка у дальшому зміцненні і розширенні українсько-болгарських зв'язків. На конкретному фактичному матеріалі автор простежує формування інтересу І. Франка до Болгарії і болгарської культури, підкреслює значення його як дослідника болгарського фольклору і староболгарської літератури. В монографії вперше розповідається про співробітництво І. Франка з болгарським письменником П. Тодоровим.

У 60—70-ті роки вийшли в світ праці, які розширили і поповнили уявлення про внесок великого Каменяра у розвиток українсько-болгарських зв'язків. Чимало цікавих досліджень, присвячених зв'язкам І. Франка з болгарською літературою, його працям у галузі болгарського фольклору зробив М. Д. Малярчук (1918—1972). Ним опубліковано в болгарських наукових виданнях на цю тему ряд статей [17—21], в яких глибоко аналізується діяльність І. Франка як видатного вченого-болгариста. Франко постає перед нами не тільки як перекладач і дослідник болгарських народних пісень, які він широко використовував, наприклад, у «Студіях над українськими народними піснями», а й як знавець болгар-

ських приказок, поговірок, що знайшло відображення у багатотомному виданні «Галицько-руських народних приповідок».

Доробок І. Франка як дослідника південнослов'янського, в тому числі і болгарського гайдуцького епосу, його перекладацька діяльність у цій галузі розглядається у статтях М. В. Гуця [12; 13].

«Болгарія в колі інтересів Франка — фольклориста і письменника» — так названо один із розділів монографічного дослідження Т. П. Рудої, яке вийшло в світ у 1974 р. [25]. У книзі висвітлюється внесок І. Франка в болгарську фольклористику, приділяється увага науковим контактам вченого з діячами болгарської науки і культури. Частина цього матеріалу ввійшла до другого тому монографії «Славянские культуры и Балканы», виданій у Софії у 1978 р. [26].

Взаємозв'язки і взаємовпливи українських і болгарських прогресивних мислителів другої половини ХІХ ст. стали предметом спільного монографічного дослідження радянського вченого В. С. Горського і болгарського науковця М. Д. Бичварова, опублікованого в Києві у 1966 р. [6]. Автори проаналізували філософський зміст головних проблем, що розроблялися в процесі взаємозв'язків українських і болгарських вчених, письменників, громадських діячів. Вони показали важливе значення в цьому процесі І. Франка як поета-перекладача, вченого-слависта і особливо як дослідника. Простежуючи конкретні приклади взаємозв'язків між українським і болгарським народами на матеріалах народної творчості, І. Франко виділяє два найбільш характерні явища в історії Болгарії — богомільство і гайдуцький рух, які були виявом протесту трудящих мас проти експлуататорів. Це свідчить про те, що дослідник підходив до вивчення цих питань з позицій революційного демократизму [6, с. 152].

Відзначення 100-річчя Квітневого повстання і 100-річчя визволення Болгарії від османського гніту викликало появу значної кількості публікацій, присвячених ставленню громадськості України, її прогресивних діячів до національно-визвольної боротьби болгарського народу. Книга П. С. Соханя «Нариси історії українсько-болгарських зв'язків», що вийшла друком у Києві 1976 р. [27], була перекладена в Софії болгарською мовою. Вона охоплює розвиток взаємин двох братніх народів з найдавніших часів до наших днів. Автор стисло, але всебічно аналізує внесок І. Франка — громадського діяча, письменника і вченого — у зміцнення і розширення українсько-болгарських зв'язків кінця ХІХ—початку ХХ ст. Він підкреслює, що Каменяр знаходив багато спільного в культурних і соціальних явищах українського і болгарського народів. Виступаючи як дослідник історії українсько-болгарських взаємин, І. Франко показав їх величезне значення у розвитку культури обох країн і боротьбі народів за національне і соціальне визволення [27, с. 176—177].

Погляди І. Франка на героїчну боротьбу болгарського народу проти своїх гнобителів і його визволення від п'ятивікового османського ярма в тому чи іншому контексті розкриваються у статтях Г. Д. Вервеса, В. М. Волянюка, С. П. Мовчана, В. Т. Полека,

В. П. Чорнія, А. Ф. Мельничука, Ю. Ю. Фоміна, кандидатській дисертації В. Н. Жук [8; 9; 24; 28; 16].

До громадсько-літературних контактів І. Франка з діячами болгарської культури звертаються у своїх публікаціях О. Г. Охріменко і В. А. Москаленко [23; 22].

Отже, радянські і болгарські вчені опублікували чимало наукових праць, що характеризують найважливіші аспекти взаємин І. Франка з Болгарією. Особливо повно досліджено внесок українського революціонера-демократа у літературне єднання двох народів. Назрілим завданням є створення цілісної праці про роль І. Франка в українсько-болгарських стосунках.

1. *Атанасов П.* Иван Франко и България. — Славяни, 1956, № 7.
2. *Його ж.* Иван Франко і Болгарія. — Вітчизна, 1956, № 9.
3. *Його ж.* Иван Франко и България. — Известия на Института на българска литература. — София, 1957, кн. 5.
4. *Його ж.* Из историята на българо-украинските литературни отношения. — Литературна мисъл, 1957, кн. 5.
5. *Його ж.* Шишманов и Украина. — Славяни, 1958, № 3.
6. *Бичваров М. Д., Горський В. С.* Українсько-болгарські філософські зв'язки. Друга половина XIX ст. К., 1966.
7. *Божков С.* Иван Франко в українсько-болгарських літературних зв'язках. — Рад. літературознавство, 1957, № 3.
8. *Бервес Г. Д.* Передова українська культура і національно-визвольна боротьба балканських народів. — Рад. літературознавство, 1978, № 5.
9. *Воляннюк В. М., Мовчан С. П.* Национально-освободительное движение южнославянских народов 70-х гг. XIX в и общественность Восточной Галиции. — В кн.: Незабываемый подвиг. Львов, 1980.
10. *Гольберг М. Я.* Иван Франко про героїчний епос південних слов'ян. — В кн.: Літературознавство. К., 1958.
11. *Грудницькая М.* Литературные связи с Болгарией Ивана Франко и Ольги Кобылянской. — Сов. Украина, 1957, № 5.
12. *Гуць М. В.* Иван Франко — перекладач південнослов'янського гайдуцького епосу. — В кн.: Иван Франко: Статті і матеріали. Львів, 1984, вип. 11.
13. *Гуць М. В.* Иван Франко и българската хайдушка песен. — Българска фолклористика, 1976, № 3—4.
14. *Дмитрук В. Т.* Сторінки вікової дружби. З історії укр.-болг. зв'язків XIX—поч. XX ст. Львів, 1958.
15. *Жебоклицький В. А.* Деякі питання історії південних слов'ян у творчості Івана Франка. — Наук. зап. Київ. ун-ту, 1956, т. 15, вип. 9.
16. *Жук В. Н.* Общественность Украины в российско-болгарских отношениях 60—70-х гг. XIX в.; Автореф. дис. ... канд. ист. наук. К., 1977.
17. *Маларчук Н. Д.* Иван Франко и българското народно творчество. — Език и литература. София, 1963, № 2.
18. *Його ж.* Българските пословици в научната дейност на Иван Франко. — Известия на етнографския Институт и музей. София, 1964, кн. 17.
19. *Його ж.* За българските пресводи на някои стихове от Ив. Франко. — Пламък, 1964, № 7.
20. *Його ж.* Иван Франко — преводач на български народни песни. — Известия на Ин-т лит. БАН, 1965, кн. 16.
21. *Його ж.* Изследователските работи на Иван Франко върху българските народни песни. — Известия на етнографския Институт и музей. София, 1966, кн. 9.
22. *Москаленко В. А.* Иван Шишманов та українські письменники і вчені кінця XIX—поч. XX ст. Укр. мова та літ. в школі, 1982, № 8.
23. *Охріменко О. Г.* До питання зв'язків Ів. Франка з болгарською поезією. — Укр. літературознавство, 1969, № 7.
24. *Полек В. Т., Чорний В. П., Мельничук А. Ф.* Поддержка украинскими деятелями культуры национально-освободительной борьбы южных славян (1875—1878). — В кн.: Незабываемый подвиг. Львов, 1980.
25. *Руда Т. П.* Иван Франко — дослідник слов'янського фольклору. К., 1974.
26. *Рудя Т. П.* Южнославянский фольклор в научных интересах И. Франко. — В кн.: Славянские культуры и Балканы. София, 1978, т. 2.
27. *Сохань П. С.* Очерки истории украинско-болгарских связей. К., 1976.
28. *Фомін Ю. Ю.* Про ставлення громадськості України до Квітневого повстання 1876 р. у Болгарії. — Пробл. слов'янознавства, 1976, вип. 14.
29. *Франко І.* Чи ми хоч тепер прокинемося? — Сьвіт, Львів, 1882, № 18—19, с. 330—332.
30. *Франко І.* Из болгарських пісень народних. Пісні гайдуцькі. — Франко І. Я. Збір. творів. У 50-ти т. К., 1977, т. 10.

Краткое содержание

Сделан обзор работ советских и болгарских авторов, освещающих роль И. Франко в украинско-болгарских взаимоотношениях последней четверти XIX—начала XX вв. Исследуются главным образом труды советских ученых В. Т. Дмитрука, П. С. Соханя, Н. Д. Малярчука и болгарских П. Атанасова, С. Божкова. Отмечается опыт совместной разработки данной темы в монографии советского ученого В. С. Горского и болгарского — М. Д. Бычварова.

Статья надійшла до редакції 10.05.85.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Т. В. ЛАПІНСЬКА, доц.,
Київський університет

СУЧАСНА БОЛГАРСЬКА ІСТОРИЧНА ПРОЗА І ТВОРЧІСТЬ СТЕФАНА ДІЧЕВА

До другої половини ХІХ ст. болгарська література у зв'язку з певними історичними умовами розвивалась ізольовано від світового літературного процесу. Якщо в 30-ті роки ХІХ ст. найбільш плідотворним жанром її були життя святих, то наприкінці століття уже з'явилася поезія і література критичного реалізму. Загалом розвиток болгарської літератури, у тому числі жанру роману, йшов скороченим шляхом. В історії розвитку і формування цього жанру в болгарській літературі, як у дзеркалі, відбивається специфіка всього болгарського літературного розвитку. Думки відомого вченого М. Бахтіна про те, що роман — це жанр, який ще не вичерпав своїх можливостей, жанр, який формується на наших очах, можна без сумніву віднести й до болгарського роману [1, с. 174].

Сучасний болгарський роман формувался в період, коли класичний європейський роман переживав серйозну кризу. Перші зразки романів у болгарській літературі були національно-героїчним епосом, що відтворив пробудження болгарського народу, його тернистий шлях до свободи. Біля джерел болгарського роману стоїть таке визначне полотно, як роман І. Вазова «Під ігом». Це, без сумніву, один з класичних творів у скарбниці болгарської літератури.

Уже в першому десятиріччі після перемоги соціалістичної революції жанр роману переживає бурхливий розквіт. Переборюючи побутовість довоєнної болгарської прози, домагаючись синтезу людських доль і суті, болгарський роман продемонстрував високий рівень художнього мислення, показав національну і соціальну зумовленість людського характеру. В загальноєвропейському літературному контексті болгарський роман виступив як яскраве й оригінальне художнє явище, відкривши світу моральний і духовний світ болгарина [9, с. 20].

У болгарському літературознавстві період 50—60-х років прийнято називати «часом роману». Саме в цей період з'явилися твори, що стали класичними: «Тютюн» Д. Димова (1950), «Залізний світильник» Д. Талева (1952), «Прості люди» (І частина) Г. Караславова (1952), «Іван Кондарев» (І частина) Е. Станева (1958). Прагнучи осягнути істини сучасності, болгарські письменники звернулися до минулого народу, до джерел болгарської національної історії.

Сформований на усвідомленні та художньому осмисленні суспільних і класових суперечностей суспільства, болгарський роман знайшов власну інтерпретацію таких проблем, як особа і суспільство, моральний вибір. У передвоєнній болгарській прозі цей жанр був представлений тільки двома значними творами — «Під ігом» Івана Вазова і «Днем останнім» Стояна Загорчинова.

Для перших десятиріч після соціалістичної революції характерна так звана епічна хвиля. Уже в цей час найбільш значними і цікавими виявами жанру були історичні романи (Д. Талева, С. Дічева, С. Загорчинова). У жанрово-типологічному відношенні цей період характерний класичним романом-мисленням, домінуванням більш об'ємних романів, перевагою об'єктивно-епічної (а в більш слабких зразках — описової) оповіді.

Початок 60-х років у болгарській літературі характеризується трансформацією жанрів і оповідної манери; події національної історії трактуються з позиції сучасного розуміння історичного процесу і ролі людської особи в ньому. Зримий контакт між сучасністю і минулим все частіше витісняє традиційний описовий тип оповіді.

У розвитку історичного роману також спостерігаються два періоди. На першому етапі у 50-ті роки болгарський історичний роман тяжіє до описової форми оповіді. З'явилася велика кількість романів «Паїсій Хідендарський», «Івайло», «Калоян». Такі визначні майстри пера, як Д. Талев («Самуїл»), С. Загорчинов («Івайло») прагнули відтворити об'єктивну історичну дійсність, колорит і духовну атмосферу минулої епохи. Б. Нічев зазначає, що «тоді погляд автора йшов у напрямі від суспільства, колективу, від історичної закономірності до особи, до індивідуальності, до особистої психології та долі... В наступний період центр тяжіння перемістився в бік внутрішнього світу людини. Шлях художника тепер йшов з середини, від внутрішнього життя героя до подій епохи» [8, с. 151—152].

Історичні романи 50-х років були переважно ілюстративними. У них відсутня виразна оцінка даної історичної епохи, ракурс бачення автором проблеми людина й історія. Але вже тоді з'явився інший підхід до відображення історичної дійсності, до відтворення важливих історичних подій з іншої позиції автора і з використанням іншої поетики (В. Мутафчієва, А. Дончев, Г. Стоєв). Аналогічні процеси відбулися в літературах соціалістичних країн.

Характеризуючи розвиток сучасного роману в соціалістичних країнах, видатний радянський літературознавець І. А. Бернштейн відзначає тяжіння до історичної тематики на сучасному етапі його розвитку. Якщо романи 50-х років — переважно панорамні, що відзначаються широтою охоплення подій, багатотемністю, то в 30—70-ті роки у літературах соціалістичних країн, в тому числі і в літературі Болгарії, з'явилися романи з гострою соціально-моральною проблематикою [2, с. 120—121]. Сфери життя, що потрапили в об'єктив письменників, звужуються. Водночас відбувається поступове звільнення від ілюстративності у відображенні дійсності.

Ці особливості болгарської історичної прози характерні для творчості відомого болгарського письменника Стефана Дічева (1921).

Стефан Дічев є провідним представником сучасної болгарської історичної прози. Перші кроки у літературі він зробив у 50-ті роки. Вагомим є внесок Стефана Дічева у розвиток сучасної болгарської історичної прози.

Досягнення Стефана Дічева у цій галузі є наслідком багаторічної копіткої праці над дослідженням найбільш складних і драматичних моментів болгарської історії. Дічева, як і багатьох інших художників слова, особливо приваблюють драматичні моменти народного життя. Основна тема творчості С. Дічева — національно-визвольна боротьба болгарського народу в період п'ятивікового турецького рабства, яка пов'язана з темою віковичної дружби російського і болгарського народів. Можливості художнього відтворення історії Болгарії обмежені: документальних джерел збереглося дуже мало і болгарським художникам часто доводиться користуватися не завжди об'єктивними документами іноземного походження.

Першою книгою письменника був монументальний роман «За свободу» (I частина — 1954 р., II — 1956 р.), який став одним із найвизначніших творів болгарської історичної прози, що належать до першого етапу її розвитку. Роман, за словами Жечева, відповідав назрілим духовним потребам суспільства, і цим пояснюється величезний інтерес, з яким зустрічали його читачі.

Дія роману «За свободу» відбувається в 60-ті роки минулого століття. Дічев показав процес розвитку революційного руху, головні постаті національно-визвольного руху — Раковського, Левського, Каравелова, Ботева, Караджу, Хаджи Димитра, бабусю Тонку та інших, а також зібраний образ болгарського народу, що бореться проти турецького ярма.

Головним героєм роману є Георгій Раковський — організатор болгарського національно-визвольного руху. Це один з найяскравіших образів організаторів національно-визвольної боротьби болгарського народу. Саме в образі головного героя перехресшуються сильні і слабкі сторони цього роману. Георгій Раковський пройшов складний і суперечливий шлях. Він був першим, хто організував народ на боротьбу, і цей невторований шлях був нелегкий. Однак, наслідуючи тенденції, характерні для літературного розвитку цього періоду, Дічев не виявляє зацікавленості складними лабіринтами психології героя, внутрішньою боротьбою, його пошуками і терзаннями. У романі Раковський змальований без напівтонів, це святиня, легендарний герой національної революції. По суті, Дічев оживив на сторінках роману образ Раковського таким, яким він живе у свідомості болгарського народу. Тут виявляється знову ілюстративний підхід до подій історії, так звана підмінна епічність. Панорамним, широкозахватним романом, до яких належить і роман Дічева «За свободу», властивий зовнішній монументалізм. Проте це не є свідчення глобального зображення дійсності. Своєрідність художнього синтезу в ХХ ст., стверджує радянський літе-

ратурознавець Л. Єршов, полягає «в єдності досягнення участі народних мас і неповторної людської долі» [4, с. 111—112]. У романі «За свободу» зв'язок суспільної історії й індивідуальної людської долі розкривається трохи інакше.

Дічев переконливо створює широку картину життя Болгарії протягом ряду десятиліть. Характер епічного в романі «За свободу» особливий. Діалектика взаємозв'язку людини й історії виявлена у вигляді переважно моторних дій, герой і подія постають в деякому динамічному зв'язку, але їх психологічні пружини, як правило, не розкриті. Нерідко історичний сюжет і розповідь про особисті долі розгортаються паралельно, тільки зовні діючи одне на одного.

У творі С. Дічева, як і в історичних романах інших болгарських авторів цього періоду, торжествує об'єктивізована форма оповіді. З цим пов'язана така незначна роль у структурі роману всіх форм розкриття внутрішнього світу персонажів (внутрішній монолог, роздуми, спогади, сповідь, щоденник, листи тощо), слабкий вияв ліричного, сатиричного та комічного забарвлення.

Є персонажі, долі яких передають ті або інші історичні моменти, але немає героя або героїв, що синтезують образ часу. Відсутній проблемний соціально-психологічний аналіз, усе в романі залишається переважно на рівні літописної манери: хронологічна послідовність розповіді, деталізований опис подій, групових або масових сцен. Достойнством історичного циклу С. Дічева є ретельно виписаний соціально-історичний фон епохи, побутовий антураж, історична архаїзація мови, загальної атмосфери твору.

Сучасний естонський прозаїк, автор історичних романів Яан Кроос висловив думку про те, що для «історичного» романіста цікаві так звані вічні проблеми, тобто ті, які «з плином часу змінюють вбрання, але зберігають сутність або в усякому разі, сутність їх змінюється в інших ритмах, ніж вбрання». С. Дічеву близькі споконвічні проблеми буття, смислу життя, свободи особистості, граней між добром і злом, тайн життя і смерті. Однак і ці проблеми в його першому творі не отримали повнокровної творчої реалізації.

Заслуга Дічева, як це неодноразово відзначалося болгарською критикою, полягає в тому, що він один із перших в болгарській соціалістичній літературі звернувся до жанру історичного роману [6, с. 260].

Роман Стефана Дічева «За свободу» був особливо актуальним твором, оскільки в період, коли інтерес болгарських трудящих до національного минулого загострювався, він розв'язував певне пізнавально-виховне завдання. С. Дічев залишається прихильником історичної тематики в своїй творчості і згодом, коли продовжує пошуки в плані оригінальної інтерпретації болгарської історії та її людських проблем.

Твори, що з'являються після роману «За свободу», переконливо доводять, що національно-визвольна боротьба болгарського народу проти турецьких поневолювачів — центральна тема в творчості Дічева. Письменник прагне відтворити кульмінаційні момен-

ти цієї боротьби — її зародження («Перша болгарська легія» — 1960 р., «Юність Раковського» — 1962 р.), вирішальні бої в період російсько-турецької війни 1877—1878 рр. біля Плевена, Софії, Пловдива («Шлях до Софії» — 1962 р., «Ескадрон» — 1971 р., «Фортеці» — 1974 р.), дипломатична передісторія війни («Зіткнення сил» — 1978 р.). Не відразу письменнику вдалося подолати схильність до статичності розповіді, побутоописання, реєстрування життєвих явищ, характерних для його ранньої творчості. Проте в останніх книгах перед нами постає зрілий майстер, якому є що сказати сучасникам.

Серед усіх названих творів особливе місце належить роману «Шлях до Софії», що вийшов у 1962 р., а в 1969 р. побачив світ його російський переклад. Звертаючись до радянських читачів, С. Дічев відзначає, що у книзі він хотів «воскресити великі спогади про російсько-турецьку війну, у якій матінка-Росія, жертвуючи сотнями тисяч своїх синів, знищила наше безпросвітне п'ятивікове рабство і докорінно змінила долю болгарського народу. На цю тему вже написано багато, і, мабуть, багато ще потрібно буде написати. І хоч усе в моїй книзі — історія, але я б сказав, все в ній і сучасність. Тому що під час другої світової війни Радянська Армія вдруге звільнила нас від рабства фашистського і принесла нам свободу. Так була оновлена в народній пам'яті глибока вдячність; для нас, болгар, обидва ці звільнення стали нерукотворним мостом дружби і братерства на віки» [3, с. 5].

Роман С. Дічева «Шлях до Софії» — ще один крок болгарської історичної романістики на шляху подолання інерції застарілого художнього мислення. Роман присвячений драматичному періоду болгарської історії, що завершився довгожданим звільненням. Цей твір С. Дічева є значним вкладом в розроблювану ним тему — тему національно-визвольної боротьби болгарського народу.

Розповідаючи про моральну велич та мужність російських воїнів та болгарських добровольців під час російсько-турецької війни, С. Дічев створює захоплюючу життєву розповідь. Письменник з великою симпатією показує відвагу російських воїнів, що проявилась з самого початку війни, щирі і радісні зустрічі болгарського народу зі своїми визволителями.

Великими достоїнствами роману є образи людей з народу, правдива розповідь про бої захисників Шипки, під Старою Загорою. Перемога дісталася дорогою ціною — п'ять героїчних днів назавжди увійшли в історію Болгарії.

Наприкінці листопада 1877 р. був визволений Плевен — найсильніший оплот османської імперії у Північній Болгарії. Звідси почалася переможна хода російських військ на південь від Балканських гір, а також їхній шлях до Софії. Туреччина виявилася на грані повної катастрофи. Перемога в російсько-турецькій війні принесла звільнення болгарському народові.

Усі ці події знайшли талановите втілення у романі «Шлях до Софії». С. Дічев вільно оперує багатим історичним матеріалом, проникає в психологію дійсних історичних осіб, відтворює сцени,

діалоги, осмислюючи драматичну епоху, що минула, пропускаючи її крізь призму сучасного бачення.

У творчості письменника відчувається благотворний вплив класичного роману-епопеї Івана Вазова «Під ігом». Роман «Шлях до Софії», як і перша болгарська епопея, змальовує широку картину життя в переломний момент історії. Відтворюючи народне життя у всій його різноманітності та драматизмі, С. Дічев розвиває кращі традиції болгарської класичної літератури.

Роман «Шлях до Софії» складається з пов'язаних між собою великих романних блоків та частин. У центрі роману долі двох родин — Задгорських та Будинових. Розказуючи про них, автор насичує духом часу почуття, світогляд героїв. Обидві родини знаходяться на двох різних полюсах історії суспільства. Через призму їх взаємин письменник відображає непримиренну боротьбу класів, складність суспільних відносин в останні роки рабства.

У творі майже з географічною точністю змальована стара Софія, її околиці, своєрідний побут з жахливим символом рабства — Чорною мечеттю, куди був кинутий гордий та волелюбний Дяко. Софія в романі — це і художнє узагальнення характерних рис побуту та народної психології болгарина, це і збірний образ Болгарії напередодні її визволення.

Неодноразово на сторінках роману його герої зустрічаються біля місця, де був страчений Васил Левський — національний герой-революціонер. Світлий образ Левського ніби осяює шлях героїв роману, які піднялися на боротьбу за визволення Батьківщини.

У романі переконливо зображений той крутий перелом у психології мирної патріархальної людини, під впливом якого вона перетворюється на справжнього борця за кращу долю народу.

Образи Радоя Задгорського, його сина Філіпа відображають класову сутність турецьких підпівувачів, усіх тих багатіїв, які поклоняються тільки одному богу — багатству й грошам. Саме тому Радой та Філіп Задгорські такі чужі своєму народові, ворожі його стремлінням і сподіванням. У зіткненні цих двох родин — Будинових та Задгорських — висвітлюються великі ідейні та соціальні конфлікти епохи.

Романтично-пригодницька фабульна лінія тягнеться через увесь роман, але не вона єдина окремі частини (глави), де відтворено широку картину дійсності напередодні визволення. Композицію роману підказує сама історична подія, якої чекає увесь болгарський народ — визволення. Це роман-мозаїка, роман-літопис. Історія постає і в образах таких видатних західних політичних діячів того часу, як французький консул Леандр Леге та італійський консул Віторіо Позітано.

На жаль, і в цьому романі недостатньо використовуються засоби психологічного аналізу — ретроспекція, внутрішній монолог тощо.

У романі багато яскравих та оригінальних культурно-історичних екскурсів, які виконують виховну та пізнавальну роль. Найбільш яскраві його сторінки присвячені розповідям про російські полки,

неприступні російські редути, відважних людей, готових піти на смерть заради свободи болгарського народу.

Велике враження справляють сцени зустрічі російської армії-визволительки. Величава постать генерала Гурко на білому коні символізує героїзм та мужність російських воїнів. Образи представників російської армії — генерала Гурко, Аркадія Бакуліна, сестри милосердя Ксенії Бенецької уособлюють найхарактерніші риси російського народу.

Немає сумніву, що роман С. Дічева «Шлях до Софії» належить до значних творів у болгарській історичній прозі. У статті про С. Дічева Тончо Жечев наголошував: «Після 9 вересня 1944 року Стефан Дічев був у прямому розумінні цього слова піонером болгарського історичного роману. Він розпалив іскри інтересу, що тоді народжувався, до болгарської історії, відкрив знову її золоті комори, звернувся у своїй творчості до патріотичних мотивів, повернув нас обличчям до всього того, що є предметом національної гордості кожного болгарина» [5, с. 252].

1. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. М., 1975. 2. Бернштейн И. А. Динамика развития романа в литературах социалистических стран. — В кн.: Общее и особенное в литературах социалистических стран Европы. М., 1977. 3. Дичев С. Путь к Софии. М., 1969. 4. Ершов Л. Ф. Традиции М. Шолохова и роман-эпопея в славянских странах. — В кн.: Сравнительно-типологические исследования славянских языков и литератур. Л., 1983. 5. Жечев Т. Стефан Дичев на 50 години. — Септември, 1970, № 1. 6. Жечев Т. Българският исторически роман. — В кн.: Очерци по историята на българската литература след 9. IX. 1944 г. София, кн. 1. 1980. 7. Кросе Я. Свобода вымысла и правда истории. — Лит. учеба, 1983, № 4. 8. Ничев Б. Проблеми на романа. — В кн.: Проблеми на съвременната българска проза. София, 1973. 9. Ничев Б. Съвременният български роман. София, 1978. 10. Яковлева Н. Б. Преемственность и обновление эпических принципов в современном историко-революционном романе. — В кн.: Общее и особенное в литературах социалистических стран Европы. М., 1977.

Краткое содержание

На основе обобщения художественного и литературно-критического материала исследуется жанровая специфика в творчестве Стефана Дичева, разрабатывающего тему национально-освободительной борьбы болгарского народа. Определено значение романов известного писателя в развитии болгарской исторической прозы.

Стаття надійшла до редколегії 25.04.84.

Н. О. НЕПОРОЖНЯ, доц.,
Київський університет

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ СЕРБЬСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ

Історичний роман — одне з найвищих художніх досягнень сербської літератури ХХ ст., — все більше привертає увагу літературознавців та критиків, про що свідчать, наприклад, дослідження П. Палавистри «Післявоєнна сербська література. 1945—1970» (Белград, 1972), Й. Деретича «Сербський роман. 1800—1950» (Белград, 1981), С. Корача «Сербський роман міжвоєнного періоду» (Белград, 1982), матеріали дискусії «Сербський роман і історія», опубліковані в 1—2 номері белградського журналу «Савременік» за 1982 р., праці радянських славістів Н. Б. Яковлевої, Г. Я. Ільїної та ін.

Романи Іво Андрича, за які він у 1961 р. удостоєний Нобелівської премії, в найдосконалішому вигляді втілюють ідею роману-хроніки. Це «Міст на Дрині», «Травницька хроніка». Написані під час другої світової війни в окупованому Белграді й опубліковані 1945 р., вони були не відразу з належним розумінням сприйняті югославською критикою і тільки на початку 60-х років дали новий імпульс розвитку історичної теми. Тому значення І. Андрича у формуванні жанру історичного роману в Сербії неперехідне.

Події в романі «Міст на Дрині» охоплюють значний історичний період у житті Боснії — чотири сторіччя: 1516—1914 рр. Н. Б. Яковлева вдало помітила, що «образ моста виявився для Андрича шаєливо знайденою формулою сенсу людського існування, що викристалізувалася в результаті багаторічних роздумів про світ і людину, про дійсність, яку він спостерігав, та про минуле, про яке він писав» [3, с. 16].

Прийнято вважати, що І. Андрич відкрив тему Боснії, яка з новою силою зазвучала в романах-параболах Меші Селімовича «Дервіш і смерть» (1966) та «Фортеця» (1970). М. Селімович змушує побачити хвилюючий «мікросвіт» переживань людини в кризисній ситуації, хоч від героїв романів сучасний читач відділений сторіччями. Романи І. Андрича та М. Селімовича послужили орієнтиром для багатьох прозаїків молодшого покоління, серед яких, на наш погляд, виділяється повість Дервіша Сушича «Найманець» (1971) [2]. Тематично повість Д. Сушича перегукується з романом І. Андрича «Міст на Дрині». Її головний герой потурчинець Музафер Пलोвоїд — охоронець візира Соколовича, проте поетика та філософсько-проблематична спрямованість повісті є творчим продовженням романів М. Селімовича. Іронічно, іноді навіть саркастично показуючи психологію підлабузника, лицеміра, прислужника, здатного на будь-яку підступність і підлість, Д. Сушич змальовує нелегкий шлях до пробудження сумління, почуття людської гідності й врешті-решт до бунту цього найманця. Наявність «вічної» людської ситуації, певною мірою моделі — безсумнівна. Привабливою рисою в Д. Сушича, як і в М. Селімовича,

є історична архаїзація не стільки мови, атрибутики, скільки загальної атмосфери.

Югославські критики (К. Прохнич, М. Первич, М. Петрович та ін.) вже не раз намагалися порівнювати творчу манеру І. Андрича та М. Селімовича, заперечуючи при цьому історичність М. Селімовича [5, с. 9—10, 26—28, 197—200; 7, с. 123—128]. І. Андрич уникає зображення великих історичних подій, вони залишаються тільки фоном, проте в його романах домінує об'єктивне, епічне начало, тоді як у М. Селімовича вся увага зосереджена на суб'єктивному, психологічному стані людини у найбільш критичні хвилини життя. Й хоч історичний час подій, що відбуваються в романах І. Андрича і М. Селімовича, збігається і обидва вони пов'язані з темою Боснії, висвітлення проблеми «людина та історія» у них різне. Історична подія, часова детермінанта у І. Андрича конкретна і суттєва (часто зумовлююча й людську драму), тоді як у М. Селімовича вона набуває узагальнюючого змісту.

М. Селімович апелює до історичного часу (скажімо, в романі «Фортеця» — це Хотинський бій 1621 р.), тому не можна повністю погодитися з думкою М. Петровича, що «сюжети творів Селімовича дано в якійсь позачасовій ситуації», на підставі чого він робить висновок, що «поняття *історичні* не стосується романів Меши Селімовича» [6, с. 114—129].

М. Селімович підкреслює не метафізику, а динаміку особистості своїх героїв, драматичними ситуаціями, художніми реаліями, соціальними штрихами увиразнює історичні параметри, але в образній, часом параболічній, універсальній формі. А те, що романи обох письменників проєктуються на сучасність, є ще одним доказом порушення історичним романом як ХІХ, так і ХХ ст. актуальних питань сучасності, іншими словами, вічних проблем буття.

Відомий сучасний естонський письменник Яан Кроосс, автор історичних романів, у статті «Свобода вимислу і правда історії» зазначає: «Історичному романісту найцікавіші саме так звані вічні проблеми, тобто ті, які з часом змінюють костюми, але зберігають свою сутність. Або, в усякому разі, сутність їх змінюється в інших ритмах, ніж костюми» [1, с. 165].

Сербський історичний роман завжди був тенденційний, ставив певне актуальне завдання, передусім — пізнавально-виховне. Ця мета переслідувалась уже в псевдоісторичних, лицарських романах Милована Відаковича, сербського прозаїка першої половини ХІХ ст. Незважаючи на сюжетні наївності, мовну непослідовність (писав він так званою славено-сербською мовою, проти якої рішуче протестував Вук Караджич), та інші недоліки, романи М. Відаковича знайшли відгук у сербській публіці того часу.

Август Шеноа, перший хорватський письменник-реаліст 60—70-х років ХІХ ст., на матеріалі історичного роману ставив конкретні завдання національного відродження Хорватії. Ще в своїй статті «Наша література» (1865) він вказував на необхідність зв'язку літератури з народом, з його історією, а протягом 70-х років А. Шеноа опублікував ряд історичних романів, які фактично створили в Хорватії читацьку публіку, що цікавилася не сенти-

ментальною німецькою прозою, а реалістичними творами на народній мові.

Типологічно тяжіння А. Шеноа до монументальності зображення споріднене з завданнями, які висували його сучасники, зокрема чеський письменник Алоїз Ірасек («Скалаки», «Псоглавці») і польський письменник Генрик Сенкевич в історичних романах останньої чверті ХІХ ст. («Вогнем і мечем», «Хрестоносці»).

У 1896 р. Янко Веселинович публікує історичний роман «Гайдук Станко». В романтичних тонах, з урахуванням поетики так званого сербського сільського оповідання 70—80-х років, Я. Веселинович відтворює героїчне минуле Сербії.

Навіть сліду від романтичного замилювання подвигами предків не знайдемо в романі Мілоша Црнянського «Переселення» (І кн. — 1929, ІІ кн. — 1962), швидше навпаки — відчувається гірке розчарування автора в національних ілюзіях після створення Королівства сербів, хорватів та словенців у 1918 р. «Переселення» — новий у сербській літературі тип історичного роману, для якого характерний принципово новий підхід до висвітлення історичної теми — лірико-філософське осмислення національної історії з урахуванням стилістичних особливостей сучасного письменнику роману.

Художня та ідейна еволюція творчості М. Црнянського винятково складна. Спинімося лише на одній рисі його роману «Переселення», яка, на наш погляд, передувала не лише філософській метафоричній І. Андрича, а й частково історичному роману-параболі М. Селімовича, а також іншим творам на історичну тему.

Це глибоко узагальнюючий образ-символ, виражений у назві роману: переселення. В основу роману покладено справжні історичні події ХVІІІ ст., які автор ретельно вивчав за джерелами, переважно за мемуарами австрійського офіцера Симеона Пищевича, що разом з іншими сербами переселився до Росії й пізніше став російським генералом. Конкретний історичний факт переселення сербів до Росії виростає в ліричний образ споконвічної людської мрії, палкого бажання щастя, кращого життя, здійснених за уявленнями героїв роману, тільки далеко від батьківщини, в заповітній Росії. Мотив далеких далей, ілюзорних людських мрій сформувався вже в ранній ліриці Црнянського, не випадково він так відчутно прозвучав у романі «Переселення».

Як відомо, М. Црнянський не вважав свій роман «Переселення» історичним, оскільки його головні герої — плід авторської фантазії. (До речі, це ще один приклад того, що часто під історичним романом розуміють роман фактографічний, белетризовану історію. Неусталена літературознавча термінологія у зв'язку з поняттям історичного роману є причиною помилкової вихідної позиції і літературознавців, і критиків, і письменників).

Нова хвиля історичних творів у Сербії в 60—80-ті роки пов'язана не тільки з «андричівською» тематикою, а й з новим етапом осмислення історичного минулого в сербських романах про другу світову війну та народно-визвольну боротьбу в Югославії. З дистанції часу масштабніше постає проблема випробування мораль-

но-етичних цінностей, проблема співвіднесеності людини та історії. Епічне начало посилюється навіть у романах-сповідах.

Мабуть тому сербський прозаїк Радомир Смілянич у дискусії про романи М. Селімовича («Savremenik», 1975, № 5) до історичних зараховує, наприклад, такі романи про народно-визвольну боротьбу, як «Поділ» (1961) Д. Чосича, «Лелейська гора» (1957, друга ред. — 1962) М. Лалича. А проте, на наш погляд, ці твори, автори яких були сучасниками та свідками зображуваних подій, не варто називати історичними. Інша річ, посилення історизму, чуття епохи в антифашистській прозі 60—70-х років пояснює появу таких панорамних історичних полотен, як «Час смерті» (1971, 1975, 1979) Д. Чосича, Чорногорський цикл (1973, 1976, 1982) М. Лалича та ін. Наприклад, у першій книзі циклу «Военне щастя», а також у двох других («Месники», «Доки ліс зазеленіє») форму щоденникових записів М. Лалич поєднує з мемуарами, й це дає йому змогу вільно оперувати величезним історичним та етнографічним матеріалом, пов'язаним із Чорногорією. Наявність у романах двох часових планів (теперішнього — напередодні та під час другої світової війни — і періоду початку ХХ ст.), включаючи широкі історичні ремінісценції, створює перекопливу історично-художню перспективу зображуваних подій. За своїм науковим коефіцієнтом історичний цикл М. Лалича — один із найбагатших не лише в творчості цього письменника, а й в усій сучасній югославській літературі.

Патетичні ноти в історичних романах М. Лалича чергуються з іронією, сатирою й навіть сарказмом. Оповідач — старий інтелігент Пейо Груйович — не раз подумки порипає в глибину віків — аж до пелазгів, кельтів, ілірійців, давніх слов'ян. У розділі «Великий насип» він розповідає епізод із своєї молодості, коли разом із друзями «атакував» «Великий насип» — могилу, залишену якимось прадавнім народом, — щоб дізнатися, «яка таємниця криється під оцим камінням». Та коли хлопці розрили могилу, то «ніякого заповіту, ані згадки чи таємниці не знайшли... Лише кістяк — один-однісінький — у скорченому положенні та черепки й уламок меча» [4, с. 261]. Глечик і меч — промовисті атрибути мирної праці й воєн — набувають символічного значення в устах Пейо, бо в той час уже гриміли залпи нової війни.

Від ідеалізації романтичного минулого в романі Я. Веселиновича «Гайдук Станко» до іронії та сарказму в історичному циклі М. Лалича, від лірико-метафоричного відтворення національного минулого сербів у М. Црнянського до параболи-символу в М. Селімовича — такі амплітуди коливання жанрових різновидів відтворення сербського історичного минулого.

Отже, у сербському історичному романі, залежно від рівня співвіднесеності з історичною дійсністю, рівня філософського узагальнення та поетичного осмислення історичного матеріалу виділяємо такі типи:

І. Власне історичний: «Міст на Дрині», «Травницька хроніка» І. Андрича, «Корені» Д. Чосича, Чорногорський цикл М. Лалича, «Рашка країна Расция» (1979) Ч. Сиярича та ін.

Сюди ж відносимо такі його різновиди:

а) персонажний (або біографічний): «Джурадж Бранкович» (1859) Я. Ігнятовича, «Стеван Неманя» (1978), «Мілан Обренович» (1977) Д. Баранина та ін.

б) панорамно-монументальний: «Сербська трилогія» (1937) С. Яковлевича, «Час смерті» Д. Чосича та ін.

2. Історико-філософський, куди зарахуємо й роман-параболу — на матеріалі, головним чином, національної історії: «Переселення» М. Црнянського, «Єретик» І. Супека (1968), «Дервіш і смерть», «Фортеця» М. Селімовича, «По слідах месії» (1978), Е. Коша та ін.

Така класифікація носить узагальнюючий характер, тому передбачається взаємодія цих своєрідних жанрових форм, яку необхідно брати до уваги при конкретному аналізі текстів сербського історичного роману.

1. Кроосс Яан. Свобода вымысла и правда истории. — Литератур. учеба, 1983, № 4. 2. Сучасна югославська повість. К., 1981. 3. Яковлева Н. Б. Современный роман Югославии. М., 1980. 4. Лалић Михаило. Ратна срећа. Београд, 1973. 5. Крі тицари о Меши Selimoviću. — Ін.: Sarajevo, 1973. 6. Petrović Miodrag. Andrić i Selimović. — Knjižvna kritika, 1978, br. 6. 7. Prohić K. Ciniti i biti. — Svetlost, 1972.

Краткое содержание

Рассматриваются важнейшие этапы развития исторической темы в югославской прозе XIX—XX вв. Предпринята попытка классификации сербского исторического романа по жанровым признакам. Анализируется творчество известных писателей — М. Црнянского, М. Селимовича, М. Лалича, И. Андрича и др.

Стаття надійшла до редколегії 03.04.84.

А. Л. ТАТАРЕНКО, асп.,
Львівський університет

СИСТЕМА ОБРАЗІВ У РОМАНІ М. ЦРНЯНСЬКОГО «ПЕРЕСЕЛЕННЯ»

Творчість Мілоша Црнянського займає визначне місце в сучасній літературі Югославії. Книги письменника користуються популярністю в СФРЮ, широко відомі за рубежом. В нашій країні вийшов переклад роману-епопеї М. Црнянського «Переселення» (М., 1977), у збірнику «Поэзия современной Югославии» (М., 1981) було надруковано переклад поеми «Плач за Белградом». Творча спадщина письменника привертає увагу не тільки читачів, а й літературознавців, які знаходять у творах М. Црнянського різноманітність ідей, філософську наповненість образів, високу художність. Зокрема, ґрунтовний аналіз творчого доробку письменника дають югославські літературознавці Н. Мілошевич

[2; 3], П. Джаджич [4], А. Петров [5], радянська дослідниця Н. Яковлева [1].

Письменник створив чимало творів різних жанрів, різного обсягу і різного художнього значення. До найбільш цікавих належить «Лірика Ітаки» (1919), поеми «Стражилово» (1921), «Сербія» (1925), «Плач за Белградом» (1956), романи «Записи про Чарноевича» (1921), «Переселення» (1929—1962), «Роман про Лондон» (1971). Ці книги отримали високу оцінку сучасників. Поетичний роман «Записи про Чарноевича» вважався маніфестацією духу «втраченого покоління» початку століття, поема «Суматра» (1920) захоплювала своєю оригінальністю сприйняттям світу, гуманістичною філософією суматраїзму, яку проповідував письменник. Правдивий опис переживань «людини без батьківщини» подано у «Романі про Лондон». Незмінними рисами творів М. Црнянського завжди були філософічність, універсальність, ліричність. Ці характеристики повною мірою притаманні й найкращому творові письменника — роману-епопеї «Переселення».

Роман «Переселення» займає центральне місце в творчості воеводинського письменника. Перша книга епопеї була створена в 1929 р., друга — в 1962 р., коли за плечима автора був багатий і нелегкий життєвий досвід. За задумом М. Црнянського роман «Переселення» мав складатися з шести книг і охоплювати історичний період з 1744 по 1876 рік. Однак письменнику не вдалося втілити в життя свій план. З'явилися тільки перша і друга книги «Переселення». Відмову від реалізації своїх літературних планів М. Црнянський пояснював неможливістю працювати на чужині (з 1941 по 1965 рік він перебував в еміграції). «Далеко від Батьківщини людина втрачає волю, — говорив М. Црнянський, — немає сенсу писати далеко від свого народу» [7, с. 114]. Хоч письменник не завершив цикл романів про переселення, два романи, які вийшли в світ, стали помітним явищем у літературному житті.

Незважаючи на те, що перша і друга книги поєднані загальною назвою «Переселення», і між ними існують деякі логічні зв'язки (герої книг пов'язані вузами споріднення і загальною темою переселень), — це два самостійні твори. Доказом відносної незалежності цих романів служить заява самого письменника: «Я не хотів, щоб вона (друга книга. — А. Т.) була надрукована разом з першою, тому що подібне видання створює між ними зв'язки, яких немає» [7, с. 115].

Дотримуючися логіки автора, ми будемо розглядати ці романи як два самостійні твори. Предметом аналізу є перша книга роману, і далі, говорячи про «Переселення», матимемо на увазі тільки перший твір циклу.

Роман «Переселення» (1929 р.) своєю появою одразу викликав численні дискусії з приводу того, чи слід вважати його історичним романом, яке ідейно-змістове навантаження несуть образи, що ж, власне, є предметом зображення: Сербія XVIII ст. і напівголодний Славонсько-Подунайський полк, сімейна драма Ісаковичів, чи втілена в людських долях ідея вічних переселень. Деякі критики, наприклад, Новак Сіміч [7, с. 50], помилково бачили в романі

«захоплення примітивним і напівдиким Славонсько-Подунайським полком», сперечалися про історичну достовірність зображених подій і образів. Сам письменник рішуче виступив проти подібної оцінки свого твору. М. Црнянський не вважав «Переселення» історичним романом, який, на його думку, вичерпав себе в традиційній формі. Для нього історія скоріше фон, ніж зображення, а герої, хоч і носять прізвища, збережені архівом, — скоріше породження авторської уяви, ніж історичні особи.

М. Црнянський уважно вивчав документальну основу свого роману: матеріали архіву в Нові-Саді, відомі мемуари С. Пішчевича та інші документи того часу, що допомогло йому відтворити колорит епохи, створити видимість історичної достовірності. Однак це тільки зовнішній бік роману; неповторну своєрідність надає йому автобіографічний елемент, який займає в творі помітне місце.

«Коли я описую якийсь штурм, — зазначав М. Црнянський, — значить, цей штурм я бачив в Галичині і сам брав у ньому участь... Неправда, що я уявляю себе тим або іншим. Це мої знайомі, яких я бачив на війні і яких знаю...» [7, с. 117]. За визнанням автора, всі дійові особи роману наділені подвійним життям: це, з одного боку, друзі письменника, що були супутниками його життя, а з другого боку — носії історичних імен, людська історія Сербії XVIII ст. Своїх знайомих, самого себе М. Црнянський перетворював в Ісаковичів, вживався в ці образи, що, без сумніву, зробило роман не стільки історично, скільки по-людському достовірним. Метафоричне зображення минулого — важлива риса художньої манери письменника. Оскільки історія в романі відтворюється не безпристрасно-об'єктивно, а проходить оціночний суд автора, то й герої рівною мірою пов'язані і з XVIII ст., в яке вони поміщені волею М. Црнянського, і з сучасністю. Це, по суті, герої усіх часів, тому що джерело їх непокою, їх печаль зумовлене не епохою, в якій вони живуть, а криється у них самих, в їх інтимному світі. Шляхом психологічного аналізу М. Црнянський робить спробу розкрити причину людського невдоволення життям і самим собою.

Роман має розгалужену систему образів, які відіграють часом епізодичну, але помітну роль у структурі твору. Проте особливу увагу автор присвячує трьом центральним фігурам: Вуку Ісаковичу, його брату Аранджелу і дружині Вука Дафіні. Інтерес для письменника становлять долі героїв не самі по собі, а як підтвердження або заперечення авторської ідеї переселення, якій усі вони підпорядковані. При цьому переселення розуміється тут значно ширше, ніж здійснення мрії Вука Ісаковича про переїзд до Росії. Переселення для М. Црнянського — символ вічної незаспокоєності людського духу, пошуку істини, справедливості, життєвої сили; переселення — вічна невдоволеність теперішністю і мрія про майбутнє. Роман побудований таким чином, що перевірку ідеєю переселень проходять усі головні герої, і авторська оцінка персонажів залежить від їх позитивного або негативного ставлення до центральної ідеї твору. Водночас основні образи фактично не мають

«власного голосу»: про їх переживання, почуття, думки ми дізнаємось від автора, отже, бачимо подію його очима.

Тісний зв'язок з основною ідеєю «Переселення» забезпечує центральне місце в романі Вуку Ісаковичу, командирі Славонсько-Подунайського полку. Читач знайомиться з ним в момент, коли Вук збирається на війну: вже немолодий, обрзаний, але ще повний енергії. Звично залишивши дружину і дітей, він без особливого суму згадує про дім; перспектива військових дій не обіцяла чогось нового або незрозумілого, тільки стара мрія про переселення до Росії турбувала спокій Вука. Неосяжна, вкрита снігом Росія, яку прагне побачити Ісакович — це не тільки історична, конкретна Росія, а й чудесне, «неземне царство». Вук не шукає в цьому царстві землі, чинів чи інших ознак матеріального достатку, для нього вона не тільки оплот «солодкого православ'я». Росія для Вука Ісаковича — це і матеріальне втілення мрії — безмежного блакитного кола, в якому сяє зірка. В міру пересування вперед Славонсько-Подунайського полку мрія героя про переселення дає себе знати все гостріше. Поступово Ісакович розчаровується у війні, у своїй псевдокомандній ролі, в австрійському начальстві, якому був готовий служити вірою і правдою. Жорстока реальність війни поступово постає перед Вуком з усією непривабливістю. Романтик за натурою, він довгі роки намагався не бачити страшної дійсності. На війну його кликало жадання кращого, йому здавалося, «що на війні його чекає щось величне і світле, і воно може завершитись чимось прекрасним для нього і для його людей» [6, с. 142].

Минали роки, але це світле, величне так і не приходило, натомість з'явилося гірке усвідомлення залежності від чужої волі, безглуздість боїв, очікуваного чину підполковника (до речі, так і не отриманого Ісаковичем) тощо. Тому Ісаковичу залишилося тільки заздрити безтурботним офіцерам, які вперше брали участь у військовій кампанії, а ще більше солдатам, які навіть не знали, куди йдуть. А він знав, що йдуть вони назустріч загибелі, що будуть вмирати сотнями в ім'я інтересів Австро-Угорської монархії. Вука не пригнічують труднощі походу, його лякає безсилля власного «Я» («крутитися дзиготу по чужій волі»), гнітюча перспектива покори робить Ісаковича байдужим до облоги й здобуття міст, нагородження або страти солдат. У далекому поході Вук з розчаруванням переконується в тому, що все минає, не залишаючи сліду. Воюючи довгі роки за чужі інтереси, Ісакович «залишав частки свого тіла в різних країнах, куди вже більш ніколи не ступить його нога. Мало того, що після смерті він вже не зможе потрапити туди, де йому було так добре і де його з радістю вітали, він і зараз, за життя, не в змозі вже повернутись туди, де прожив по десятку років і де йому хотілося б осісти... Хіба не він пролежав кілька місяців нерухомо, знаходячись між життям і смертю, з жахливою раною, що тягнулась від горла до правого плеча...? А через три роки, коли він знову там проходив, ніхто й імення його не пам'ятав, а валашка, яку він особливо любив і щедро нагороджував, навіть не пізнала його» [6, с. 90].

Вук бачить давно знайомі міста, і це знову й знову наводить його на роздуми про безцільність усіх своїх зусиль, свого існування. Все без сенсу: нічого не змінилося за ці роки, він знову прийшов на війну з новими солдатами замість тих, що вже полягли колись на чужій землі. Коло безглуздості замкнулося, виходу з нього Вук не бачить. Навіть коли полк заходив у невідомі краї, Ісаковичу здавалося, що він вже був тут раніше: ті самі будинки, переповнені інфекційними хворими і пораненими, стайні, дошові ночі. Відчуття порожнечі посилюється звісткою про смерть дружини, отриманою наприкінці походу. Щось надірвалося у згрубілому від перенесених нестатків воїнові. Вук не може повірити, що Дафіна померла і що тепер, повернувшись додому, він не застане її. І Вук ще раз переконався в тому, що багато подій у світі відбувається без його волі і проти неї. Гнітило його й те, що похід завершився і через декілька днів він залишиться сам на сам із своїми думками і глибокою, безнадійною порожнечою в душі. З надзвичайною виразністю Ісакович зрозумів, що похід був приречений на невдачу, що воювали вони даремно, що його солдати для Австро-Угорської монархії — не більш ніж гарматне м'ясо, їх «тільки обманюють, ганяють по світі й вбивають, наче худобу». До гнітючого відчуття власного безсилля приєднується образа за своїх солдат, які гинуть невідомо за що.

Одна з характерних рис Вука — зв'язок з долею свого народу. Такі люди, як Ісакович, не можуть бути щасливими, якщо нещасливі їхні співвітчизники. Думки Вука — про сербів, про їх важку історичну долю. Незважаючи на суворий досвід воєн, в яких йому доводилося брати участь, Ісакович зберігає свою мрійливість. І поки не прийшло в останньому поході глухе розчарування, уява часто малювала йому такі картини: «Здавалось, треба йому тільки піднятися на високий пагорок весняного теплого ранку, як болота й мочарі з їх ядучими випарами, непомірна мука безкінечних ночівель, падіж худоби, пахота по коліна в грязюці або в солончаках — все це залишається позаду, а він буде нагороджений чимось таким, що усім допоможе і усіх потішить... Спочатку його балували і часто нагороджували, у ньому жевріло туманне, але глибоке відчуття щастя й задоволення, яке підкріплювалося твердою надією, що всі ці війни завершаться одного разу загальним миром, і тоді він, його співродичі, приятелі і всі його солдати, урочисто одягнені, обійдуть бойовища по всій імперії, і люди навколо будуть вигукувати: «Дивися, серби!» [6, с. 143]. Але ця мрія ніяк не ставала реальністю. Війни продовжувалися і не було підстав думати, що все колись зміниться на краще. Усе частіше Вук думає про переселення до Росії. При цьому Ісакович прагне щастя не тільки для себе, він мріє повести з собою своїх людей, щоб їм також жилося приємно і весело. Вук Ісакович вірив, що десь повинен бути «світлий, прекрасний край», як герой «Записів про Чарноєвича» вірить у прихід нового, кращого століття. Глибоке розчарування у війні стає ще більш болісним, коли Вук бачить колони своїх солдат, що мовчки бредуть назустріч загибелі, навіть не знаючи, куди і навіщо. Свою долю Ісакович завжди пов'язував

з долею свого народу, він розумів, що причина нещастя існує одна. Йому боляче за ошуканих людей, за те, що так довго ошуканий був він сам, що нездійсненими виявилися мрії. Незатьмареними в пам'яті Ісаковича залишилися тільки зірки і мрія поїхати в далеку, завіяну снігом Росію. Всупереч голосу розуму романтична уява Вука малює йому картини чудового майбутнього. Ісакович не бажає змирюватися з тим, що життя минуло і нічого вже не можна змінити ні в своїй долі, ні в долі тих, кого він привів із собою: «Колись і вони повинні дістатися туди, де в радісному вирі подій життя лється легко, як прозорий, чистий, холодний, приємний пінний водоспад. Треба забрати всіх, забрати патріарха і піти з болот, від безкінечних воєн, служби та обов'язків. Жити за власною волею, позбавитись цієї страшної плутанини, жити тим життям, для якого народжена людина» [6, с. 148].

Думка про те, що він зможе здійснити цей перелом не тільки у власному житті, а й в житті своїх земляків, допомогла Вуку вирватися з лабетів відчаю і знову повірити у кращу долю для свого народу.

Для співвітчизників Вук Ісакович не просто командир Славонсько-Подунайського полку. Слава про нього широко розійшлася по всьому краю: земляки уявляли Вука «якимсь християнським святителем на коні», захисником усіх скривджених та гноблених. Народ пов'язував з ним свої надії, чекав його повернення з війни.

Проте у той час, коли Ісакович здавався сербам втіленням мудрості і стійкості, людиною, яка може *повести їх назустріч майбутньому*, він пережив глибоку душевну кризу. Невідомо вкотре переходячи від надії до відчаю, Вук вважає минуле «несбаченою дурістю», розуміє, що його нещасний народ знову ошукано і зраджено.

Таке відкриття могло б зломити багатьох, але не Вука. Ісакович встояв серед нещастя і розчарувань. В день останнього огляду Вук виразно зрозумів: треба їхати. Життя осідлої людини не для нього. Досить воєн, досить австрійських начальників. Необхідно їхати в Росію, де, напевно, буде краще. Ця думка окришила його, останній раз у житті Вук був гарним. Знову і знову він повертається до мрії про «неземне царство», де він щасливо зажигне і заспокоїться. Тільки там він зможе слідувати своїй долі, йти до чогось «незвичайного і всеосяжного як небо». Думки Ісаковича — «безмежний блакитний круг»; мрія про Росію — зірка в ньому. Ця зірка — єдиний вогник, який не згас в Ісаковичі і дає йому, зневіреному, отупілому від мук і горя, сили вижити.

Філософська картина «Переселення» не вичерпується лінією Вука Ісаковича. Значна роль в структурі роману відведена братові Вука Аранджелу. Він задуманий автором як втілення ідеї, протилежної ідеї переселень. Аранджел — антипод Вука, навіть у зовнішності братів немає ознак подібності: на противагу Вукові, колись гарному і міцному, а тепер обважнілому і обрешклому, жовтий, паче зсохлий Аранджел з роками майже не змінився, можливо тому, що ніколи не був молодим. На відміну від постійно мандруючого Вука його брат залишає насиджені місця лише тоді,

коли цього вимагають інтереси його талерів. Він — удачливий торговець, чиї склади повні товарів, а гаманець — грошей. На перший погляд його життя здається цілком вдалим. Успіх супроводжує його, впевненість в собі підкріплюється могутністю отриманих грошей: «Аранджел Ісакович виразно усвідомлював надприродну силу своїх талерів, тому що там, де він витрушував їх з калитки, зупинялись кораблі й виростали його будинки. Все йшло тільки за його волею і його накресленнями, і незабаром йому почало здаватися, що й дощі лили, й весни надходили тоді й так, коли і як він того хотів» [6, с. 79]. Сила грошей дала Аранджелу владу над людьми, він сам будує своє життя на відміну від Вука, приреченого жити всупереч своїй волі, поневірячись по далеких країнах, з усією повнотою відчуваючи безглуздя вбивств і грабунку.

Не тільки спосіб життя, але й прагнення у двох братів різні. Вук, повний жадоби чогось кращого, світлого, рветься в далеку Росію; Аранджел цілком задоволений своїм життям. На думку молодшого Ісаковича, не варто шукати щастя в далечині, його можна купити й на батьківщині за дзвінкі монети. Потяг Вука до переселення чужий Аранджелові, він не розуміє брата, якого вважає циганом, що виправдовує своє байдиківання обіцяною поїхати до Росії, де все налагодиться. Інколи він ненавидить Вука, пристрасть якого до руху йому незрозуміла й ворожа. Аранджел заздрить популярності брата в народі, він, самолюбний, протиставляє себе Вукові, свою ідею осідлості — ідеї переселень старшого Ісаковича.

Проте не тільки заздрість отрує життя удачливого торговця. Для нього недосяжна єдина жінка, яку Аранджел кохає, — жінка Вука Дафіна. Вона бажана саме в силу своєї недосяжності — жінка брата, яку Аранджел сам привів у дім Вука. Упевнений у своїй життєвій стабільності, не сумніваючись в успіху, який гарантується повним гаманцем, Аранджел неочікувано зазнає поразки. В житті купця Ісаковича все йшло за планом; цей план передбачав і прощання з жінкою брата, коли вона йому набридне. Однак виявилось, що не все можна передбачити, не все можна купити за гроші. Дафіна помирає в момент, коли, здається, стає реальністю життєва мрія Аранджела; якась невідома сила відбирає її, і тут не допоможе багатство, як не допоможе прощення патріарха. Розуміння власного безсилля підкосило молодшого Ісаковича; весь його купецький практицизм, цинічна тверезість щезли. Аранджел розтоптаний, бо розтоптана його віра у всесилля багатства.

Під час хвороби невістки Ісакович відкриває раніш невідому йому істину: крім світу готівки існує інший світ, до якого не можна підходити з тими ж мірками. Довго боровся Аранджел з самим собою новим. Навіть у хвилини тяжкої тривоги за життя невістки він ще за звичкою дивився на світ очима торговця. «Він замислено дивився зовсім не на натовп, а на корів, на стодоли та покрівлі хатин... в думках він усе це продавав і купував» [6, с. 173]. Смерть Дафіни довершила переворот в душі Ісаковича.

Аранджел зрозумів, що без неї йому нічого не буде потрібно: ні влада, ні багатство. Загибель невістки виявилася найтяжчим ударом у житті купця. Відійшло в минуле життя цифр і рахунків, життя, в якому він грабував і наживався, а нове життя так і не настало. Дафіна була для нього своєрідною перспусткою в світ, про який він здогадувався, але який йому не судилося побачити. Так і не отримав він те, «що може підняти у вічну блакить». Після смерті Дафіни Аранджел Ісакович зрозумів, що краще в житті обминуло його. «Несподіваність біди вразила і приголомшила його. Інакше і гостріше, піж Вука, його брата Аранджела Ісаковича охоплював жах, безмежний жах від мінливості і безглуздості життя, яке йде всупереч бажанням і надіям людини. Йому все сильніше хотілося якось помиритися з братом і разом бігти до цієї нової, болотистої і пизовинної, але духмяної сонячної землі, де вони після усіх блукань почали б нарешті заспокоюватись» [6, с. 184].

Під впливом тяжкої втрати змінюється відношення Аранджела до переселень; осідле щастя купця тепер не здається йому єдино можливим. Однак мета у братів різна. Вук пов'язаний із своїм народом. Це військовий і духовний керівник своїх співвітчизників. Його мрія про переселення породжена не прагненням до власного добробуту, а турботою про благо сербів. Аранджел хоче щастя тільки для себе; переселення для нього — засіб втекти від думок про Дафіну, забезпечити собі духовний спокій.

Волею автора долі братів розвиваються паралельно. Кохання до Дафіни з'єднало їх нерозривним вузлом, де будь-який рух одного завдає болю іншому. Смерть Дафіни не тільки не розв'язала цей вузол, а й зробила ще міцнішим. Дізнавшись про загибель коханої жінки, брати підбивають життєвий баланс. Смерть невістки стала для Аранджела моральним крахом. На думку югославського літературознавця Н. Мілошевича, підсумок життя купця Ісаковича можна визначити так: «Якими б вправними і заповзятливими ми не були, як успішно б не вміли володіти оточуючим нас світом, все одно, рано чи пізно, ми повинні пересвідчитись у тому, що існує сфера чогось фатального і зоряного, в якій нічого не відбувається за нашим бажанням і волею, і в якій усі ми однаковою мірою безпорадні і «марні» [3, с. 293].

Як твердить Н. Мілошевич і ряд інших югославських літературознавців, такий самий життєвий підсумок і Вука Ісаковича. Таке твердження здається нам дискусійним. Хоч існують зовнішні ознаки подібності (втрата коханої дружини і пов'язані з цим переживання, відчуття безглуздості життя і розчарування у війні, тяжкий душевний стан), вони ще не дають підстав говорити про те, що життя Вука Ісаковича скінчилось, як практично скінчилось життя його брата. Аранджел морально знищений, у Вука залишається його зірка, його мрія про переселення до Росії. Вук Ісакович живий, поки жива його надія.

У романі «Переселення» неважко прослідкувати внутрішній зв'язок між життєвими долями братів Ісаковичів, однією з ланок якого є дружина Вука. У романі існують по суті дві Дафіни: Да-

фіна-людина і Дафіна-мрія. Уява закоханого Аранджела малює її богинею, втіленням ідеалу прекрасного. Він не бачить реальної Дафіни: звичайної, земної, брехливої, Дафіни, яка жаліється, що чоловік завчасно постарів, що діти наганяють на неї нудьгу. Для дівера вона — жива мрія, доказ того, що існує щось більше, ніж світ грошей, до якого він звик. І те єдине, що він справді цінував, відбирає в купця невідома сила. Аранджелу після цього удару вже ніколи не підняти з колін.

Автор з'єднує в один трикутник долі Вука, Аранджела, Дафіни. Він «перевіряє» їх, ставлячи перед однаковими проблемами, нагороджуючи однаковими символами, відношення до яких у героїв різне. Усі три образи поєднує спільна любов до недосяжного як символ вічної незаспокоєності людського духу. Для Вука — це кохання до принцеси, для Аранджела — пристрасть до Дафіни, для Дафіни — кохання до вічного мандрівника Вука і кохання до дівера, що народилося з неможливості його здійснити.

З пристрастю до недосяжного тісно пов'язане прагнення до переселень, що володіє Вуком Ісаковичем. М. Црњанський дає можливість дізнатись про відношення до цієї проблеми всіх центральних героїв роману. Для Вука переселення — природний стан: «життя вдома для Вука не було життям; справжнє життя, чудесне, слов'янське змісту, він бачив десь в інших країнах» [6, с. 103]. На противагу Вуку Аранджел і Дафіна — вороги переселень. Молодший Ісакович, що провів життя в погоні за сталістю й постійністю, ненавидить зміни і всіх, хто їх прагне. Він всіляко намагається перешкодити тим, хто знімався з місця, а коли брат і його друзі почали говорити про переселення до Росії, він пише на них доноси. Дафіна, як і Аранджел, не розуміє чоловікової пристрасті до змін. Вона, згадуючи про минуле, з однаковою гіркотою говорить про бідність, одноманітність, нудьгу і вічні переселення.

Ці три долі поєднує ще один образ — образ зірки. Зірка як символ вищого, недосяжного, але завжди привабливого для людей, товаришує з героями роману. Саме її бачив в очах умираючої Дафіни приголомшений Аранджел Ісакович. Елемент зоряного, величного присутній у мріях Вука про переселення до Росії. Зірка протистоїть ідеї безвихіддя і порожнечі, і в момент, коли, здається, все загинуло, вона з'являється як туга за чимось величним і піднесеним.

Створену автором систему образів можна вважати безсумнівною удачею М. Црњанського. Ідейна наповненість образів, їх філософське осмислення, гуманістичне забарвлення, правда зображуваних характерів забезпечують незмінний інтерес до роману «Переселення».

1. Яковлева Н. Б. Современный роман Югославии. М., 1980. 2. Милошевић Н. Роман Милоша Црњанског. Проблем универзалног исказа. Београд, 1970. 3. Милошевић Н. Филозофска димензија дела Милоша Црњанског. — В кн.: Српска књижевност у књижевној критици, кн. 7. Литература између два рата. Београд, 1972. 4. Цацић П. Простори среће у делу Милоша Црњанског. Београд, 1976. 5. Петров А. Поезија Црњанског и српско песништво. Београд, 1971. 6. Црњански М. Сеобе I. Београд, 1983. 7. Вујић У. Дневник о Српјанском. Београд, 1982.

Краткое содержание

Дана характеристика центральных образов романа «Переселенис» выдающегося югославского писателя Милоша Црнянского (1893—1977).

Стаття надійшла до редколегії 11.10.84.

А. В. МОТОРНИЙ, *викл.*,
Львівський політехнічний інститут

МОСТЕЦЬКІ РЕПОРТАЖІ ГЕЗИ ВЧЕЛІЧКИ

У творчій спадщині відомого чеського письменника-комуніста Гези Вчелічки репортажі про мостецький страйк у північно-західній Чехії навесні 1932 р. займають особливе місце. Вони зіграли не лише значну роль у творчому та ідейному становленні самого письменника, а й стали помітним явищем у чехословацькій революційній літературі, представники якої активно зверталися до висвітлення драматичних подій мостецького страйку. Зокрема, Ю. Фучік написав до газети «Руде право» низку нарисів і репортажів» [5, с. 95—158], Л. Штолл звернувся з запальним словом до страйкуючих шахтарів від імені передових діячів культури [8, с. 77], відомі поети В. Незвал, К. Бібл, Ф. Галас, Я. Нога створили пристрасні вірші, в яких оспівали мужність і героїзм страйкарів [4, с. 309].

Навесні 1930 р. жорстока криза паралізувала економіку Чехословаччини. Буржуазія намагалася врятувати своє становище закриттям підприємств, звільненням робітників, зниженням зарплати тощо. Комуністична партія Чехословаччини, революційні профспілки, очолювані комуністами, використовували всі можливості для боротьби за права трудящих проти наступу голоду і безробіття. Цій боротьбі буржуазний уряд протиставив нечуваний поліцейський терор, внаслідок якого з 1930—1932 рр. десятки робітників було вбито і сотні поранено [2, с. 155]. У країні вибухнули страйки і демонстрації.

Апогеєм боротьби робітничого класу проти політики буржуазії став мостецький страйк шахтарів навесні 1932 р., в якому взяло участь 25 тис. чол. Мостецький страйк переріс у могутню демонстрацію сил робітничого класу і став «яскравим прикладом політичної боротьби пролетаріату на Європейському континенті» [2, с. 167]. Страйком керували К. Готвальд, А. Запотоцький, Я. Шверма [1, с. 263]. Зі страйкуючими солідаризувалися всі прогресивні кола чехословацької громадськості. Був створений комітет солідарності з страйкарями, в який увійшло багато визначних діячів чехословацької культури. Проти кривавого терору виступили П. Ілемницький, Л. Новомеський, І. Ольбрахт, С. К. Нейман, З. Неєдли, В. Ванчура, М. Майєрова, Ю. Фучік, Й. Рибак та багато інших [2, с. 165]. «Історичне значення мостецького страйку

полягало в тому, що він показав, як успішно на практиці Комуністична партія здійснювала тактику єдиного фронту» [2, с. 168] у боротьбі трудящих за свої права.

Отже, шахтарський страйк у Мостецькому краї став визначною політичною акцією в тяжкій кризовій 30-ті роки, подією, яка згуртувала прогресивні сили у боротьбі за справедливі ідеали робітничого класу.

Для Г. Вчелічки 1932 р. був важливою віхою в його творчому житті. Це був рік виходу у світ його першої повісті «Кав'ярня на головній вулиці» — одного з перших у чеській літературі «творів, присвячених проблемам боротьби трудящих в умовах кризи...» [3, с. 364]. Водночас це був для письменника рік, коли він, перебуваючи в березні 1932 р. разом з Ю. Фучіком серед страйкуючих робітників Мосту, написав свої перші, по-справжньому бойові і пристрасні публіцистичні твори — репортажі про мостецьких шахтарів. Репортажі Г. Вчелічки оперативно друкувалися на сторінках робітничої преси. На місці подій він зробив ряд документальних фотознімків, один з яких, із зображенням розстріляних шахтарів, був опублікований не лише в Чехословаччині, а й в СРСР. Отже, на початку 30-х років молодий літератор тісно пов'язує свою долю з комуністичною пресою [3, с. 393]. Це були роки народження Гези Вчелічки — комуністичного репортера, в майбутньому — автора широковідомих публіцистичних книг «Народження мандрівника» [1948], «Мандрівники і робінзони» (1949), «Два міста на землі» («Захід та Схід») (1950) та інших творів, які стали визначним явищем у чехословацькій публіцистиці [6, с. 181—200]. Що ж до мостецьких репортажів Г. Вчелічки, то, на нашу думку, — це перший публіцистичний цикл молодого письменника, який відкрив його творчі можливості, зробив відомим і авторитетним у революційній літературі 30-х років. У чеську літературу прийшов обдарований публіцист, який не тільки талановито представив у ній кращі традиції, закладені Ю. Фучіком та Е. Е. Кішем, а й активно боровся за її мистецькі та естетичні принципи.

Як же виник мостецький цикл репортажів Гези Вчелічки? Звернемося до маловідомого документа — рукописної автобіографії письменника, в якій зазначається: «В тому ж (1932. — А. М.) році, у березні та квітні, разом з Ю. Фучіком, я пережив увесь шахтарський страйк у Мості як репортер «Творби». На моїх очах 13 квітня було вбито ...двох гірників Шевчика та Кршижа, а двадцять дев'ять чоловік було поранено. А та... фотографія обох вбитих належить мені» [10, с. 2].

Репортажі 1932 р. з Мосту відкривають сьогодні післявоєнну книгу Г. Вчелічки «Чорна пісня» (1958) [9] і становлять ніби першу її главу під назвою «Кров та вугілля». В остаточному варіанті — це вже не стільки репортажі, скільки цикл нарисів, об'єднаних спільністю теми. Копітка праця автора добре простежується у порівнянні, наприклад, збірника «Чорна пісня» з книгою «Деякі проклятих» (1934), де був опублікований їх перший, газетний варіант. Тепер вони значно розширені, змінена

схема їх розташування у збірці, що надало цим творам чіткої логічної послідовності.

Пустка, напружена і зловісна тиша — такі читацькі враження від перших рядків нарису «Кров та вугілля». (Увесь цикл і перший нарис мають однакову назву). Над комином закритої шахти Кох-і-ноор бовваніє чорний прапор жалю, який сповіщає про смерть, загибель людей, розчавлених у глибині шахти завалом. Прапор «розбитий, пошарпаний, у дірках. Наче пройшов крізь битви, крізь шахтарські битви» [9, с. 7]. Цей прапор символізує і смерть товаришів на шахті, і безпросвітне, нужденне життя шахтарів та їхніх родин. Уважне око репортера помічає сумний, безрадісний, одноманітний пейзаж навколо шахти і ряди маленьких будиночків — стандартних і однакових, убогих і занедбаних. «Іх безликість, — зазначає автор, — справляє гнітюче враження, та це зовсім не казарми і не тюремні бараки» [9, с. 10]. Тут живуть «вільні» люди, сім'ї шахтарів. «Сім'я вільного громадянина? — з гіркою іронією запитує автор, — у всіх тут одна пряма можливість вільно померти з голоду?» [9, с. 13].

Краплею, що переповнила чашу терпіння, стало звільнення 383 робітників шахти Гумбольд. Історія про те, як починався цей страйк, як перші його розрізнені спалахи завдяки комуністам швидко набули організованого характеру, знайшла своє відображення в чудових репортажах Ю. Фучіка, динамічність стилю яких зумовлювалась як нестримним розвитком подій, так і вимогами оперативності ідейного навантаження рядка. Його мостецькі репортажі — це по-фучіківськи емоційні, насичені фактами і, водночас, короткі, у два-три невеликих абзаци, оперативні хроніки, які передають хід подій не тільки за днями, а часто й буквально за годинами. Тому вони такі лаконічні і точні, як влучний постріл: «383 чоловіки викинула шахта Гумбольд.

П'ятнадцять тисяч чоловік припинили роботу 31-ї шахти» [5, с. 103].

Репортажі Ю. Фучіка пролунали як бойовий набат, сколихнувши громадськість країни, викликавши у всіх чесних людей почуття гнівного протесту проти кривавої розправи над шахтарями. Один з репортажів Ю. Фучіка носить назву «Єдність—страйк—перемога!» [5, с. 135—152]. Таким було гасло КПЧ, яке прийняли всі страйкуючі шахтарі [2, с. 168].

Комуністична партія Чехословаччини приділяла велику увагу оперативній інформації з місця страйку. Тому в самій гущі подій були представники комуністичної преси. Щоб уникнути повної цензурної заборони матеріалу, журналісти-комуністи часто змушені були виступати під псевдонімом або підписуватися криптонімом [7, с. 27]. До цього ж прийому вдавався і Г. Вчелічка, який у 30-ті роки дописував до багатьох видань КПЧ («Руде право», «Творба», «Руди вечернік», «Гало новіни», «Розсєвачка» та ін.) [11, с. 1371]. Так були підписані і деякі мостецькі репортажі.

Другий нарис глави «Кров та вугілля», що називається «Дві шахти», починається з портрета одного із страйкуючих. Тяжка праця залишила сліди на його обличчі і постаті, але не паралізу-

вала волі. Автор уважно слухає розповідь свого героя про злигодні шахтарського життя, про мізерну платню, про свавілля хазяїв, які викинули з роботи 380 робітників, про каторжну роботу в надзвичайно тяжких умовах. Письменник відчуває (і передає це почуття читачу), що шахтарі сповнені рішучості відстоювати свої права, захищати спільні колективні, класові інтереси. В цьому їх сила, тут вони черпають віру в перемогу своєї справи.

У третьому нарисі «На териконі», як і в попередніх, Г. Вчелічка поступово вводить читача в події на шахтах Мосту, показуючи різні причини наростання робітничого протесту: голод, безправ'я, жорстокість жандармів. Десятки прикладів. Ось один із них: роками діти шахтарів ходили потай з візками на терикон, щоб зібрати хоч трохи вугілля для дому. Але за його збір для домашніх потреб суворо карали: жандарми безжалісно били дітей, батька звільняли з роботи. Тепер шахтарі страйкують і відкрито йдуть на терикон — це одна з форм їхнього протесту.

Страйк розпочався, робітничі пікети в дії. Про керівну роль у ньому КПЧ і червоних профспілок розповідає Г. Вчелічка у наступному нарисі «У головному штабі», де змальовує образи Клементя Готвальда і Антоніна Запотоцького.

Динамізм оповіді Г. Вчелічки, з наближенням до трагічної розв'язки, швидко зростає. Останній нарис має, хоч і коротку, але дуже емку назву «Бій». Термін «бій» стосовно страйку використаний письменником надзвичайно вдало. Він виправданий, по-перше, тому, що Г. Вчелічка справедливо відносить страйк таких масштабів, як мостецький 1932 р., до найбільш значних класових виступів чехословацького пролетаріату, по-друге, мирні дії трудящих внаслідок грубої провокації і свавілля властей закінчилися не просто кровопролиттям, а й людськими жертвами. «Охоронці порядку» відкрили в Мості вогонь по беззбройних шахтарях, їхніх дружинах і сестрах, які були поруч з ними. Проте Г. Вчелічка розуміє, що ці жертви не даремні. Пролетаріат зміг наочно продемонструвати і свою міць, і силу своєї єдності у боротьбі.

Страйкуючих, і це особливо підкреслює Г. Вчелічка, активно підтримували в їх справедливій боротьбі найбідніші селяни, які посилати їм продукти харчування. Все це дало письменнику повну підставу заявити у заключній частині своїх нарисів: «Я твердо впевнений, що... і у нас робітники одного разу переможуть, як у Росії» [9, с. 56].

Мостецькі репортажі Г. Вчелічки були адресовані, звичайно, передусім чехословацькому читачеві. Проте проблеми, що їх порушує автор, високий художній рівень репортажів викликали інтерес далеко за межами Чехословаччини. Вже наступного, 1933 р. мостецькі репортажі письменника увійшли до збірки передової чехословацької публіцистики «Шахтарі на гора», що вийшла в Харкові. Це було перше знайомство радянського читача з творчістю Гези Вчелічки.

1. Гуса В. История Чехословакии. Прага, 1963. 2. Очерк истории Коммунистической партии Чехословакии. М., 1979. 3. Очерки истории чешской литературы

XIX—XX веков. М., 1963. 4. *Шерлаимова С. А.* Чешская поэзия XX века (20—30-е годы). М., 1973. 5. *Dílo Julia Fučíka*, sv. 7, Praha, 1954. 6. *Kolář J.* Géza Včelička — novinář. — *Novinářský sborník*. Praha, 1961, N 2. 7. *Sucht J.* Publicista Jozef Rybák. Praha, 1980. 8. *Štoll L.* Z bojů na levé frontě. Praha, 1964. 9. *Včelička G.* Černá píseň. Praha, 1958. 10. *Včelička G.* Můj životopis. (Матеріал зберігається у автора статті). 4 s. 11. *Vopravil J.* Slovník pseudonymů v české a slovenské literatuře. Praha, 1973.

Краткое содержание

Рассматривается вопрос, посвященный репортажам о шахтерской забастовке 1932 года в г. Мосте чешского писателя и публициста Гезы Вчелички (1901—1966), значению этих репортажей как для творчества их автора, так и для развития прогрессивной литературы 30-х годов в Чехословакии.

Стаття надійшла до редколегії 20.09.84.

Т. Я. СОЛДАТЕНКО, ст. викл.,
Сумський педінститут

МЕТАФОРИЧНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ ЕЛІЗИ ОЖЕШКО

Одним з найважливіших завдань радянського літературознавства на сучасному етапі є вивчення внеску слов'янських літератур в мистецтво слова критичного і соціалістичного реалізму. Оцінюючи об'єктивний ідейний зміст традиції критичного реалізму, Б. Л. Сучков зазначав: «Твори критичного реалізму передували мистецтву соціалістичного реалізму і способом художнього дослідження дійсності, і суспільними поглядами, які вони виражали» [10, с. 168]. Тому поглиблений науково-критичний аналіз творчості найвидатніших письменників минулого набуває першорядного значення.

Еліза Ожешко є одним із найвидатніших талантів у польському літературному процесі кінця XIX ст., її твори знаменували початок нового етапу в розвитку польського критичного реалізму. Творчість Е. Ожешко, за визначенням В. Фельдмана, була «символом цілого періоду літератури, цілого періоду польської культури» [1, с. 131].

Світогляд видатної польської письменниці формувалася під впливом повстання 1863 року (названого січнеvim), яке викликало значні політичні, економічні та соціальні зміни в Польщі.

Реалістичний метод як один з ідеологічних наслідків встановлення нових суспільних відносин утвердився в польській літературі в 60—80-х роках XIX ст. Нові суспільні умови викликали постановку нових суспільних проблем і тем, появу нових образів у літературі.

Величезну роль у розвитку реалізму зіграло селянське питання, що стало одним з основних у творчості Е. Ожешко 70—80-х років, коли були створені найбільш відомі твори «білорусько-

го циклу»: повісті «Низини» (1884), «Дзюрдзі» (1885), «Хам» (1888), оповідання «Зимового вечора» (1887) і роман «Над Німаном» (1887). Ці твори стали вершиною її творчості. Їх об'єднує тематика, проблематика, ідейно-естетичні тенденції і художні особливості.

Видатний польський письменник і критик Я. Івашкевич справедливо вказував на недооцінку в польській критиці художньої майстерності письменниці, хоч саме її твори є рідкісним прикладом мистецтва з «надзвичайно високою суспільною тенденційністю і одночасно високою художньою майстерністю» [4, с. 9], тільки в її творчості він бачить зразок «прекрасної рівноваги архітектоніки».

Передусім це стосується роману «Над Німаном», в якому автор проявляє «мистецтво говорити натяками і говорити про події 1863 року так, щоб читач про все здогадався, а цензору ні до чого було прискіпатись». Це перетворюється на «художній засіб, що містить в собі несподівані ефекти», а «форма натяку, недомовленості — характерна риса Ожешко-письменниці» [3, с. 283]. На наш погляд, саме прихована метафора дає можливість викликати діалог між автором і читачем.

Безсумнівною удачею письменниці, вважає Я. Івашкевич, є такий літературний прийом, як лист Домініка Корчинського. Жодного слова немає в романі про те, як склалася його доля після розгрому повстання, але декілька русизмів, вкраплених до тексту, недвозначно говорять і про автора листа, і про те, куди він поїхав [3, с. 285]. Отже, у цьому творі Е. Ожешко важливу роль відіграє підтекст, тісно пов'язане з ним метафоричне мислення.

Важливим компонентом структури твору є образи-символи двох могил — могили повстанців та могили Яна і Цецилії, за допомогою яких поєднуються сцени з життя Корчинських та Богатировичів зі сценами з історії польського народу. І роман, який письменниця хотіла назвати «Мезальянс», по праву стає романом «Над Німаном», бо це вже твір не про окремих людей, а про весь надніманський край, а символічна назва (просторове визначення) включає в себе назви всіх творів білоруського циклу.

Лейтмотивом твору стала пісня «Ти підеш горою, а я — долиною», яка співзвучна з долею Юстини і Яна та Марти і Анзельма. Нещасливе кохання Марти і Анзельма, що перегукується з долею героїв пісні, служить передосторогою для Юстини і Яна.

Мотив передостороги звучить у пісні «Мене брати забили, ніж у серце встромили» («Зимового вечора») та в баладі «Мати сина стиха поучає» («Дзюрдзі»), в якій ніби передбачена доля головної героїні.

Метафоричність художнього мислення письменниці виявляється і в назвах її творів. «Низини», «Хам», «Дзюрдзі», «Над Німаном» — ключ до розуміння твору. Символічна назва повісті «Хам» із змістом твору пов'язана контрастно — це також стає джерелом творення нових значень. Весь твір Ожешко — поступовий доказ того, що «хам» — людина високої моральної етики — стоїть значно вище представників вищих кіл суспільства. Відбувається сема-

тичне зміщення в значенні цього слова («хам» підноситься до рівня християнської моралі — вищої доброти). За першим задумом письменниці твір мав назву «Надніманський рибалка», але полемічна спрямованість теми спонукала автора змінити назву, що носила етнографічний характер, на полемічну, дискусійну [1, с. 177]. Незвичність назви змусила читача активно думати і асоціативно зіставляти з нею образи твору.

Метафорична, алегорична і назва повісті «Низини». Це — узагальнення, яке лаконічно виражає суть твору, містить відкриту полеміку.

Конкретна і водночас узагальнююча назва «Дзюрдзі». В образі чотирьох Дзюрдзів, винних у страшному злочині — вбивстві Петрусі, матері чотирьох дітей, відображено трагічні протиріччя, що були не винятковими, а типовими для польського села того часу. Назва твору набуває нового семантичного значення, розширюється, стає символічною. Це — метафоричні висновки і порівняння, до яких вдалася Ожешко, створюють образ темної, придушеної важкими умовами життя і непосильною працею селянської маси. Центральна метафора повісті — ключ до сприйняття її змісту.

Талант письменниці виявляється і в метафоризації художніх деталей. Так, наприклад, розкривається тяжка праця Христини та її материнська трагедія в повісті «Низини». Письменниця шукає нові засоби вираження, які дозволили б по-новому показати тяжке життя героїні. Сюжетною деталлю в повісті є епізод з підрахунком асигнацій — свідчення багаторічної праці Христини: «Розсипані на столі монети своїм витертим видом ясно говорили: «Це за те, що цілий день полола пшеницю, а це за два дні жнив, це — носила воду на коромислі, доїла орендаторських корів, рвала гречку, копала картоплю, згрібала сіно... дев'ятнадцять літ, дев'ятнадцять літ, дев'ятнадцять літ!» [8, с. 128].

З метою контрасту Е. Ожешко протиставляє в повісті «Низини» два інтер'єри: будинок економа Бахревича і кімнату, в якій живуть наймити. У кімнаті Христини — лише найбільш необхідні речі, які свідчать про тяжку працю і бідність.

Художні реалістичні деталі служать для викриття нелюдської експлуатації селян, підкреслюють, що трагедія цих героїв передусім визначається їх суспільним становищем. Христина («Низини») і Докія («Хам») — типові представники суспільних низин. Розкрити соціальне становище персонажів допомагають портретні штрихи, зокрема, опис рук: «маленькі руки, висохлі та чорні, як зорана земля, з викривленими пальцями, вкритими мозолями від серпа, коромисел, від копання землі та іншої геркулесової роботи, яка виконувалась на протязі двадцяти літ» [8, с. 50—51]. Авторське ставлення до Христини проявляється в контрастних тропях «маленькі руки» — «геркулесова робота», в незвичайному порівнянні рук із зораною землею. Мотивоване у кожному випадку художньо-образне значення поєднується з ідейно-художнім підтекстовим смислом (жорстока несправедливість, нелюдськість відносин, що встановились в капіталістичному суспільстві). Підтекст

повніше всього проявляється на основі співставлення, протиставлення і зіткнення художньо конкретизованих образів, які повторюються: руки — маленькі руки — руки, висохлі та чорні, з викривленими пальцями. Цими мікрообразами підкреслюються ті риси зовнішності Христини, які допомагають зрозуміти, яким тяжким було життя цієї жінки, що в сорок років виглядала на шестидесятирічну. Опис рук Христини нагадує опис рук Докії — «темна, як ця земля, зморщена рука, з викривленими від роботи пальцями» [7, с. 478].

У образі Капровського Ожешко показала класову суть суду. «Міський мікроб», адвокат-пройдисвіт веде тяжби селян з поміщиками за луки і пасовиська, турбуючись лише про те, щоб «впбити» побільше грошей з селян. Підкреслюється це в творі метафорою: «вони підтримували Капровського своїми чорними спрацьованими руками».

Монолог Капровського, меркантильний за своїм змістом і цинічний у ставленні до народу, — зла карикатура на типового судового чиновника, що знайшов свою «молочну корову» в образі гриненських селян, витрати яких на тяжби з поміщиками письменниця порівнює з «молочною річкою, що бере початок з маленького джерела» [10, с. 60]. Ця метафора допомагає розкрити типовість поданого явища: чиновники обдурюють не лише просту жінку-наймичку, а весь народ.

Новий аспект у творчості польської письменниці розкриває повість «Дзюрдзі». Багатоаспектне зображення села, що не вивільнилося від «ідіотизму сільського життя», було першою спробою широкого зображення села у польській літературі (до появи «Мужиків» В. Реймонта). З образом головної героїні у повість влітається тема фатуму, приреченості. Ця тема починає звучати від анекдотичного епізоду ловів відьми на вогонь, який селяни розклали на перехресті чотирьох доріг. Весь епізод побудований на принципі прихованої метафори, підтексту: «Четверта, найкоротша... кінчалася біля тину, що оточував хату, яка самотньо стояла віддалік від села...» [7, с. 262]. Вислів «найкоротша дорога» — пряма вказівка на місце майбутньої трагедії. Письменниця продовжує нагнітати емоції. Коли розгорілося багаття, «в низьких вербах, що росли при дорозі при кузні, разів зо два жалібно заскимлила дремлюга» [7, с. 265]. Голоси птахів підключені автором з тією ж метою: підказати читачеві місце трагедії та її жертв (в кузні працює чоловік Петрусі, дремлюга в народній символіці — передвісник нещастя). Нейтральні слова і тропи наповнюються новим (підтекстовим) значенням з урахуванням подій, які відбудуться пізніше: «Люди, що піймали відьму, мов метелика, на вогонь з осикового дерева, могли б уже йти додому. Проте вони не розходилися, а думали й слухали, як при дорозі, що веде до кузні, у вербах і бузині все частіше стогнали і плакали дремлюги». Співам Петрусі «вторили дедалі частіше удари ковальського молота, а з дверей кузні почали вилітати у темний простір чисті рої червоних іскор» [7, с. 270]. Символічного значення набувають в цьому епізоді і образ хреста, біля якого розіклали багаття, і го-

доси птахів, і червоні іскри. Мотив трагічного передчуття проходить через весь цей твір.

В оповіданні «Зимового вечора» письменниця використала фольклорний мотив відвідання героєм рідного дому, де його не пізнають близькі. Портретна характеристика закінчується, як правило, описом враження, яке справляє персонаж на оточуючих. Це традиційний принцип в літературі — на нього вказував ще Лессінг в «Лаокооні». Своєрідність поетки Е. Ожешко проявляється передусім у метафористичній формі передачі враження, що створює чуттєво-емоційний фон. Емоційність особливо помітна в портретному живописі письменниці.

Своєрідний за структурою і композицією образ Яся Мікули. Створенню соціальної характеристики трагічного образу допомагає портрет, що включає риси сімейної подібності і традиційний романтичний «засіб впізнавання». Новаторство Е. Ожешко полягає в тому, що цей традиційний засіб використаний нею в системі прихованої метафори. Автор використовує портретні деталі як «засіб попередньої сигналізації». Це ще одна особливість поетки письменниці, зумовлена концентричною структурою опису зовнішності.

Композиційно портрет Яся дається незвичайно, ніби в різних аспектах. У описах зовнішності старого батька, братів і сестри паралельно наводяться портретні штрихи Яся, які підкреслюють їх сімейну схожість. У зовнішності Симона Мікули особливо прикметні «широка спина» і «велика голова, лиса над чолом». Ясь («високе чоло» його здавалося «ще вище через невелику лисину») сів поруч з господарем, повернувшись до кімнати «широкою спиною» [7, с. 148]. Молодший брат Олексій — «високий, зграбний тридцятилітній чоловік», у нього «рудувата, коротко підстрижена борідка», «золоте рудувате волосся відкривало біле чоло та сміливе, живе обличчя» [7, с. 145]. У дочки Мікули — «блакитні очі», «рудувате волосся». У портреті Яся ніби зібрані всі риси сімейного портрета. Він «високий, плечистий», «рудуваті вуса відтіняли його вузькі вуста і довгасті очі, такі сині, що їх блакить здалека привертала до себе увагу» [9, с. 148]. Така композиційна організація допомогла авторіві подати портрет Яся з надзвичайно тонкою психологічною деталізацією, самобутньо і оригінально. Всі характерні для Ожешко засоби портретування (концентричність описів, періодичне повторювання окремих деталей-лейтмотивів образу, система попередніх сигналів, авторський коментар) легко простежуються в цьому портреті.

Складна гама почуттів у сцені впізнавання передана шляхом зображення декількох послідовних мімічних перетворень за допомогою персоніфікації портретних подробиць: «Обличчя... виразно промовляло: «Чи пам'ятаєш ти, татку... ой, чи пам'ятаєш ту днину сонячну, літню?..»; «Голова над діжкою, ніби в повітрі звисаючи, поволі почала хитатись, моргаючи повіками до старого Мікули: «Не жити мені з тобою, татку, не жити мені в цій хаті...». До тієї голови, що здіймалася над діжкою, голова старого також почала промовляти: «Не можна, синочку, ніяк не можна...» [7, с. 178].

У романі «Над Німаном» персоніфікується така деталь портрета Ружиця, як пенсне: «Пенсне, поблискуючи, швидко повернулося до неї» [6, с. 41]; «пенсне Ружиця зблискувало в тіні з цікавістю і якимось насмішливо» [6, с. 45].

Необхідно відзначити і дуже своєрідне сприйняття природи Е. Ожешко. У пейзажних картинах вона дає цілу філософську концепцію життя. Письменниця широко використовує переносне значення слів, засіб персоніфікації, який досить поширений у літературі. В. Короленко з цього приводу писав: «Багато художників описують природу термінами людських відносин: буря стогне, плаче, сердиться, сумує. Це і неминуче і правдиво: за умовними висловами ви відчуваєте зв'язок, довічний, неперервний, скажімо навіть, таємничий між природою і душею людини...» [9, с. 632].

Характер антропоморфізації визначається в Е. Ожешко загальним емоційним тоном твору, внутрішнім станом героя. Письменниця переконана, що спілкування з природою завжди приносить людині хвилину радості. Ця риса світосприймання яскраво виражена в антропоморфізації природи.

Ставлення до природи розглядається як показник соціальної активності автора. Це наглядно підтверджується роллю пейзажу у Ожешко. Він поліфункціональний, структурно і образно багатий, різноманітний своїм колоритом і є об'єктом пильної уваги письменниці.

Найбільш емоційні трагічні мотиви в житті героїв пов'язані в Ожешко з описами ночі і вечора (відсутність перспективи, темнота, безвихідь). Зимової ночі вбивають Дзюрдзі Петрусю, а її крики вітер «заглушив своїм шумом і ніс разом із своїм свистом у широке, сповнене гуку хуртовини поле...» [7, с. 395]; був зимовий вечір, коли почався суд над Дзюрдзями, винними в «жахливому, чорному злочині», який письменниця порівнює із сновидіннями зимової ночі; вночі кіпчає життя самогубством Франка. Вночі повертається Христина від економа, втративши віру в його допомогу, вона «згорбилась», ступаючи в «нічну п'тьму, в лякаючу самотність, особливо сильну в темряві». Зоровий ряд у цьому пейзажі виконує подвійну функцію: і безпосередньо мальовничу, і оціночно-ідеологічну. «Така ж і доля моя, як гета ніч».

Автор поступово переводить пейзажний малюнок в соціальний план. Тематика мікро- і макрообразів визначається загальним настроєм, основною ідеєю твору. У пейзажі використано засіб персоніфікації, характерний для пейзажів білоруського циклу, який допомагає розкрити переживання героїні.

Тема пейзажних партій, в яких основним художнім образом є вітер, також відіграє помітну роль у розкритті художніх образів творів Е. Ожешко. З образом вітру пов'язані драматичні події не лише з життя Христини, але і Петрусі Ковалихи, Яся Мікули, Юстини Ожельської та Яна Богатировича (буря на Німані).

У «Низинах» образ вітру з'являється тоді, коли йдеться про переживання Христини. Поєднуючи дієслова і дієслівні форми «стогнав», «зїтхав», «охаючи» зі словом «вітер», автор переводить дію в психологічний план і виражає не тільки конкретно-чуттєву

уяву про весняну ніч, а й показує авторське ставлення до оточуючого світу. У цьому пейзажі тісно переплітаються описи того, що відбувається в природі, з одного боку, і психологічний стан Христини — з другого. Майже всі слова тут мають психологічний відтінок, що підкреслюється епітетами і переносними, антропоморфними означеннями (хмари — похмурі, вітер — застогнав, заховав). Стогін вітру — стогін душі Христини. Загальний емоційний тон створюють метафоричні епітети «чорний» і «сірий». Ці слова часто зустрічаються в білоруському циклі, коли автор розповідає про тяжке становище селян. Це не лише колір, а й відповідне узагальнення, моральна категорія («чорний злочин»). Чорний та сірий кольори супроводжують Христину протягом всього життя, стають символом народного горя білоруського селянства. І лише в романі «Над Німаном» змінюється емоційний тон твору, що підкреслюється появою світлих, радісних кольорів: «золотий», «срібний», «кришталевий».

Е. Ожешко обрала нелегкий шлях, щоб висловити своє розуміння істини. Незважаючи на епічно-спокійну манеру викладу, її оповідь далека від об'єктивізму, вона проникнута світосприйманням автора. Філософська концепція трагізму життя зумовила велику кількість похмурих фарб у песимістичному фіналі повісті «Хам». Трагічним акордом до долі Павла Кобицького звучить опис «шумливої і грізної ночі» в епілозі: «В темному просторі зриваються і шалено кружляють вихри, повітря наповнюється кипінням і криком, це змагаються між собою вибухи грому і гуркіт гарматної стрілянини, блискавки, які пролітають з жахливим гуркотом від краю землі і до краю...» [7, с. 567]. Пейзаж у цьому описі набуває грізного відтінку. У найдраматичніших місцях він виростає в образ-символ. Широко використовувана Е. Ожешко категорія трагічного відбиває реально існуючу тоді невідповідність між покликанням людини бути щасливою і соціальними умовами.

Проте домінанта трагічної мелодії в творчості польської письменниці не свідчить про те, що вона була песимісткою. Як талановитий і уважний художник, вона не могла не бачити багатозначності явищ життя. Через всі її твори проходить справжній гуманізм, співчуття до «маленької людини».

Зокрема, у романі «Над Німаном» важливу роль у передачі життєстверджуючих мотивів відіграє опис ріки Німан — повноправного персонажа, символу всього надніманського краю. Це свідок героїчного минулого і не менш героїчного сучасного. Доля головних героїв нерозривно пов'язана з Німаном, центральною сюжетною лінією роману. Могила повстанців і могила Яна і Цецилії знаходиться на березі Німана. Опис Німана — класичний зразок реалістичного пейзажу, з його великим патріотичним пафосом, безмежним гіперболізмом могутніх образів, патетичними звертаннями і вигуками, що схвилювано переривають єдиний і пристрасний ліричний монолог, звернений до великої ріки. Німан — символ рідної для Ожешко землі — постає перед нами у велетенському зрості.

Е. Ожешко дбає про те, щоб стиль її творів не був одноманітним від повторів одних і тих же слів, мікрообразів. Тому, розвиваючи засоби реалістичної поетики, підсилюючи контрастність художнього образу, письменниця широко використовує метафору. Таким чином Е. Ожешко передає найтонші відтінки думок, а мова її стає більш виразною, переконливою і емоційною.

1. Гапава В. Эліза Ажэшка. Мінск, 1969. 2. Івашкевич Я. Поэтика Ожешко. — Собр. соч.: В 8-ми т., т. 8. 3. Ожешко Е. Над Німаном. К., 1981. 4. Її ж. Повісті, оповідання. К., 1952. 5. Її ж. Собр. соч. в 5-ти т., т. 2. 6. Русские писатели о литературном труде. М., 1955, т. 3. 7. Сучков Б. Исторические судьбы реализма. М., 1973. 8. Detko J. Eliza Orzeszkowa. W., 1971. 9. Iwaszkiewicz J. Wstęp. — In: Orzeszko E. Opowiadania. W., 1967. 10. Orzeszkowa E. Listy zebrane, t. 2. 11. Feldman W. Współczesna literatura polska. 1770—1901. W., 1902.

Краткое содержание

На примере произведений белорусского цикла и романа «Над Неманом» рассматривается проблема метафоричности художественного мышления выдающегося классика польской литературы Элизы Ожешко.

Стаття надійшла до редколегії 15.10.84.

В. А. МОТОРНИЙ, доц.,
К. К. ТРОФИМОВИЧ, проф.,
Львівський університет

ТЕМА УКРАЇНИ В СЕРБОЛУЖИЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Українська тематика широко представлена в зарубіжних слов'янських літературах. С. Гоцинський і Ю. Коженювський, А. Міцкевич і Ю. Словацький, Ю. Крашевський і Б. Залеський у польській літературі, Б. Немцова і А. Гейдук, Р. Майер і Й.-В. Фріч, Сватоплук Чех і П.-О. Гвездослав у чеській та словацькій, Іван Вазов, Л. Каравелов у болгарській — ці видатні письменники ХІХ ст. з великою симпатією розробляли українську проблематику. ХХ ст. дало також численні прекрасні взірці української тематики у творах видатних слов'янських письменників С.-К. Неймана, К. Чапека, Г. Вчелічки, І. Ольбрахта, Я. Івашкевича, В. Василевської, І. Давидкова, Д. Максимович тощо.

Видатні представники зарубіжних слов'янських літератур неодноразово зверталися до зображення стародавнього Києва, зокрема Є. Єнджеич, К. Гавлічек-Боровський, Я. Гашек, М. Томанова та ін. Дехто з цих авторів жив у Києві, навіть здобув тут освіту (Я. Івашкевич, Я. Гашек, Є. Єнджеєвич, М. Томанова), тому образ міста на Дніпрі мав такий широкий відгомін у літературах Польщі, Чехословаччини, Болгарії, Югославії. Якщо ця проблематика висвітлювалася літературознавцями (напр., Г. Д. Вервесом,

В. П. Ведіною, В. І. Шевчуком, В. О. Захаржевською, О. І. Грибовською), то меншою мірою громадськості відомі факти, які свідчать, що українська тематика, зокрема, про Київ, знайшла місце і в братній серболужицькій літературі. На деяких матеріалах, пов'язаних з цією проблемою, ми й зупинимось в нашому повідомленні.

Відомо, що розвиток серболужицької літератури був сповільнений вкрай несприятливими умовами політичного, національного і культурного життя Лужиці протягом майже тисячоліття. У складних умовах асиміляторської політики німецьких феодалів прокладала шляхи лужицька література. Перша літературна пам'ятка лужицької письменності датується XVI ст., а у XVIII ст. видано вже близько 200 творів верхньо-нижньолужицькими мовами. Помітне пожвавлення літературного життя у Лужиці відноситься до першої половини XIX ст., до епохи, яка в історії серболужичан і в їх духовній культурі отримала назву національного відродження [4, с. 3—41].

Період національного відродження в Лужиці збігається з активізацією революційного руху в Європі у 40-х роках XIX ст. Література тоді була джерелом самосвідомості лужицького суспільства. Саме в цей час на духовне життя лужицьких сербів великий вплив мав національно-визвольний рух слов'янських народів, свободолюбиві ідеї російської, чеської, польської та інших літератур. На цей період припадає перше знайомство лужичан з Україною і її культурою [4, с. 86—88].

Дослідження українсько-лужицьких культурних зв'язків XIX ст. свідчить про те, що знайомство лужичан з духовною культурою нашого народу проходило нерівномірно, мало спорадичний, епізодичний характер. Все ж таки цікаво зазначити, що на сторінках перших лужицьких журналів публікувалися хронікальні замітки про культурне життя українського народу. Друкувалися навіть переклади оповідань (здебільшого без вказівки на автора) з «малоруської мови». Зрештою, в ті часи у Лужиці не завжди проводилося розмежування між російською і українською літературою.

Серед перших публікацій про Україну, які побачили світ у XIX ст., особливу увагу привертає цикл нарисів лужицького письменника і культурного діяча Яна-Арношта Голана, який декілька років працював учителем класичних мов у гімназіях Єкатеринослава (нині Дніпропетровська), Нижнього Новгорода (нині Горького), Дерпта (нині Тарту). Я.-А. Голан брав активну участь у національно-визвольному русі в Лужиці, редагував ряд прогресивних журналів, написав декілька популярних творів [1, с. 97—98]. У 1881—1882 рр. він опублікував у журналі «Лужичанин» низку подорожніх нарисів «Дречин—Петроград—Єкатеринослав» (Дречин — місцевість у Лужиці), а в 1883—1884 рр. — «Подорож по слов'янських країнах», де вперше у серболужицькій літературі широко описав окремі області України (у післявоєнні роки ці нариси під назвою «Три роки в Росії» опубліковані в антології прози XIX ст., що вийшли в Будишині в 1966 р.) [6].

Один з нарисів другого циклу має назву «Київ». Це перший опис міста на Дніпрі в лужицькій літературі (у нашій науковій літературі він поки що невідомий).

Нариси Я.-А. Голана за своїм жанром — дорожні замітки, в яких описані враження автора від природи краю, від знайомства з архітектурою міст, з побутом простого народу тощо. Не можна не відзначити велику симпатію лужицького письменника до місцевого населення, його добру обізнаність з тогочасним культурним життям Росії і України, гостру спостережливість.

Нарис про Київ розпочинається враженнями від міста. Воно приваблює автора «чистенькими, чепурними вулицями, обсадженими деревами, будинками, побудованими з якоїсь білої цегли, яка в яскравих променях південного сонця надає будівлям незвичайного вигляду. «Ще ніколи в житті, — зізнається автор, — не бачив такого міста, де б мальовничі околиці і люди мені так би подобались, як у Києві» [6, с. 138].

Нарис цінний не лише етнографічними описами автора, який досить докладно зупинився на описі одягу місцевого населення, зовнішності мешканців, а й детально інформує про громадське життя киян. Особливо цікаві спостереження лужицького письменника щодо характеру мешканців Києва. Я.-А. Голан відзначає їхню доброзичливість, гостинність, добросердечність у спілкуванні тощо. «Вони мені так запали в душу, — пише Я.-А. Голан, — що й тепер я з радістю згадую їх. Малоруси гарний і сильний народ, здебільшого вони чорняві з темними очима. Жінки вбираються в малоруську надзвичайно гарно вишивану ношу...» [6, с. 138].

Я.-А. Голан — один з перших лужицьких письменників, який познайомив своїх земляків з творчістю Т. Г. Шевченка. «Вірші Т. Г. Шевченка, — писав лужицький письменник, — належать до найкращих плодів людського духа» [6, с. 140].

Підкреслив автор близьку спорідненість української мови з серболужицькою [6, с. 140], з цікавістю описував життя українських селян (у нарисі «Російське село»). Спостереження Я.-А. Голана над життям сучасного йому села на Україні відрізняється особливою увагою до всього, що пов'язано з побутом. Письменник знаходить немало спільних рис в обрядах і звичаях українського і лужицького селянина [6, с. 141—147].

Велике враження на лужицького письменника справив величній Дніпро, якому він присвятив окремий нарис. Подорож з Києва по Дніпру до Кременчука надихнула Я.-А. Голана на ремінісценції, пов'язані з думками про братній український народ, його героїчне минуле і сьогодення. Могутня ріка у думках письменника перетворюється на символ незламності народу, який відстоював незалежність у жорстокій борні проти іноземних загарбників. Мир, з радістю пише автор, вже давно прийшов на береги великого Дніпра.

В окремому нарисі Я.-А. Голан ділиться враженнями від міста, де він жив і працював на Україні (Єкатеринослав). У цьому творі, який носить великою мірою автобіографічний характер, автор висловлює не лише свої враження і спостереження, а й описує

особисте спілкування з людьми, які його оточували, з якими щоденно зустрічався [6, с. 149—152]. Свої нариси Я.-А. Голан втілює у різну форму: подорожні замітки, етнографічні оповіді, листи-враження тощо. Це надає їм безпосередності, емоційності, водночас наукової точності, робить цікавими художніми документами про Україну в зарубіжних слов'янських літературах ХІХ ст. Стоячи на демократичних позиціях, лужицький письменник широко змальовує життя українського народу 100 років тому, створює незабутній образ його характеру, його духовної культури.

Нариси Я.-А. Голана, як уже зазначалося, не вичерпують української проблематики у серболужицькій літературі, проте, безперечно, є першими в класичній літературі Лужиці ХІХ ст.

У сучасній серболужицькій літературі українська проблематика займає значне місце в творах, присвячених СРСР [4, с. 84—86]. Інтерес до УРСР, її культури виявився в Лужиці публікацією перекладів книг класиків української літератури, поезії і прози українських радянських письменників, а також створенням лужицькими письменниками низки творів з тематикою, пов'язаною з Україною. 1961 р. у зв'язку з 100-річчям від дня смерті Т. Г. Шевченка опублікована ювілейна стаття [8], до 150-річчя народження поета есеїст, письменник і літературний критик Юрій Млинк вперше опублікував переклад Шевченкового «Заповіту» серболужицькою мовою [14]. Юрій Кох — один з провідних сучасних лужицьких письменників — у 1966 р. познайомив лужицьких читачів з перекладом ряду поезій українських поетів [10]. Інший відомий серболужицький письменник (Кіто Лоренц) представив лужицькій громадськості у 1971 р. поезію Лесі Українки [9]. У 60—на початку 80-х років лужицькі читачі познайомилися у перекладі рідною мовою з повістю М. Коцюбинського «Fata morgana», з переспівом російських билин, в яких неодноразово згадується Київ, зроблених і проілюстрованих визначним серболужицьким письменником і художником М. Новаком-Нехорнським [15], з творчістю В. Сосюри [12], М. Вінграновського, В. Лучука та інших радянських поетів [13].

Знайомство з українською літературою, приїзд серболужицьких письменників до СРСР, в тому числі на Україну, не могли не вплинути на розвиток української проблематики у лужицькій літературі (Ю. Кох, К. Лоренц, М. Фелкель, П. Фелкель, Ц. Коля). У творчості Юрія Коха [14, с. 88—99] вона знайшла втілення у віршах «Моя подорож в Росію», «Якби Іван Франко у Лужиці з'явивсь» та ін. Особливо широко ця проблематика представлена у збірці нарисів та есе Ю. Коха «Мандрівка на Схід» [11].

Письменник розповідає про перебування в Києві, Львові, Одесі, Дніпропетровську, Запоріжжі. Він ніби повторює шлях попередника Я.-А. Голана через 100 років. Його книга — свідомство великих і докорінних змін, що сталися на українській землі за роки радянської влади.

У книзі Ю. Коха чимало від перебування на Україні: Юрій Кох милується неозорими краєвидами нашої країни з літака, розмовляє з письменниками, науковцями, робітниками, колгоспниками,

ветеранами Великої Вітчизняної війни, які визволили його рідну землю від фашизму, з учасниками Великої Жовтневої соціалістичної революції, зустрічається з друзями за святковим столом. Ці зустрічі дають авторові величезний матеріал для роздумів.

Ю. Кох високо оцінює виставу Київського театру ім. Лесі Українки за п'єсою В. Собка «Далекі вікна», говорячи про неї, як про «згушений вплеск життя, з трагізмом і радістю, з початком і кінцем, що є для глядачів пізнанням» [11, с. 46]. Анатолій Горещкий, оцінюючи книгу Ю. Коха, писав, що за всіма первинними авторськими враженнями «від незнайомої ще вчора країни проступає щось сильніше, головний інтерес, сама суть такої поїздки, і цей аспект у репортажі Коха ми вловлюємо зразу ж» [1, с. 174].

Поезія Т. Г. Шевченка, якою зацікавився Ю. Кох, супроводжує лужицького письменника в поїзді до Канева. Через вірші Кобзаря Ю. Кох подає своє бачення героїчного минулого України. Перекладені Ю. Кохом і наведені в його книзі вірші Т. Г. Шевченка вводять лужицького читача у світ української поезії.

Ю. Коха цікавить не лише минуле, він уважно вдивляється у життя радянських людей республіки, яка стала близькою письменникові. «Я задоволений, вельми задоволений, — пише він, — бо не тільки побував на Україні, але й чув, як б'ються її серця, міцні — старі й молоді. Це здорове биття здіймає груди неозорного краю, рухає життя в правнуках вусатих дідів... Всюди я бачу це життя: в поезіях, в материнській мові, на обличчях дітей, у співах турбін...» [11, с. 70].

Наведені факти — лише невелика частина того, що можна сказати про культурне і літературне єднання радянського народу і лужицьких сербів, про українську проблематику в серболужицькій літературі.

1. *Горещкий А.* Сербська Лужиця і ми. — Всесвіт. 1973, № 2. 2. *Лучук В.* Мандрівка в Лужицю. — У кн.: Лучук В. І. Навстріч. — Львів, 1984. 3. *Млинк Ю.* До історії зв'язків лужицького літературного життя з літературою східних слов'ян. — Укр. слов'янознавство, 1970, № 3. 4. *Трофимович К., Моторний В.* Париси з історії серболужицької літератури. Львів, 1979. 5. *Serbski biografiski slownik.* — Budyšin, 1970. 6. *Tři léta w Ruskej: Zběrka serbskeje prozy 19. lětstotka.* — Budyšin, 1966. 7. *Petr J.* K otázce ukrajinsko-lužicko-srbských kulturních styků. — Slavia, 1964, N 2. 8. *Hajnes L.* „Hajdamacy — moji synojo...“: K wopomnjeću 100. posmjertnin T. G. Šewčenka, wulkeho syna wukrajinskeho luda. — Rozhlad, 1961, N 2—3. 9. *Ukrajinka Lesja.* Předrašne wohnje / Trans. Kito Lorenc. — Pšedženak, 27.02.71. 10. *Poezija — slónco mi oranžowe.* — Před'enak, 05.02.66. 11. *Koch J.* Pućowanje k ranju. — Budyšin, 1969. 12. *W oktobrje ma zemja narodniny: Basnje a powědančka na česć Wulkeho oktobra.* — Budyšin, 1967. 13. *Spěw přecelstwa: Zběrka basni.* — Budyšin, 1967. 14. *Rozhlad,* 1964, N 3. 15. *Ruske byliny Zwuběral, spřihotował a ilustrowal Měrčin Nowak-Njehornski.* — Budyšin, 1978. 16. *Žur H.* Kemuž muza pjero wodži. — Budyšin, 1977.

Краткое содержание

Рассматривается украинская проблематика в серболужицкой литературе XIX в. (Я.-А. Голан), когда здесь впервые появился ряд очерков, посвященных Украине. Большое внимание уделяется Советской Украине в современной литературе лужицких сербов (Ю. Кох, К. Лоренц и др.).

Стаття надійшла до редакції 12.02.84.

Н. Д. ГРИГОРАШ, перекладач,
ВО «Електрон»

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА БОЛГАРИСТИКА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «ЖОВТЕНЬ»

Як перше радянське літературно-мистецьке видання у західноукраїнських областях, журнал «Жовтень» * відіграв видатну роль в ідейному загартуванні літераторів і діячів мистецтва, вихованні читачів у дусі радянського патріотизму й пролетарського інтернаціоналізму. Його редакційна колегія незмінно керується марксистсько-ленінською настановою про те, що «не «національна культура» написана на нашому прапорі, а *інтернаціональна* (міжнародна), яка зливає всі нації у найвищій соціалістичній єдності...» [2, т. 24, с. 226]. Висвітлюючи літературний процес у найширшому плані, журнал «Жовтень» водночас приділяє належну увагу розкриттю специфічних особливостей та індивідуальних рис окремих літератур, адже саме «з багатьох національних та місцевих літератур утворюється одна всесвітня література» [1, т. 4, с. 413].

На сторінках журналу широко представлені літератури радянської сім'ї народів. Під рубрикою «Слов'янські ріки» друкуються численні прозові, поетичні, літературно-критичні твори письменників з братніх соціалістичних країн. У своїй статті ми обмежимося аналізом найважливіших проблем болгарського літературознавства.

Болгарська тема у «Жовтні» має славі традиції. Журнал спирається на досвід, започаткований Тарасом Шевченком, Іваном Франком, Лесею Українкою, продовжений іншими революційно-демократичними літературними й прогресивними культурними діячами.

Використовує він і досвід західноукраїнської революційної преси, зокрема, органу пролетарських письменників — журналу «Вікна» (виходив у Львові з 1927 по 1932 рік). Відомо, наприклад, що редакція «Вікон» опублікувала заклик до творчого обміну з іншими пролетарськими виданнями. Активно відгукнулися на цей заклик болгарські письменники, надіславши до журналу літературно-художні й публіцистичні твори. Саме з них був повністю укладений один з номерів «Вікон» за 1931 р. Польсько-шляхетська цензура вилучила багато матеріалів, внаслідок чого сторінки номера були густо вкриті білими плямами з написом «сconfісковано». Проте бойове слово болгарських літераторів долинуло до читачів «Вікон» — західноукраїнських пролетарів.

Продовжуючи ці інтернаціональні традиції, «Жовтень» широко надає сторінки численним та різноманітним матеріалам з братньої Болгарії й про братню Болгарію. Це статті про шляхи і мето-

---

* Журнал «Жовтень» заснований у вересні 1940 р. у Львові під назвою «Література і мистецтво». З липня 1945 по січень 1951 р. мав назву «Радянський Львів» і був органом Львівської письменницької організації. Під теперішньою назвою видається з лютого 1951 р. як літературно-мистецький та громадсько-політичний журнал Спілки письменників України.

ди збагачення духовних цінностей двох братніх народів, рецензії й огляди на українські та болгарські літературознавчі й літературно-критичні праці, монографічні дослідження у галузі українсько-болгарських літературних зв'язків, наукові повідомлення про найвизначніші культурно-мистецькі заходи, що здійснюються в НРБ і на Радянській Україні і спрямовані на поглиблення культурних взаємозв'язків.

Найпереконливіше болгарська тема у журналі висвітлюється через розкриття проблем, пов'язаних з іменами великих українських письменників і видатних культурних діячів, з визначенням їх внеску у розвиток болгарської літератури і культури.

Чільне місце посідають матеріали (як правило, статейного типу), в яких тема розробляється в історико-філологічному плані, на фоні культурних зв'язків між братніми народами, на прикладі особистих контактів між українськими й болгарськими письменниками та діячами. В. Т. Дмитрук, наприклад переконливо доводить, що «українсько-болгарські літературні зв'язки, які мають давні і багаті традиції, завжди відігравали позитивну роль у розвитку обох братніх літератур. Яскраві приклади ми бачимо і в далекому минулому і особливо в новий час» [15, с. 133]. Великий внесок в українсько-болгарські зв'язки, підкреслюється у статті, зробив Іван Франко [15, с. 134]. Він знайомив українську громадськість з життям і культурою Болгарії, використовуючи у наукових працях і літературних творах зразки болгарської народної творчості, пам'ятки староболгарської літератури, праці болгарських науковців, художні твори найвидатніших болгарських літераторів. Цікавий той факт, що Франко був одним з перших на Україні перекладачів болгарської поезії.

Грунтовністю відзначається стаття К. Кутковець «Т. Шевченко і слов'янство», яка порушує різні аспекти популярності великого Кобзаря серед болгар, зокрема, автор наводить твердження болгарських істориків про те, що «болгарська мова була першою іноземною мовою, якою були видані твори Шевченка» [19, с. 149].

Дослідниця акцентує увагу на майстерності творчої роботи болгарських перекладачів: прагнення до точності передачі змісту Шевченкових творів, збереження у перекладах українського національного колориту, додержання в них ритмо-мелодійної структури й пісенної тональності.

Далі йдеться про благотворний вплив поезії Т. Шевченка на творчість самих перекладачів — видатних болгарських письменників. Твердження про животворний вплив Шевченкової музи підкріплене низкою зіставлень, паралелей, аналогій, що конкретизує виклад, робить його переконливим.

Публікація знайомить з багатьма болгарськими літературознавцями і критиками, авторами статей, монографій, наукових розвідок про творчість Т. Шевченка (С. Каракостов, Д. Величков, П. Тодоров, П. Атанасов, С. Русакієв, С. Божков та ін.) [19, с. 150].

Хоч стаття К. Кутковець охоплює всі слов'янські літератури, болгарська тема в ній виявляється чітко і в загальних рисах дає належне уявлення про найсуттєвіші моменти у зростанні популяр-

ності Кобзаря серед болгар, підкреслює найважливіші етапи формування болгарської Шевченкіани.

Тема болгарської Шевченкіани продовжується у «Жовтні» в рецензіях на монографії про Великого Кобзаря. Так, М. Малярчук і Ф. Неборячок [22] аналізують книгу болгарського дослідника [34], а І. Лозинський [20] розглядає монографію українського автора [45]. М. Малярчук і Ф. Неборячок оцінюють книжку С. Русакієва на фоні досягнень у розробці проблем Шевченкіани видатними й відомими радянськими славістами (О. Білецький, Є. Кирилук, В. Злиднєв, В. Дмитрук, О. Шпильова, О. Охрімєнко та ін.), розкривають найважливіші тематичні напрями, книжки, подають огляд розділів, а також оцінюють діяльність автора книги як відомого русиста, україніста («П. Р. Славейков і російська література», «Творчість Маяковського», «П. Р. Славейков і Шевченко»).

Рецензії містять високі вимоги до авторів досліджень, відзначаються аналітичним підходом до порушених питань. Вказується, наприклад, що у книзі С. Русакієва вплив Т. Шевченка на болгарських письменників останніх десятиліть розкрито недостатньо [22, с. 9], а у статті О. Шпильової «не висвітлено, як революційна поезія Кобзаря служила болгарським антифашистам і партизанському рухові» [20, с. 76].

У ряді публікацій розкрито також роль інших видатних письменників і культурних діячів у розвитку болгарської літератури. У статтях, рецензіях, оглядах, різних інформаційних матеріалах показано благотворний революціонізуючий вплив творів основоположників літератури соціалістичного реалізму на болгарський літературний процес, підкреслено значення досвіду видатних митців радянської епохи для діяльності сучасних болгарських письменників. Так, М. Гольберг у статті про зв'язок М. Горького з болгарською літературою [8] наголошує на тому, що «вже сама діяльність Горького сприяла дальшому розширенню міжнародних зв'язків російської літератури. В цьому відношенні характерними є його висловлювання про болгарську літературу, відомості про його зв'язки з болгарськими письменниками» [8, с. 110]. Наводяться цікаві факти про тісні взаємини Буревісника пролетарської революції з болгарськими літераторами А. Страшиміровим і П. Тодоровим, їх зустрічі, творчі дискусії, про залучення Горьким болгарських письменників до участі в редактованих ним періодичних виданнях. У статті показано характер взаємозв'язків і взаємодії двох братніх літератур, розкрито силу горьківського впливу. «Характеризуючи ті чи інші літературні явища, — зазначається у статті, — Горький завжди розглядає їх на широкому історико-літературному фоні, у контексті світового літературного процесу. Разом з тим він завжди враховує такий важливий фактор, як постійна взаємодія літератур, їх активне творче спілкування» [8, с. 110].

Постійну взаємодію двох братніх літератур, живе творче спілкування радянських і болгарських митців розкрито у статті Ф. Стеценка «Маяковський в країнах народної демократії» [38].

Виходячи з високої оцінки творчості глашатая революції, даної Людмилом Стояновим і Тодором Павловим, автор підкреслює кваліфікованість перекладів Гео Мілева, Богомила Райнова, Христо Радевського, показує животворний вплив радянського поета на творчість Николи Вапцарова.

Яскраві приклади взаємодії двох братніх літератур наведено у статті І. Денисюка «Всеслов'янський резонанс» [14], в якій розглядається книжка Ф. Погребенника «Василь Стефаник у слов'янських літературах» [31]. Особливо цікавою є інформація про знайомство Петка Тодорова з творами В. Стефаника зі сторінок російського політичного літературного журналу марксистів «Жизнь». Великого значення автор статті надає відгукові про творчість українського новеліста серед болгарських літераторів, а також високій оцінці, даній В. Стефанику М. Горьким, про яку П. Тодоров почув від великого російського письменника на Капрі.

Показу впливу Максима Рильського на розвиток творчості слов'янських поетів присвячена публікація В. Моторного «У творчій майстерні видатного поета» [27]. Сприймаючи загальну концепцію взаємозв'язків видатного українського радянського поета з літературами слов'янських народів, висунуту Г. Вєрвесом [5], автор, однак, не погоджується з твердженням дослідника про те, що творчість Х. Смирненського, Г. Мілева, І. Волькера, С. Неймана та інших зарубіжних поетів 20-х років «характеризується лише розвитком космічних, планетарних тем» [27, с. 148].

Окрему групу становлять публікації, що мають узагальнюючий характер, розробляють універсальну тему взаємодії братніх літератур, порушують актуальні проблеми історії й теорії болгарської літератури, оглядають і оцінюють літературознавчі праці (монографії, збірники, брошури), присвячені міжлітературним зв'язкам. Так, з багатоплановими статтями у «Жовтні» виступають радянські дослідники І. Вишневський [6], Г. Гончарук [10], О. Мартянова [23], Ф. Неборячок [25], І. Романченко [33], А. Скоць [37], С. Трофимук [41], В. Чабаненко [43], В. Чорній [42], болгарські автори В. Ведов [4], П. Данчев [12], Т. Жечев [16] та ін. Радянська література в Болгарії, болгарська література на Україні, перекладацька робота як одна з найважливіших форм взаємообміну духовними цінностями, життєписи видатних представників літератур двох братніх народів — найважливіші тематичні напрями цих публікацій.

У статті «Родовід славних традицій» С. Трофимук зосереджує увагу на українсько-болгарських взаєминах у 20—30-ті роки, що дає дуже багатий матеріал, цікавий однаковою мірою для літературознавця, критика, соціолога. Нова пролетарська література в західно- і південнослов'янських країнах, підкреслює автор, орієнтувалася на схід. Для підтвердження цього він посилається на декларацію революційних письменників, прийняту в травні 1929 р. у Львові, де висловлювалося прагнення до єднання «з пролетарськими письменницькими напрямками других країн і націй — у загальному змаганні до створення основ міжнародної соціалістичної культури» [41, с. 115].

Восьмий номер журналу за 1963 р. цілком відведено під публікації з болгарської проблематики. Серед літературознавчих матеріалів цього номера ґрунтовнію відзначаються статті «Болгарська пролетарська література» [4], «Замітки про поезію молодих» [12], «Композиція сучасного роману» [16], побудовані на болгарському фактажі, написані болгарськими авторами.

Безсумнівний інтерес становить серія журнальних статей про видання радянської літератури у Болгарії. Так, всебічному й кваліфікованому розгляду піддали Ф. Неборячок і М. Малярчук [27] книгу «Російська радянська поезія» [35]. Коротко охарактеризувавши міцні традиційні літературні й культурні зв'язки, вони аналізують той соціально-політичний ґрунт, на якому ці зв'язки утверджувалися. Особливо переконливо показано розвиток взаємодії двох братніх літератур після Великого Жовтня, а також у період боротьби болгарського народу проти фашистського режиму в країні. Автори доводять, що поява цієї книги, чудового витвору болгарських поліграфістів, відомих майстрів видавничої справи, — результат творчих зусиль 48 видатних болгарських поетів-перекладачів є наслідком розквіту і взаємодії братніх літератур. У статті визначено також принципи добору творів до розглядуваної антології.

Аналітичний підхід притаманний рецензіям цих авторів на інші дві праці болгарської літератури. Ф. Неборячок [25] у публікації «Радянська література в Болгарії» аналізує збірник матеріалів, спогадів і документів, пов'язаних з розвитком радянської літератури [39]. М. Малярчук у рецензії «Українська новела в Болгарії» [21] розглядає книжку новел радянських письменників [40].

Болгарська тема, як і вся загальнослов'янська проблематика, значно активізується на сторінках «Жовтня» в період підготовки до славістичних з'їздів. Друкуються матеріали про розвиток літератури, культури і мистецтва у слов'янських країнах, вміщуються публікації про розгортання і подальше зміцнення міжслов'янських зв'язків, висвітлюються організаційні передз'їздовські заходи. Так, у 1958 р. напередодні й після IV з'їзду славістів журнал видрукував цикл ґрунтовних статей. У четвертому номері, наприклад, увагу читачів привертає стаття І. Грики [11], яка докладно розповідає про довоєнні славістичні з'їзди, аналізує, зокрема, їх програму, називає імена видатних вчених з багатьох країн — учасників цих форумів.

Напередодні IV з'їзду славістів у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка відбулася I Республіканська славістична конференція. Надрукований журналом своєрідний звіт, підготовлений М. Нечиталюком [28], містить інформацію про те, що секцію українсько-болгарських зв'язків на конференції очолював видатний поет П. Г. Тичина, що з доповідями на ній виступали львівські літературознавці В. Дмитрук, І. Романченко. В. Дмитрук широко висвітлює етапи розвитку українсько-болгарських зв'язків, а І. Романченко розкрив роль М. Драгоманова у зміцненні цих зв'язків. Літературну болгаристику, представлену у Москві на IV з'їзді славістів, охарактеризував О. Дей у статті «Свято світової

славістичної науки» [13]. Він відзначив доповіді болгарських дослідників П. Зарева і С. Русакієва, присвячені проблемі генезису й національної своєрідності соціалістичного реалізму в болгарській літературі, питанням традицій радянської російської літератури у болгарській літературі. З великою увагою, як зазначає автор статті, був заслуханий виступ радянського науковця Д. Маркова про взаємодію болгарської й радянської літератур.

Цікаво побудовані й насичені фактичним матеріалом публікації О. Мартянової [23] і В. Чорнія [42]. У них йдеться про українських болгаристів, які розгортали творчу діяльність на Львівщині, зокрема у Львівському університеті. Насамперед названо імена І. Франка, його побратима по революційній боротьбі М. Павлика, а також Ю. Венеліна [Гуцу] і Я. Головацького. Підкреслюється вагомий внесок у розвиток літературної болгаристики таких дослідників, як І. Свенціцький, В. Дмитрук, М. Малярчук, О. Грибовська та ін.

Широко представлені у «Жовтні» статті-персоналії, присвячені найвидатнішим болгарським письменникам. На чільному місці серед них — публікація М. Гольберга «Нова зустріч з Христо Ботевим» [9]. Починається вона екскурсом в історію перекладання творів поета. Автор стверджує, що першим перекладачем Х. Ботева на українську мову був П. Грабовський. Цікавився творчістю болгарського поета, оглядав переклади його творів різними мовами І. Франко. Серед найвидатніших перекладачів Х. Ботева на Радянській Україні — В. Сосюра, П. Тичина [9, с. 131].

Особливу увагу М. Гольберг звертає на діяльність Д. Павличка, який переклав українською мовою твори болгарського поета. У статті підкреслено високий професійний рівень праці. Успіх перекладача дослідник вбачає в тому, що «Павличко сприймає творчість Ботева як систему, як цілість, усі складові частини якої пов'язані між собою і взаємно доповнюють одна одну» [9, с. 132]. Високо оцінюючи те, що перекладач зумів відтворити глибокий зміст творчості болгарського поета, «її пафос, її революційну спрямованість і велике ідейно-художнє багатство» [9, с. 141], М. Гольберг заглиблюється у творчу лабораторію Д. Павличка, наводить приклади майстерних перекладів і вказує на невдачі перекладача.

Високим професійним рівнем відзначається інша стаття М. Гольберга [7], присвячена творчості Христо Смирненського. На основі аналізу віршів болгарського поета про Великий Жовтень, які відкрили нову сторінку в історії цього образу, автор статті влучно зауважив, що «народжена в період революційного піднесення в Болгарії, лірика Христо Смирненського відтворює «крилатий порив революції». Всією силою свого таланту він утверджував авангардну роль пролетаріату в боротьбі за соціалістичну революцію, за визволення трудящих» [7, с. 64].

Протягом своєї 45-річної історії журнал широко популяризував болгарську літературу. На його сторінках побачило світ близько 80 творів понад 30 найвидатніших болгарських літераторів. Українські читачі познайомилися з кращими творами таких відомих

болгарських письменників, як Х. Ботев, Є. Багряна, Н. Вапцаров, А. Германов, І. Давидков, Г. Джагаров, М. Ісаєв, К. Калчев, А. Каралійчев, Х. Радевський, Х. Смирненський. Твори болгарських письменників для «Жовтня» готували 15 перекладачів, серед яких такі відомі майстри, як Д. Білоус, Д. Павличко, І. Драч, М. Малярчук, Р. Лубківський, М. Сингаївський, В. Лучук.

Публікування творів болгарської літератури здійснюється у вигляді добірок, окремих розділів, а то і цілих номерів періодичного видання. Використовуються форми міжредакційного обміну матеріалами (наприклад, між журналами «Жовтень» і «Септември» [46, 1963, № 8], інтенсивно ведеться рубрика «Слов'янські ріки» [46, 1967, № 8; 1969, № 11; 1974, № 9], періодично подаються хронікальні повідомлення з болгарського літературно-мистецького життя [46, 1963, № 8]. Публікації болгарських авторів доповнено широким літературно-критичним матеріалом, різноманітним у жанровому відношенні. Тут і статті-передмови чи -післямови про творчий шлях того чи іншого письменника [30; 44], і біографічні довідки про авторів перекладених творів [46, 1963, № 8, с. 34; 1967, № 7, с. 113; 1972, № 9, с. 93], і рецензії на болгарські книги [6; 32], і нариси та репортажі про сьогоднішній день Народної Болгарії [3; 18; 36].

Такі найголовніші напрями літературної болгаристики, представлена на сторінках українського журналу. Звичайно, перед «Жовтнем» відкриваються нові і нові горизонти у справі популяризації братніх слов'янських літератур, постають дедалі серйозніші завдання, продиктовані вимогами часу. Необхідно, зокрема, взяти чіткий курс на висвітлення підготовки до X Міжнародного з'їзду славистів, який відбудеться 1988 р. у Софії. Потрібні також аналітичні статті про сучасні тенденції розвитку болгарського літературознавства, доцільно інтенсивніше друкувати твори видатних болгарських письменників, бо, як свідчить аналіз, деякі з них на сторінках журналу дуже бідно, а то й зовсім не представлені (І. Вазов, Д. Полянов, Л. Стоянов). Ще чекають своїх дослідників деякі аспекти невичерпної проблеми «Іван Франко і Болгарія».

Авторами «Жовтня» в галузі літературознавчої болгаристики є, як правило, представники Львівського регіону, де журнал видається. Проте редакція ще недостатньо залучає до активнішої участі фахівців-болгаристів з Львівського університету.

Справою високої професійної честі журналу є найповніше охоплення рецензуванням продукції республіканських видавництв, які функціонують у Львові, матеріалів міжвідомчого наукового збірника «Проблеми слов'янознавства», який видається в університеті, а також тих публікацій місцевих авторів-славистів, що виїшли в світ за межами Львова.

Саме в подальшому розгортанні показу українсько-болгарських літературних зв'язків, в активнішому залученні кваліфікованих авторів і перекладачів, у збагаченні жанрового арсеналу публікацій — запорука дальшого зміцнення й утворення літературознавчої болгаристики як важливої теми журналу «Жовтень».

1. *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. 2. *Ленін В. І.* Повне зібр. творів. 3. *Васюков О.* Балканський едельвейс. — Жовтень, 1974, № 9. 4. *Ведова В.* Болгарська пролетарська література. — Жовтень, 1963, № 8. 5. *Вервес Г. Д.* Максим Рильський в колі слов'янських поетів. К., 1972. 6. *Вишневецький І.* Проблеми естетики. — Жовтень, 1963, № 8. 7. *Гольберг М.* Російський Прометей. — Жовтень, 1963, № 8. 8. *Гольберг М.* Буревісник про слов'янські літератури. — Жовтень, 1968, № 2. 9. *Гольберг М.* Нова зустріч з Христо Ботевим. — Жовтень, 1978, № 5. 10. *Гончарук Г.* Міцніє братерська дружба. — Жовтень, 1958, № 8. 11. *Грика І.* З історії славистичних з'їздів. — Жовтень, 1958, № 4. 12. *Данчев П.* Замітки про поезію молодих. — Жовтень, 1963, № 8. 13. *Дей О.* Свято світової славистичної науки. — Жовтень, 1958, № 12. 14. *Денисюк І.* Всеслов'янський резонанс. — Жовтень, 1977, № 3. 15. *Дмитрук В. Т.* З історії українсько-болгарських зв'язків. — Жовтень, 1958, № 5. 16. *Жечев Т.* Композиція сучасного роману. — Жовтень, 1963, № 8. 17. *Косів М.* У другарів. — Жовтень, 1963, № 8. 18. *Костенко М.* Сестриці. 1963, № 8. 19. *Кутковець К. Т.* Шевченко і слов'янство. — Жовтень, 1958, № 6. 20. *Лозинський І.* Шевченко і болгарська література. — Жовтень, 1963, № 8. 21. *Малярчук М.* Українська новела в Болгарії. — Жовтень, 1972, № 9. 22. *Малярчук М., Неборячок Ф.* В країні Ботева і Вазова. — Жовтень, 1964, № 12. 23. *Мартянова О.* Літературна болгаристика у Львові. — Жовтень, 1981, № 12. 24. *Моторний В.* У творчій майстерні видатного поета. — Жовтень, 1973, № 6. 25. *Неборячок Ф.* Радянська література в Болгарії. — Жовтень, 1963, № 9. 26. *Неборячок Ф.* Дружба, кров'ю скріплена. — Жовтень, 1972, № 9. 27. *Неборячок Ф., Малярчук М.* Вияв братньої любові. — Жовтень, 1958, № 5. 28. *Нечиталюк М.* Перша республіканська конференція славистів. — Жовтень, 1958, № 8. 29. *Павличко Д.* Від перекладача. — Жовтень, 1974, № 9. 30. *Павличко Д.* Наш Левчев. — Жовтень, 1975, № 9. 31. *Погребенник Ф. П.* Василь Стефаник у слов'янських літературах. К., 1976. 32. *Прокопів І.* Брати Милодинови — патріоти і фольклористи. — Жовтень, 1963, № 8. 33. *Романченко І.* Михайло Драгоманов в Болгарії. — Жовтень, 1958, № 5. 34. *Русакиєв С.* Тарас Шевченко и българската литература. София, 1964. 35. Руска съветска поезия. София, 1958. 36. *Семків О., Кісь Я.* Аркодушне перевисання до народів. — Жовтень, 1980, № 9. 37. *Скоць А.* На слов'янських літературних меридіанах. — Жовтень, 1977, № 4. 38. *Стеценко Ф. В.* Маяковський в країнах народної демократії. — Жовтень, 1953, № 7. 39. Съветската литература в България. 1918—1944: Сборник от материали, спомени и документи. София, 1961. 40. Съвременни украински разкази. София, 1971. 41. *Трофимук С.* Родовід традицій. — Жовтень, 1974, № 9. 42. *Чорний В.* Болгаристика у Львівському університеті. — Жовтень, 1974, № 9. 43. *Чабаненко В.* Христо Ботев і Україна. — Жовтень, 1969, № 2. 44. *Шевченко О.* Невтомний трудівник. — Жовтень, 1981, № 9. 45. *Шпильова О. Т. Г.* Шевченко і болгарська література. К., 1961. 46. Жовтень. Літературно-мистецький та громадсько-політичний щомісячний журнал Спілки письменників України.

Краткое содержание

Освещается ряд аспектов украинско-болгарских литературных связей. Рассмотрено жанровое разнообразие публикаций литературоведческой болгаристики. Проанализированы принципы отбора литературно-художественного материала редакцией журнала «Жовтень».

Стаття надійшла до редколегії 26.07.84.

В. Ю. МОЙСЕЄНКО, доц.,
Львівський університет

ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ КОРОТКИХ І ПОВНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ДЕЯКИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

У окремих слов'янських мовах повні і короткі (означені і неозначені) прикметники займають різне становище в системі частин мови. Говорячи про частиномовну типологію слов'янських мов, А. Є. Супрун виділяє з них два типи з відмінною картинною функціонування коротких прикметників [6, с. 24—26]. Для першого типу характерне максимальне використання коротких форм. До нього належать, крім болгарської мови, де найбільш поширені короткі прикметники, а повні (форми на -и) вживаються в обмеженій кількості і утворюються не від усіх прикметників, також сербохорватська і словенська мови. До типу мінімального використання коротких прикметників А. Є. Супрун відносить насамперед західнослов'янські мови (за винятком чеської), а також білоруську та українську мови. При цьому російська мова, на думку вченого, займає проміжне становище між мінімальним і максимальним типом. Ця типологія, однак, потребує додаткової аргументації і систематизації, що і є метою статті. Безпосереднім об'єктом спостережень обрано групу прикметників на позначення кольорів та їх відтінків у трьох слов'янських мовах: російській, сербохорватській та словенській.

1. Вважається, що семантичний розподіл прикметників пов'язаний з їх граматичними ознаками. Так, у російській мові, де відносні прикметники можуть мати лише повні форми, якісні утворюють як повні, так і короткі форми. Однак це твердження справедливе тільки частково — повністю, без застережень, його можна прийняти лише стосовно відносних порядкових і відносних присвійних прикметників, оскільки вони не мають коротких форм [4, с. 540]. Водночас у російському поетичному мовленні допускається вживання короткої форми прикметника типу *«серебряный»*, *«золотой»*: *«Плод осенний золот»* (В. Брюсов).

Щодо визначення морфологічних ознак так званих якісних і власне відносних прикметників такий семантичний розподіл може бути здійснений лише формально. На відміну від відносних прикметників, у яких, як правило, короткі форми відсутні, більшість якісних прикметників у російській мові мають короткі форми. Так, прикметники на означення кольорів *«зеленый»* і *«серебряный»* мають різну семантичну будову: перший — якісний, другий — відносний (*«такий, як срібло»*). Перший має коротку форму, другий — не має. Однак прикметники *«синий»*, *«голубой»* та інші, хоч

мають семантичну будову, подібну до прикметника «*зеленый*», — коротких форм не мають. З цього можна зробити висновок, що семантична класифікація прикметників допомагає визначити їх морфологічні властивості в багатьох випадках, однак не завжди.

У російській мові лише деякі прикметники на позначення кольорів та їх відтінків мають характерну ознаку якісних прикметників — здатність утворювати повні і короткі форми. Коротку форму тут мають лише декілька прикметників із значенням кольору, а саме: а) непохідні прикметники: *белый* (*бел, бела, бело, белы*), *серый* (*сер, сера, серо, серы*) і т. п.; б) похідні, оформлені суфіксами -ист, -ат, -оват(-еват): *золотистый, розоватый* і т. д.; в) складні прикметники типу: *белобрыс(ый), сероглаз(ый), чернобород(ый)* та ін.

Як правило, не мають коротких форм або утворюють їх дуже рідко якісні прикметники з наявністю таких ознак, «вияв яких не пов'язується з уявленням про їх непостійність або можливу зміну в часі» [4, с. 557].

Більшість прикметників, що позначають кольори і вказують на їх відтінки, напр., *голубой, оранжевый, палевый, фисташковый* та інші, не приймають короткої форми.

У російській мові не утворюють короткої форми також прикметники з суфіксами -ов(-ев), -л-, -н-: *кумачовый, бежевый, желтый, пурпурный* і т. д. Відсутні короткі форми і в відносних прикметників, які набули якісного значення кольору: *бронзовый, кофейный, свинцовый, стальной, янтарный* тощо.

Не мають короткої форми прикметники на позначення кольорів із суфіксом -оньк(-еньк-), які надають слову зменшено-пестливого відтінку, і прикметники з суфіксом -ущ(-ющ-), що виражають високий ступінь якості: *желтенький, зелененький, красненький; зеленущий, краснющий, чернущий*.

Складні прикметники, що означають відтінки кольорів, переважно вживаються лише в повній формі: *ярко-желтый, темно-красный, густо-зеленый, бледно-синий*.

Не утворюють коротких форм і прикметники, що означають масті тварин: *буланный, каурий, гнедой, вороной, пегий, саврасый, муругий, черно-бурая* та ін. [4, с. 97—100].

Оскільки семантичні обмеження щодо творення коротких форм прикметників у російській мові не належать до числа обов'язкових, вони у мові художніх творів можуть зніматися. Для художніх творів характерні незафіксовані в словниках і граматиках форми, а також оказіональне використання коротких форм. Пор., напр.: «Как хорошо показалось небо, как голубо, спокойно, глубоко!» (Л. Толстой); «Перерытая земля огородов была лилова» (К. Федин).

2. У сербохорватській мові, як і в російській, прикметникам на позначення кольорів властиві категорії узгодженого роду, числа і відмінка. Проте на відміну від російської, у сербохорватській мові при вживанні коротких і повних форм виявляються реліктові категорії означеності/неозначеності (*neodredjeni/odredjeni oblik*). Ось як характеризують уживання означених і неозначених прик-

метників, напр., шкільні граматики сербохорватської мови: «Неозначена форма прикметника вживається з неозначеним, невідомим, вперше згадуваним предметом, особою чи явищем; вона означає щось невідоме, загальне, нестійку властивість і відповідає на питання *kakav?* («котрий?» із відомих предметів, осіб чи явищ)» [8, с. 62]. Наприклад: *Kad dodjemo u prodavaonicu, da kupimo na primer šešir, prodavač će nas upitati: kakav želite? crn, smeđ, zelen?* (йому невідомо, що ми хочемо). Після того, як ми відклали декілька з усіх принесених нам капелюхів, він (продавець) нас питає: *Koji ćete uzeti? — Ovaj zeleni, ovaj crni, taj plavi itd.* Продавець показує певний капелюх і тому вживає означену (повну) форму прикметника. Однак, на думку деяких дослідників, у сучасній сербохорватській мові нелегко встановити співвідношення коротких (неозначених) і повних (означених) форм прикметників, оскільки використання обох форм не має яскравої і послідовної семантичної зумовленості і вмотивованості. «Хоча одні та другі продовжують уживатися в ролі означення, все більш помітним стає функціонально-позиційне розмежування. Основна сфера вживання коротких форм — це присудок і відокремлені звороти [1, с. 274].

Зафіксовані нами правила вживання коротких і повних прикметників на означення кольорів у зв'язному тексті (слід зробити застереження, що ці правила мають формальний характер і нерідко порушуються). Коротка форма прикметників на означення кольорів уживається в таких випадках:

а) коли вона виступає в предикативній функції: *Jarbol treba da bude beo, plav i velik;*

б) коли вона виступає в атрибутивній функції родової властивості (якісної оцінки) (*kvalitativni genitiv*): *Dodje momče crna oka na koniču laka skoka. Udje žensko bledog lica.*

У повній формі прикметники на означення кольору виступають в атрибутивній функції, коли:

а) перед ними стоять присвійні або вказівні займенники: *Taj zeleni automobil naši ću brzo. Susreo je svoga crnoga perrijateljja;*

б) вони входять до складу географічної назви: *Beli Otok, Crna Gora*, а також у випадках, коли вони разом з іменником утворюють термінологічну або номенклатурну одиницю: *Bela Nedelja, beli bog, crni prišt* та ін.;

в) прикметники на означення кольору, які знаходяться при іменниках у кличному відмінку однини чи множини, виступають в формі називного відмінка: *O, zeleni bore! Crna nesrećo! Zlati jupaci!* У народних епічних творах це правило, однак, нерідко порушується.

Абсолютна більшість прикметників на позначення кольорів у сербохорватській мові має подвійну парадигму відмінювання: короткі і повні форми. Тільки короткі форми мають прикметники: *alep, alev, gagan, bledjan, čivitan, grimizan, maven* і деякі інші. Тільки повні форми властиві прикметникам: *jaraki, nebeski, sinji, žarki* [5, с. 253].

Як бачимо, на відміну від російської мови, сербохорватські короткі прикметники можуть вживатися не тільки в предикативній, але і в напівпредикативній і атрибутивній функціях. На цей факт звертали увагу дослідники [3, с. 51].

Формальні відмінності між короткими і повними формами виявляються лише в чоловічому роді в однині (крім орудного відмінка) і в середньому роді в однині в непрямих відмінках (за винятком орудного). При цьому короткі прикметники чоловічого роду в однині відмінюються як іменники, а повні (в усіх відмінках) — як займенники. У решті випадків короткі і повні форми розрізняються лише довготою кінцевого голосного та інколи місцем і якістю наголосу*. Пор., наприклад, в однині коротку форму: *сїп, сїпа, сїпо; гїтєп, гїтєпа, гїтєпо* з повною формою: *сїпі, сїпā, сїпō; гїтєпі, гїтєпā, гїтєпō*. У множині для всіх родів єдиним показником розрізнення відмінкових форм є наголос. Таким чином, форми прикметників на означення кольорів у сербохорватській мові визначаються за такими ознаками:

а) за закінченням називного відмінка однини чоловічого роду: неозначені (короткі) форми закінчуються на приголосний: *сгп, плав, жут, зелен, сів* (якщо це приголосний І, то він може мінятися на -о: *bijel (beo) та ін.*; означені (повні) закінчуються на -і: *beli, сгпі, modri, zeleni та ін.*;

б) за якістю й місцем наголосу та за заміщувальною довготою (*kvantitetu*) в називному відмінку однини жіночого та середнього роду, а також у всіх відмінках прикметників на означення кольорів, повні і короткі форми яких збігаються при відмінюванні. Напр.: *zelēna — zelēno (zēlenā — zēlenō)*;

в) за способом відмінювання: короткі форми відмінюються (лише в деяких відмінках) як іменники, повні (в усіх відмінках) — як займенники.

3. У словенській мові прикметникам на означення кольорів, що мають узгоджені з іменником категорії роду, числа і відмінка, так само, як і прикметникам сербохорватської мови, властиві релікти категорії означеності/неозначеності. Однак на відміну від сербохорватської мови, протиставлення за означеністю/неозначеністю в словенській мові збереглося лише в межах одного відмінка, а саме в називному відмінку однини чоловічого роду.

Неозначена (коротка) форма прикметника характеризується нульовою флексією (*bel, сгп, гјав, сів*) і наявністю випадного голосного -е- (*moder, temen*) в неодноскладових словах. Означена (повна) форма характеризується флексією -і та відсутністю випадного голосного в основі (*beli, modri, гјавi, сівi*). Між короткими й повними прикметниками чоловічого роду існують також і функціональні відмінності. В предикативній функції виступає неозначена (коротка) форма: *Gozdič je že zelen, travnik je razcveten*.

В атрибутивній функції може вживатися як означена, так і неозначена форма. Вибір форми тут зумовлений додатковими

* Пор. в зв'язку з цим місце наголосу в російських коротких прикметниках [7, с. 90—104].

вимогами як синтаксичного, так і семантичного плану. Коротка форма вживається у випадках, коли говориться про невідомий або вперше згадуваний предмет чи особу: *črn kamen tu je padel na pogo*. Коли ж мова іде про особу чи предмет, які уже згадувалися раніше в контексті — вживається означена (повна) форма: *Za poletje sem kupil svetli klobuk. Črni je za pozimi*.

Необхідно зазначити, що після займенника *vsak* («кожний», «всякий») обов'язковим є вживання неозначеної (короткої) форми: *Vsak zelen mladenič ljubi svoje starše. Vsak rjav premog daje veliko toplote*.

Повні форми прикметників уживаються в позиції після вказівних та означальних займенників *ves, vsa, vse*: *Pokažite mi tisti zeleni klobuk! Ta črni kostim mi ni všeč. Ves črni dan je prodajal zijala po mestu*.

Після присвійних займенників *moj, tvoj* та ін., як правило, використовується повна форма (хоч можлива і коротка) [9, с. 99]. Пор., наприклад: *Moj črni plašč vam je v zasmeh. Tvoj črni svinčnik je tu*.

Повна форма вживається також у випадках, коли прикметник є складовою частиною термінологічного виразу або складної географічної назви: *Beli grad, Beli kontinent, modri glavinec, zeleni kader*.

Тільки повні форми мають прикметники, що означають кольори, на -ji, -nji, -ski, -ški: *citronski, pebeski, mišji, sinji*.

У словенській мові при словозміні прикметників можуть виникати чергування довгих і коротких голосних $\bar{o}/\bar{o}$, $\bar{a}/\bar{a}$, $\bar{e}/\bar{e}$ та ін.; *gděč—gděca—gděci*.

Для більшості прикметників характерним є зберігання постійного наголосу на основі: *zelèn—zelenega—zelena*. Прикметники з випадним голосним -e- чи -a- в основі неозначеної (короткої) форми в усіх відмінкових формах мають наголос на кінцевому голосному флексії: *temèn||temán—temni—temnegá—temnemù; temná—temnpè—temni—temnò*. Проте в сучасній словенській літературній мові такий тип вже не є обов'язковим. У рамках досліджуваної групи прикметників існують варіантні акцентні форми.

Зіставний аналіз розглянутого граматичного явища на матеріалі трьох слов'янських мов показує, що південнослов'янський і російський типи використання повних і коротких прикметників характеризуються різним ступенем вживання. На відміну від російської, в якій короткі прикметники використовуються, як правило, в ролі присудкового компонента, в сучасних сербохорватській та словенській мовах нелегко встановити співвідношення означених і неозначених (повних і коротких) форм прикметників аналізованої семантичної групи. Використання двояких форм у цих мовах характеризується порівняно більшою свободою і позбавлене суворих семантичних обмежень. Хоч одні і другі форми прикметників продовжують вживатися в ролі означення, все більш помітною стає тенденція до функціонально-позиційного розмежування. При цьому основна сфера вживання неозначених (коротких) форм — це присудок і відокремлені звороти; використання цих

форм у ролі означень незначне. У сербохорватській та словенській мовах вищезгадана опозиція означених/неозначених прикметників зазнала часткової нейтралізації через злиття деяких форм обидвох класів і невживаність інших.

1. Гудков В. П. Сербохорватский язык. — В кн.: Славянские языки. М., 1977. 2. Даунене З. П., Судавичене Л. В. О некоторых грамматических особенностях имен прилагательных, обозначающих цвет. — Русский язык в школе, 1971, № 1. 3. Дмитриев П. А., Сафронов Г. И. Сербохорватский язык. Л., 1975. 4. Русская грамматика. М., т. 1, 1982. 5. Стівановић М. Савремени српскохрватски језик. Београд, 1964. 6. Сунпрун А. Е. Лексическая типология славянских языков. Минск, 1983. 7. Шапиро А. Б. Ударение кратких прилагательных. — Доклады и сообщения Ин-та языкознания АН СССР. М., 1952. 8. Brabec J., Hrašte M., Živković S. Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika. Zagreb, 1952. 9. Јуранчић Ј. Slovenački jezik. Ljubljana, 1965.

Краткое содержание

Материалы наблюдения подтверждают точку зрения исследователей о том, что в вопросе функционирования полных и кратких форм прилагательных, в том числе цветowych, исследуемая группа слов в русском языке и двух южно-славянских — сербохорватском и словенском — относится к разным типам. Оба южно-славянских языка относятся к типу максимального использования кратких форм, в то время как русский язык занимает промежуточное положение среди славянских языков между минимальным и максимальным типом.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.84.

І. І. ОСТАШ, асп.,
Інститут мовознавства
ім. О. О. Потебні АН УРСР

НАЗВИ ВІТРІВ ЗА ПРОСТОРОВОЮ ОРІЄНТАЦІЄЮ У ЧЕСЬКІЙ МОВІ (на загальнослов'янському тлі)

Дослідження тематичної групи назв вітрів, значна частина яких генетично належить до найдавнішого пласта слов'янської лексики, становить певний інтерес для слов'янського порівняльно-історичного мовознавства, історичної лексикології слов'янських мов. Важливе воно і для виявлення зв'язку історії мови з етнічною історією слов'ян, оскільки процес становлення цієї групи лексики значною мірою зумовлений позамовними факторами. До них належать віддаленість носіїв мови від великих водоймищ, особливості рельєфу, вплив метеорологічних явищ, зокрема вітру, на господарську діяльність людей. Детальні спостереження за напрямком і силою повітряних течій мали важливе значення вже в сиву давнину для мореплавців, які тоді користувалися вітрилами, актуальні вони для сучасної навігації, роботи рибалок, плотгонів тощо. Саме позамовною ситуацією (відсутність моря) можна мотивувати обмежену кількість назв так званих морських вітрів у чеській мові (здебільшого це терміни запозичені), на відміну від таких назв з інших слов'янських мов, як схв. *зморац* —

західний вітер у Спліті і Дубровніку, *јадранин* — південно-західний вітер [8, с. 108]; болг. *беломорец* — південний вітер з Білого (Егейського) моря, *моряк*, *морянин* — вітер з Чорного моря [20, с. 9, 19]; рос. *глубник* — південно-західний вітер на східному березі Білого моря [3, с. 86], *моряна*, *морянка*, *моряник* — вітер з моря [9, с. 116]; укр. *моряк* — т. с. [1, с. 54]; пол. *potorszczuzna*, *torczuzna* — північний вітер [21, с. 46] та ін.

«Росіяни, як народ, що живе при морях, озерах і великих ріках, — зазначав Ф. Челаковський, — мають багату термінологію вітрів за їх силою і напрямом, звідки вони дмуть. Так, весняні, сприятливі для сівби, називаються у них *сладимые ветры*, на Волзі *хилок* — *тихий південний вітер*, на о. Селігер *наветер* — *сприятливий для плавання вітер*, *межник*, *меженец* — *північно-східний вітер*, *противень* — *зустрічний вітер*, *боковик*, *покачень* — *вітер в бік човна* [24, с. 440].

Предметом нашого дослідження обрано назви вітрів, мотивовані просторовою орієнтацією. Фактичний матеріал експерповано з основних лексикографічних джерел чеської мови [14; 17—19; 23; 25; 27], інших слов'янських мов [2; 4; 7; 9—11; 26], з робіт вітчизняних та зарубіжних діалектологів [1; 3; 8; 20; 21].

Назви вітрів, мотивовані орієнтацією за сторонами світу. Серед слов'янських назв вітрів значна частина лексем є багатозначною і найчастіше поєднує в собі семи *сторона світу* і *вітер*. До таких належать ч. *jih* [25, т. 1, с. 1020—1021], *sever* [26, т. 5, с. 182], *východ* [9, с. 60]; схв. *запад*, *југ*, *исток*, *север* [8, с. 107, 108, 115]; болг. *запад*, *изток*, *север*, *југ* [20, с. 16, 22, 25]; пол. *południe*, *północ* [21, с. 46]; рос. *запад* [11, т. 10, с. 295], *восток* [11, т. 5, с. 214], *север* [3, с. 85]; укр. *восток* — *східний вітер* [4, с. 40], *запад* — *західний вітер* [1, с. 19]. Відомо, що часто назви сторін світу первісно мали більш конкретні значення — вказували на місце знаходження сонця (схід, захід, сонце в зеніті), на положення людини відносно сонця (докладніше див. [6]), позначали метеорологічні та інші явища*, а вже потім набували вторинного, більш абстрактного значення *сторона світу*. З цього приводу викликає певний інтерес проблема первинної семантики слов'янських лексем *jug і *sever та їх семантичної еволюції на власне чеському ґрунті.

Jih. Походження слов'янського *jug тлумачиться етимологами по-різному. Бодуен де Куртене за вихідне значення *jug приймає «з'єднання обох половин сонячного шляху» (дінд. *jōdah* запрягання, з'єднання, сполучення), виводячи його з індоєвропейського кореня *jeug — запрягати, з'єднувати; подібної думки дотримувался Й. Зубатий, пов'язуючи *jug* з положенням сонця в зеніті [28,

* Пор. слц. *hñllí kut* — *сторона*, звідки *приходить дощ*, найчастіше *захід* [26, с. 44], ч. *babí kout* — *північний захід*, *сторона*, звідки *насуваються хмари* [19, т. 1, с. 57; 25, т. 1, с. 62], *babu* — *вид хмар* (хоч можлива й інша мотивація, пов'язана з назвою сузір'я Плеяди — *Baby*), рос. *лето* — *південь* [7, с. 80]; древній литовець переривав роботу обідом, коли сонце стояло в зеніті, і назвою їжі позначав час і напрям, в якому знаходилося сонце: *pietūs* — *обід*, *південь*, — споріднене зі слов'янським *pitati* [28, с. 150].

Привертає до себе увагу в плані змісту й інша старочеська назва вітру *léva* — *південно-західний вітер*, *Südwestwind*: *líva africanus ventus* (Benešovský, *Knižka slov českých výložených*, 1587 г.) [17, 2, с. 240], пор. стч. *obleviti*: 1. *послабити, відпустити, усунути напруження*; 2. *полежити, пом'якшити*, *obleva* (k *obletivi*) [28, б. 2, с. 51], нч. *obleva* — *потепління після морозу, танення* [25, т. 3, с. 707]. Звідси можна припустити, що стч. *léva* за семантичним наповненням близьке до відтворюваного первинного значення **jugъ* — *м'який, теплий, південний вітер*, що деякою мірою підтверджує правильність викладеної вище етимологізації слов'янського слова.

Sever. При етимологічних дослідженнях цієї назви у багатьох авторів виводиться різна початкова семантика. Цікаву гіпотезу висунув А. Ерхарт, який вважає, що слов'янське **severgъ* і лит. *šiauge* мають однакове походження, і відносить їх до спільних балтослов'янських назв. Північна сторона, яка знаходиться відносно сходу сонця зліва, могла дістати назву від псл. **seu—jo—s>šciъ* — *лівий** (дінд. *savya*, ав. *havya* — *лівий*) [16, с. 5—7; див. також 22, с. 524]. Формант *-его-* вживався, за В. Махеком, при утворенні назв просторових відношень.

Проте інший шлях етимологізації, який пропонується авторами Етимологічного словника мов, є, на наш погляд, вірогіднішим. Враховуючи опозицію **severgъ—*jugъ*, тут за початкову семантику приймається *вітер* з додатковими диференційними ознаками *жорсткий, жорстокий, суворий* [13, т. 8, с. 192]**.

На матеріалі словника Й. Юнгманна, що відображає, переважно середній етап розвитку чеської мови, інших діалектологічних досліджень гіпотетично реконструювати семантичну еволюцію стч. *sěver* можна у такий спосіб:

північний вітер: ...*sewru*, že *swjra zimau člowěka. Půlnočnj wjtr wšeccko swjra, sychrawice a metelice přinašj* [19, т. 4, с. 67];

сльота, метелиця, снігопад: *Pomine Isidora, pomínou i severy* [24, с. 449], пор. ч. діал. *severie* — *погана погода* [25, т. 5, с. 182];

можливо від *sever* II розвинулось вужче значення *весняна сльота, дощ зі снігом навесні* (за Й. Юнгманном), (*рання весна*): *Když slunce wende w skopec, běžj čas w zimu, genž slowe zima, a učige čas swoj sewer, genž slowe lenez neb podletie; sewer toczis lenez tehdy sě ročjna, když wende w rakonow, podgesen když wende wahanu**** [25, т. 4, с. 67];

північна сторона, північ: *Postawiw se twářj k wýchodu, k lewici maš sewer, k prawici maš gih, za sebau zapad* [25, т. 4, с. 67].

Схематично семантичну еволюцію стч. *sěver* можна зобразити так:

* А. Н. Кононов зазначає, саме слово «орієнтація» свідчить про те, що вихідним пунктом для визначення свого місцеположення відносно сторін світу романські народи обрали поняття *oriens—orientis* — *сонце, що сходить* [6, с. 72].

** Такої ж думки дотримуються й інші дослідники, напр. [15, с. 490; 28].

*** На зоряному небі сузір'я Рака найкраще видно взимку—на початку весни (особливо в січні і лютому), тому не виключено, що тут йдеться про пору року — ранню весну.

північний вітер —————→ північ, північна сторона
 ↓
 —————↑

сльота, метелиця, снігопад —————→ весняна сльота (рання весна)

Зіставивши обидві схеми, можна допустити, що в діяхронному плані розвиток значень стч. *sever* і *jih* (*juh*) проходив подібним шляхом, який спрощено можна подати схемою:

вітер —————→ сторона світу
 |
 —————→
 |
 —————↑
 наслідок дії вітру.

Звичайно, семантична еволюція не обов'язково відбувалася за принципом уявного ланцюжка, в якому одне із значень було його ланкою. Процес цей проходив набагато складніше, з неоднаковими рефлексами у різних мовних ареалах. Тому наведені схеми відтворюють тільки поступальний семантичний розвиток від конкретного до більш абстрактного значення.

У синонімічні відношення із зазначеними назвами вступають деривати, утворені за подібними словотворчими моделями від назв сторін світу. До них належать *jihoves* — *південний вітер* [19, т. 1, с. 613], *růlnošnik* — *північний вітер* [19, т. 3, с. 757], *severák*, *seveřík*, рідко вживані *severník*, *seveřice* — т. с. [25, т. 5, с. 182—183], *východník* — *східний вітер* [25, т. 7, с. 131], демінутивні форми емоційно-оціночного забарвлення *západníček* — *західний вітер*, діал. *poledníček* — *південний вітер* [25, т. 7, с. 1091]. Аналогічні назви характерні і для інших слов'янських мов: схв. *северац*, *севернак* — *північний вітер*, *југовина* — *південний вітер* [8, с. 109, 116]; болг. *западняк* — *західний вітер*, *северец* — *північний вітер* [20, с. 17, 22]; пол. *schodzień* — *східний вітер*, *róldzieniec* — *південний вітер*, *zachodnik* — *західний вітер* [21, с. 45]; укр. *полудьонка* — *вітер, що дме з півдня* [4, с. 49]; рос. *западник* — *західний вітер* [11, т. 10, с. 298], *всточник*, *всточина* — *східний вітер* [11, т. 5, с. 214]. Прозора словотворча і семантична структура наведених назв дає змогу вважати їх молодшими утвореннями.

До термінів на позначення повітряних течій, мотивованих орієнтацією за сторонами світу, можна віднести і назви вітрів з означеннями білий і чорний. Проблема семантичної мотивації таких назв вже порушувалася у лінгвістичній літературі. На думку В. Михайловича, схв. *бели ветар*, *црни ветар*, болг. *белия* і *черния вятър*, поширені у багатьох південнослов'янських мовних ареалах, належать до назв, детермінованих орієнтацією в просторі, а не якісними характеристиками вітрів [8, с. 101]. В основі мотивації цих назв лежить поділ небосхилу на п'ять зон навколо Полярної зірки, що був відомий ще у стародавньому Китаї (про це докладніше див. [5]). Геосимволікою кольорів цієї космологічної системи ще й досі користуються турки, монголи, інші народи, які позначають сторони світу такими кольорами: синій — схід, червоний — південь, білий — захід, чорний — північ [8, с. 100].

В. Косеска болг. *белия вятър* пов'язує з назвою Білого (Егейського) моря [20, с. 11].

Відсутність назв такого типу в інших слов'янських мовах дає можливість допустити, що назви вітрів за кольоровою геосимволікою характерні тільки для мов балканських слов'ян, які, в свою чергу, запозичили їх у сусідніх тюркських народів (тут не береться до уваги кілька спорадичних назв, зокрема, турецьке запозичення в українських говорах Нижнього Подністров'я *каракапкан* — *південно-західний вітер* [1, с. 44]).

З іншого боку, для таких назв можлива і мотивація за наслідком дії вітру. Так, семантика схв. *бели* (*велики, дебелі*) *ветар* — *південний вітер* може бути зумовлена тим, що від цього вітру колосся пшениці швидко біліє, тобто досягає [10, т. 1, с. 550], пор. також схв. *бјело-јужина* — *південний весняний вітер без дощу у Герцеговіні* [8, с. 104]. Л. Прох визначає білий вітер як *сухий і теплий вітер при гарній погоді без опадів*, а чорний — *вітер, що супроводжується похмурою погодою* [9, с. 23, 225]. Вітер одного і того ж напрямку у деяких народів може називатися чорним або білим залежно від погоди, яку він приносить, пор. фр. *autan blanc* і *autan noir* — *морський вітер одного і того ж напрямку на півдні Франції* [10, с. 133]. Можливу мотивацію за наслідком дії можна аргументувати також різною орієнтованістю означуваних ними вітрів (напр., схв. *црни ветар* — а) *західний вітер у Крайшти і Власіні*; б) *північний вітер у Боснії* [8, с. 118]) і відсутністю інших «кольорових» назв вітрів у південнослов'янських мовах. Остаточне вирішення проблеми мотивацій назв вітрів з означеннями *білий і чорний* та їх співвідношень вимагає більш глибокого дослідження південнослов'янського, особливо, болгарського матеріалу у зіставленні з іншими сусідніми неслов'янськими мовами.

Локальні назви вітрів. Наступну численну групу назв вітрів репрезентують лексеми, які доцільно виділити в окрему групу локальних назв вітрів*. Характерними ознаками таких назв є обмежений ареал поширення, відносність напрямку, означуваного ними, внаслідок чого одна і та ж лексема може маніфестувати по-різному орієнтовані у просторі вітри. Так, мор. *po'ák* — *північно-східний вітер* [14, с. 311], а слц. *polák* — *північний холодний вітер* [26, с. 43]; схв. *долнак* — а) *західний вітер у Заглавку*, б) *південно-східний вітер у Сенті*, в) *південний вітер у Крайшти* [8, с. 107].

Локальні назви вітрів найчастіше вказують на напрямок, який співвідноситься з певними географічними об'єктами (ріка, озеро, гора тощо), або ж зумовлений особливостями рельєфу: ч. *horní větr* — *західний вітер*, *dolní větr* — *східний вітер* [14, с. 61, 102], *sibiřík* — *вітер з чеського Сибіру* [25, т. 5, с. 221], пор. схв. *горнак* — *вітер різних напрямків* [8, с. 106]; болг. *долняк* — *південний або східний вітер*, *полския вятър* — *вітер з поля* [20, с. 15, 20]; рос. *низовик* — *вітер, що дме з пониззя Волги, ангара* — *північний вітер*, *баргузин* — *північно-східний вітер* (від назви ріки)

* В метеорології місцеві вітри — повітряні течії, які є результатом переміщення повітряного потоку під впливом особливостей орографії і ландшафту [9, с. 110].

[3, с. 86—87]; укр. *горішняк* — вітер з півночі або північного сходу [4, с. 41], *низовка* — вітер з нижньої частини лиману [1, с. 56]; пол. *kujawa* — північний вітер [21, с. 46].

До локальних назв вітрів належать і семантичні деривати, утворені шляхом переходу значень жителя населеного пункту, країни — вітер, ч. *parajedlák* — північний вітер, що дме з *Нанаедел* [23, с. 64], *гајсчуп* — північний вітер з *Летониц* [18, с. 88], *letoňák* — північний вітер в Північній Чехії, мор. [14, с. 311]. Паралелями до цих назв може бути схв. *бугарин* — східний вітер, *бошьяк* — західний вітер [8, с. 104], *црногорац* — західний вітер у *Враньській Печіні*, північно-східний вітер у *Герцеговіні* [8, с. 118]; болг. *осановец* — вітер з місцевості *Осаново*, *сърбин* — сильний північно-західний вітер [20, с. 20, 23]; укр. *німець*, *німчик*, *німчук* — північно-східний вітер, який дме з боку степів, що належали німцям-колоністам, *молдавка* — західний вітер, який дме до с. *Затока з Бессарабії* [1, с. 54, 56]; рос. *афганец* — південно-західний вітер [3, с. 87], *астраханец*, *ставрополец* — сухий вітер у *Ставропольському краї* [9, с. 14]. В. Косеска зазначає, що такий тип назв вітрів не притаманний польській мові. При анкетуванні, проведеному в районі *Закопане*, таких назв не занотовано [20, с. 95].

1. Берлізов А. А. Лексика рибальства українських говорів Нижнього Подністров'я. — Наук. зап. Чернігів. держ. пед. ін-ту, 1959, т. 4, вип. 4. 2. Даль В. Толковий словарь живого великорусского языка. 5-е изд. Т. 1—4. М., 1955. 3. Дерягин В. Я. Откуда дует ветер. — Русская речь, 1967, № 2. 4. Дзендзелівський Й. О. Словник специфічної лексики говірок нижнього Подністров'я. — Лексикогр. бюл., 1958, вип. 6. 5. Кононов А. Н. Семантика цветообозначений в тюркских языках. — В кн.: Тюркологический сборник. 1975. М., 1978. 6. Кононов А. Н. Способы и термины определения стран света у тюркских народов. — В кн.: Тюркологический сборник. 1974. М., 1978. 7. Меркурьев И. С. Живая речь кольских поморов. Мурманск, 1979. 8. Михайлович В. Српскохорватски називи ветрова. — Прилози проучавању језика, 1966, № 2. 9. Прох Л. З. Словарь ветров. Л., 1983. 10. Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Београд, т. 1, 1959. 11. Словарь русских народных говоров. Л., 1965—1983, вып. 119. 12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. / Пер. с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. М., 1964—1973, т. 1—4. 13. Этимологический словарь славянских языков. Пра slavянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. М., 1974—1983, т. 1—10. 14. Bartoš Fr. Dialektický slovník moravský. Praha, 1906. 15. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków, 1927. 16. Erhart A. Le nom balto-slave de „Nord“. — Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university, 1957, r. 6 řady jazykové (A), č. 6. 17. Gebauer J. Slovník staročeský. — 2-é, nezměněné vyd. Praha, 1970. 18. Gregor A. Slovník nářečí slavkovsko-bučovického. Praha—Brno, 1959. 19. Jungmann J. Slovník česko-německý. D. 1—5. Praha, 1835—1839. 20. Koseska V. Bulgarskie slownictwo meteorologiczne na tle ogólnosłowiańskim. Wrocław etc., 1972. 21. Kupiszewski W. Slownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego. Wrocław etc., 1969. 22. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. — 2-é, opravené a doplněné vyd. Praha, 1968. 23. Malina J. Slovník nářečí mistrického. Praha, 1946. 24. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích. Praha, 1852. 25. Příruční slovník jazyka českého. D. 1—8. Praha, 1935—1957. 26. Ripka I. Vecný slovník dolnotrenčianských nářečí. Bratislava, 1981. 27. Staročeský slovník. S. 1—13. Praha, 1968—1983. 28. Zubatý J. Studie a články. Sv. 1. Výklady etymologické a lexikální. Č. 1. Praha, 1945.

Краткое содержание

Статья посвящена исследованию названий ветров, мотивированных пространственной ориентацией. Процесс становления этой группы лексики в значительной мере обусловлен действием внеязыковых факторов. Семантическая эволюция славянских слов *jǫgъ и *severъ происходила от более конкретных значений — «ветер, последствия действия ветра» к более абстрактному — «сторона света», что подтверждается реконструкцией развития семантики этих лексем на старочешском материале. В исследуемой семантической группе целесообразно выделить подгруппы локальных названий ветров, которые характеризуются ограниченным ареалом распространения, относительностью направлений обозначаемых ветров.

Стаття надійшла до редколегії 24.04.84.

Г. І. НЕРУШ, *наук. співр.,
Інститут мовознавства
ім. О. О. Потебні АН УРСР*

ЧЕШКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК ЯК ДЖЕРЕЛО ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СПОРІДНЕНИХ МОВ

Кожний етап розвитку двомовної лексикографії створює нові невмирущі цінності величезного науково-культурного значення. Тому оцінка будь-якого двомовного словника як фактора міжнаціональної комунікації включає і характеристику його суспільного значення в житті двох націй.

Словником такого типу, за задумом авторів, має бути Чесько-український словник, створений в Інституті мовознавства АН УРСР у науковому співробітництві з чеськими лексикографами. Відбиваючи успіхи розвитку чеського й українського народів у галузі матеріальної і духовної діяльності, Чесько-український словник має чітко окреслене практичне призначення — задовольняти дедалі зростаючі культурні потреби розвиненого соціалістичного суспільства, служити справі співробітництва і взаєморозуміння представників двох націй.

Специфіка проблематики перекладних словників, які ґрунтуються на науковому порівнянні двох лексичних систем, виявляється насамперед у тому, що кожен з них охоплює певну пару мов. За образним висловом, «словник двомовний — це ніби двобічне дзеркало, обидва боки якого повинні якнайкраще відповідати одне одному» [6, с. 107]. Водночас, будучи порівнянням семантичної структури лексем вихідної мови з лексемами мови цільової, двомовний словник насамперед відображає лексику першої мови. Ця «нерівність» у Чесько-українському словнику знімається тим, що паралельно зі створенням в Інституті мовознавства АН УРСР Чесько-українського словника чеські лексикографи успішно завершили роботу над Українсько-чеським словником. Системний підхід до дослідження лексики поєднується з прагненням якнайповніше відобразити національну своєрідність і вихідної, і цільової мов.

Для проблематики Чесько-українського словника, яка включає, природно, аспекти, спільні для всіх перекладних словників (реєстр, розмежування значень слова, питання еквівалентності, стилістичну стратифікацію, фразеологію і ілюстративні словосполучення), характерна специфіка, зумовлена особливостями даної пари зіставлюваних мов — чеської і української, які пройшли різний історичний шлях розвитку і мали різні зовнішні зв'язки й контакти. Саме специфічні аспекти проблематики Чесько-українського словника можуть бути джерелом зіставно-типологічних досліджень двох споріднених мов.

Функціонально-типологічні й структурні відмінності лексичних систем чеської і української мов, які знайшли відображення в словнику, стосуються не тільки їх семантичного, граматичного і фразеологічного рівнів. Аналіз реєстру Чесько-українського словника, який відбив динамічний характер лексичної системи чеської мови, показує, що він може служити основою для типологічних характеристик у чесько-українському зіставному плані.

Автори словника, працюючи над його концепцією, відійшли від лексичного стандарту, запропонованого чеськими лексикологами для чесько-іномовних словників і апробованого в чеській двомовній лексикографії [7, с. 165]. Концепція Чесько-українського словника, зумовлена нормативним його характером, передбачала відбити в реєстрі, з одного боку, найістотніше в лексиці, а з другого — показати пропорційність компонентів чеської мови, зокрема співвідношення між літературною мовою і нелітературними утвореннями.

При всій неповноті реєстру Чесько-українського словника (явище в лексикографії неминуче) до нього ввійшли власні назви, прикметники, від них утворені (за винятком прикметників типу *videňský, pražský*, які входять до компонентного складу стійких словосполучень), частина периферійної лексики і вузькоспеціальні терміни — він може служити основою компаративних досліджень кількості чеської і української лексики. Після створення лексикографічної бази — Чесько-українського словника — здається цілком здійсненою ідея аналізу частки лексики, спільної для обох мов [4, с. 13—17].

Істотним критерієм типологічних характеристик чеської й української лексики є семантичні дані. Складність семантичної структури кожної зіставлюваної у Чесько-українському словнику мови особливо наочно видно при їх порівнянні.

Семантичне зіставлення лексики чеської і української мов у словнику безпосередньо пов'язане з проблемами розмежування значень полісемічного слова і еквівалентності. В Чесько-українському словнику основою семантичної структури реєстрового слова не стало семантичне членування слова в чеській мові, відображене у тлумачних словниках цієї мови. Спираючись, як і інші двомовні словники, у розмежуванні значень полісемічних слів на тлумачні словники, Чесько-український словник використав для розкриття особливостей семантики слова власні критерії: наявність синоніма, граматичну характеристику, наприклад, керування у

дієслів, стилістичний кваліфікатор, підсилення ролі переносного значення (наведені в словнику переносні значення мають у тлумачних словниках чеської мови, як правило, статус самостійного значення) тощо.

Порівняння семантики чеської і української мов у Чесько-українському словнику, науково обгрунтоване внаслідок використання еквівалентів, показує, що лексичні системи цих мов загалом і семантична структура їх лексем не збігаються, а між багатьма їх лексичними одиницями існують складні перехресні відношення.

Тотожність, або симетрія лексико-семантичної структури, яку можна розглядати як типологічну характеристику, забезпечується збігом семантичного відношення до дійсності. Повну семантичну тотожність виявляють лексеми з різних тематичних груп (*dítě, mě-síc, osoba*), а також метафоричні назви тварин, які передають негативні характеристики людини: *koňouč píveň* — про задержувату, запальну людину; *pes собака* — про злу, жорстоку людину; *liška лисиця* — про хитру лукаву людину; *kuře курча* — про наївну, недосвідчену дівчину.

При порівнянні структури багатозначних слів здебільшого простежується асиметрія, обгрунтована багатьма факторами: своєрідним виявом полісемії у чеській і українській мовах, зокрема відмінністю у членуванні дійсності, різною мотивацією і різним підходом до найменувань. Особливості складних відношень між лексемами двох мов Чесько-український словник розкриває з допомогою повних, абсолютних або часткових, релятивних еквівалентів, які виступають міжмовним синонімом як засобом міжмовної конфронтації.

При тотожності центрального значення багатозначних слів у чеській і українській мовах вони часто відрізняються радіальними значеннями. Так, у словах *matka* і *мати* збігаються центральні значення — *жінка щодо дитини, яку вона народила, і самиця тварини*; проте у чеській мові слово *matka* реалізувалося також як технічний термін — *гайка*. У словах *dům* і *дім* збігається центральне значення — *житло, будова*, де живуть або працюють люди, але відрізняються значення радіальні: чеською мовою — *сім'я, господарство*, українською — монархи одного роду, які послідовно змінювали один одного. При тотожності центрального значення і кількох радіальних деякі лексеми з тематичної групи назв спорідненості виявляють відмінності тільки в периферійному значенні (чеською мовою одне з периферійних значень слів *bratr, sestra* — це звертання до членів деяких спортивних, політичних і релігійних організацій; українською *брат, сестра* — це ще й дружнє звертання до сторонньої особи чоловічої, жіночої статі).

Складність відношень у лексиці чеської та української мов відбито і в семантиці дієслів. Порівняння семантики найчастотніших в обох мовах дієслів також дає різні семантичні показники: дієслова *mluvit* і *говорити* збігаються семами, крім однієї — чеське *mluvit* має ще один семантичний компонент — втручатися у щонебудь: *mluvit do čeho*. Значно ширший компонентний склад має

українське дієслово *йти* порівняно з чеським *jit*. Збігаючись основними значеннями «йти, пересуватися в напрямі до кого-чого-небудь, з якою-небудь метою», українське *йти* має ряд значень, невідомих чеському *jit* (порівняймо: *йти заміж, продаватися* — про товар, *литися* — про дощ, *брати початок, входити до складу* чого-небудь, *перетворюватися* на що-небудь, *личити* (про одяг) тощо. З другого боку, чеські дієслова *být, mít*, які відіграють роль повнозначного дієслова, дієслова-зв'язки, а також дієслівного компонента багатьох стійких словосполучень, характеризуються більш поширеним складом семантичних компонентів, ніж аналогічні українські дієслова.

Семантична тотожність та її сутність у запозичених словах пов'язані з подібністю і відмінностями процесу адаптації іншомовних слів у чеській і українській мовах. При зіставленні виявляється, що ті самі іншомовні слова, маючи в обох мовах однакове центральне значення, набули в одній з них додаткових значень (*index* чеською мовою означає не тільки покажчик, як українською, а й студентську залікову книжку; *adaptace* — чеською мовою — це не тільки пристосування органів до існування, як в українській, а й перебудова споруди, *abonement* — не тільки документ на право користування чим-небудь, а й передплата на періодичне видання, *agent* — українською мовою це ще й причина, яка викликає те чи інше явище, тощо). Отже, семантична тотожність і семантичні відмінності означають подібність і відмінності в мовному членуванні дійсності, оскільки кожне семантичне поле членує ту частину дійсності, яку воно відбиває власним, тільки йому властивим способом.

Способи словотвору, по-різному представлені в зіставлюваних у Чесько-українському словнику мовах, дають солідний матеріал для порівняння і подальших типологічних характеристик. Частковий збіг моделей афіксації дає змогу опрацювати в майбутньому ряд чесько-українських словотвірних універсалій, а відмінності в афіксації дають можливість виявити невідповідності, зокрема відсутність в українській мові відповідностей для частини експресивно забарвлених чеських іменників із значенням «носія властивостей» (похідних від різних основ) типу *vztekoun, huběouč* та ін.

Аналіз складних слів, наведених у Чесько-українському словнику, виявляє ряд спільних для чеської й української мов моделей: складні слова, перша частина яких має семантику числівника: *trojúhelník* — *трикутник*, *dvacetiletý* — *двадцятирічний*, складні слова з семантикою назв кольорів *červenobílý* — *червоно-білий*; складні слова з другою частиною за походженням дієслівною — *vodoléčba* — *водолікування*. Аналогія є і в зафіксованих у словнику складних словах, так званих гібридах, що використовуються в термінології і частково в публіцистичному стилі: *fotokroužek* — *фотогурток*, *gramodeska* — *грамоплатівка*, *kinohvězda* — *кінозірка*; існують спільні моделі складних слів, що складаються з двох іншомовних основ — перша *auto-, bio-, geo-* тощо, друга *-grafie, log-, logie-* та ін.

Типологічної значимості набуває стилістична диференціація лексики в двомовному словнику. Стилiстична диференціація чеської і української лексики в Чесько-українському словнику надзвичайно типологічно релевантна, оскільки для зіставляваних у цьому словнику мов характерна різна стилістична стратифікація лексики.

Внаслідок особливостей історичного розвитку чеської мови для неї актуальним і складнішим, ніж для інших слов'янських мов, у тому числі і для української, є співвідношення нейтральної і стилістично маркованої лексики. Показ цього співвідношення в Чесько-українському словнику, відповідно до його концепції, означає відбиття живого мовного процесу — витіснення книжних, застарілих і архаїчних елементів чеської літературної мови живими, розмовними елементами загальнонародної мови.

Своєрідність стилістично маркованої лексики вихідної мови, наявність у ній поруч з розмовною формою літературної мови нелітературного розмовного мовлення, так званого *obecné čestiny*, є причиною того, що не всі стилістичні нюанси чеської мови можна порівняти з стилістичними нюансами української мови. Чеська розмовна нелітературна лексика пом'якшує протиставлення літературності і нелітературності тим, що частина лексем розмовного нелітературного мовлення переходить або вже перейшла до розмовної літературної чеської мови. Так, у Чесько-українському словнику переглянуто стилістичну кваліфікацію багатьох експресивно забарвлених слів, які перейшли до розмовної форми літературної мови, але не втратили експресивності: *mos, máma, marod, jednáctka, desítka, devatenáctka, dvacítká* (to, co je touto číslicí označeno — *tramvaj, pokoj*), *jestli, jestliže, dechovka, deka, dobrá* (jako částice přítakovací), *rachotina, rámus, rošťáctví, přendávat, přešmiknout* тощо.

Стилiстична диференціація сучасної української літературної мови відрізняється від стилістичного розшарування чеської мови. По-перше, в українській мові немає того лексичного шару розмовного нелітературного мовлення, який є в чеській. Українське просторіччя не відповідає чеській розмовній нелітературній формі. По-друге, не перекриваються стилістичний шар чеської розмовної літературної мови (*hovorová čeština*) і розмовна форма української мови, тому ототожнення цих стилістичних шарів у словнику в загальних рисах умовне.

Показуючи складні співвідношення літературності/нелітературності як відбиття живого мовного процесу, Чесько-український словник не вводить до реєстру розмовні елементи фонетичного і граматичного оформлення лексики типу *starej, vokno, mlíko* через їх нестабільність [5, с. 483], а фіксує лише ті лексеми, які міцно ввійшли до чеського інтердіалекту або, як згадувалося, перейшли до розмовної форми чеської літературної мови.

Лексикографічна інтерпретація фразеології як національно самобутнього мовного рівня в Чесько-українському словнику відображує структурно-семантичну специфіку фразеологічних одиниць як вихідної, так і цільової мови. Зіставлення фразеології двох мов

у словнику, з одного боку, підтверджує, що коріння цієї семантичної і національної самобутності — в екстралінгвістичній зумовленості фразеології [1, с. 44], а з другого — переконливо показує, що подібність екстралінгвістичних реалій часто призводила в обох мовах, зіставлюваних у словнику, до тотожності образу, до появи аналогічних фразеологічних моделей, а відмінність екстралінгвістичних моментів — до відсутності аналогії образу в семантично тотожних фразеологізмах.

Зіставлення фразеології чеської і української мов у словнику показує різноманітність конкретних мовних засобів для втілення одного і того ж образу в кожній з цих мов, спільність або невідповідність образу, семантики й структури фразеологічних одиниць в обох мовах і, нарешті, відповідність або невідповідність образу фраземи системі кожної мови.

Для ілюстрації цього положення нами обрано одну тематичну групу соматичної фразеології, досить повно, на нашу думку, представлена в Чесько-українському словнику. Ця тематична група займає певне місце в інтернаціональній фразеології і цікава для порівняльно-типологічних досліджень різноманітністю структурно-семантичних моделей.

У чеській і українській мовах навколо іменників-назв частин тіла людини і тварини зосереджуються численні семантично цілісні фразеологічні одиниці найрізноманітніших структурних типів і семантичних полів.

У тематичній групі соматичних фразеологізмів, зіставлених у Чесько-українському словнику, можна виділити кілька чесько-українських фразеологічних моделей. Так, у групі фразеологічних одиниць, пов'язаних спільністю образу, це значення соматичного компонента, як правило, не ослаблено, представлені ФО, які мають:

1) однаковий компонентний склад: *hlavou zed' perogazíš* — *головою стіни не проб'єш*; *ručít hlavou zač* — *ручатися головою за що*; *živít pět krků* — *годувати п'ять ротів*; 2) відмінності в структурі і в компонентному складі, які, щоправда, не зачіпають соматичного компонента: *pemít kde hlavu složit* — *ніде голови прихилити*; *má všesko v hlavě* — *він усе тримає в голові, він усе пам'ятає*.

У групі ФО з відсутністю тотожності конкретних образів (не менш численної, ніж група ФО з тотожністю образу) також виділяються певні моделі:

1) чеському соматичному компоненту відповідає в українській мові лексема, яка означає споріднене семантичне поняття: *hlava* — *ніс*, *hlava* — *горло*, *ruka* — *голова*, *ruka* — *ніс*, *krk* — *голова*, *krk* — *вухо*, *krk* — *рот*, *krk* — *ніс*; *mít had hlavu čeho* — *бути ситим по горло, по саму зав'язку чим*; *mízet pod rukou n. pod rukama* — *зникати з-під носа*; *věžeť po krk v dluzích* — *бути в боргах по самі вуха* і т. ін.;

2) двом соматичним компонентам у чеських ФО відповідає один в українських фраземах: *opatřovat jako oko v hlavě* — *берегти як зіницю ока*; *mít oči navrch hlavy* — *робити великі круглі очі*;

3) в українських ФО-еквівалентах чеських фразем відсутній соматичний компонент: *poňu si pro to za krk pedám — із шкури вилазити заради цього я не буду; házel klacky pod poňu — вставляти палиці в колеса.*

Порівняльно-типологічне зіставлення чесько-українських фразеологізмів з соматичними компонентами показує, що найбільш поширеною семантикою в обох мовах є соціальна характеристика і експресивно-емоційна оцінка людини, її характеру, духовних особливостей, фізичного стану, поведінки і діяльності, тобто певні уявлення про матеріальне і духовне життя двох народів.

Відсутність тотожності образу в частині соматичних фразеологізмів чеської і української мов пояснюється у багатьох випадках історико-етнографічним або фольклорним моментами (традиціями, звичаями, тобто всім комплексом устоїв, який прийнято називати способом життя [2, с. 127]), а структурно-граматичні відмінності зумовлені, зокрема, відмінностями у лексичній поєднуваності слів і граматичній структурі чеської і української мов.

Отже, лінгвістична і екстралінгвістична інтерпретація ФО за тематичною ознакою дає можливість скласти їх типологічні характеристики, виявити певні фразеологічні моделі-універсалії для мов, які належать до однієї або до різних груп, що є, на нашу думку, перспективним об'єктом дослідження.

Створений у науковому співробітництві українських і чеських лексикографів Чесько-український словник — не тільки апробація і узагальнення досвіду чеської і української лексикографії. Багато фактичного матеріалу, зібраного в цьому словнику, перетворює його на надійне джерело зіставно-типологічних досліджень чеської і української мов, визначення їх спільних і специфічних особливостей [3].

1. Мокиєнко В. М. Проблемы арсального описания восточнославянской фразеологии. — В кн.: Сравнительно-типологические исследования славянских языков и литератур. Л., 1983. 2. Мокиєнко В. М. Славянская фразеология. М., 1980. 3. Паламарчук Л. С. Андерш И. Ф., Стоянов І. А. Зіставне дослідження лексико-семантичних відношень у слов'янських мовах. — У кн.: IX Міжнародний з'їзд славистів. Слов'янське мовознавство: Доповіді. К., 1983. 4. Сурин А. Е. Лексическая типология славянских языков. Минск, 1983. 5. Havránek B., Jedlička A. Česká mluvnice. — Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1981. 6. Slovo a slovník. — Bratislava, 1973. 7. Sochová Ž. K otázce univerzálního standartu hesláře jako základu dvojjazyčných slovníků. — In: Slovo a slovník. Bratislava, 1973.

Краткое содержание

В сравнительном плане анализируются лексико-семантические отношения в чешском и украинском языках на материале Чешско-украинского словаря, который рассматривается как источник сопоставительно-типологических исследований двух родственных языков.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.84.

**РОЗВИТОК
ОСТРІВНОЇ ЧЕСЬКОЇ АНТРОПОНІМІЇ
В УКРАЇНСЬКОМУ МОВНОМУ ОТОЧЕННІ
(чоловічі імена)**

Внаслідок ряду історичних обставин південь України, починаючи з XVII—XVIII ст., активно заселявся не тільки українцями й росіянами, а й вихідцями з Центральної Європи. Особливо посилювався цей процес наприкінці XVIII—на початку XIX ст. [1, с. 110; 3, с. 14; 7, с. 71—72, 74]. Серед іноземних переселенців були чехи, які ще у XV ст. з'явилися на Волні, а потім перемістилися на південь України й у Крим. У додатку до статистичного бюлетеня «Население империи по переписи 28 января 1897 года по уездам» зазначено у Перекопському повіті Тавричеської губернії 624 чехи [8, с. 24], у Новоросійському повіті Чорноморської губернії — 1009, у Туапсинському повіті тієї ж губернії — 269 чехів [8, с. 33]. За даними перепису 1920 р., на території сучасної Одещини проживали представники 62 національностей, в тому числі 1800 чехів [9, с. XXII].

Причини переселення чехів на південь України й історія їх проживання вивчені ще недостатньо [5, с. 112]. У даній час на Одещині є три села, засновані чеськими переселенцями: Веселинівка (раніше хутір Чехи, або село Чеське) у Березівському районі [12, с. 16], Мала Олександрівка (стара назва — Чехова Олександрівка) в Котовському районі, Новосамарка (колишня Софіївка, або Софієнталь) у Красноокнянському районі. Національний склад жителів цих сіл неоднорідний. У Веселинівці й Малій Олександрівці переважає чеське населення: *села знаходяться осторонь від головних шляхів сполучення, приплив українців і росіян був незначним. Новосамарка, створена злиттям сусідніх хуторів Софіївки, Диканьки та інших, багатонаціональна: тут живуть українці, росіяни, чехи, молдавани* [11, с. 3]. Чеське населення названих сіл, перебуваючи тривалий час в українському мовному оточенні, зберігає рідну мову й рідну антропонімію [пор.: 2, с. 211].

Мета нашої статті — проаналізувати динаміку острівної чеської антропонімії в українському мовному оточенні. Матеріал зібрано за погосподарськими книгами Веселинівки, Малої Олександрівки й Новосамарки. Для виявлення основних антропонімічних тенденцій було розглянуто перший десяток чоловічого іменника, тобто найпоширеніші імена чехів і українців — жителів згаданих сіл.

Зіставлення чеського і українського чоловічого іменника цих сіл проведено в двох групах антропонімів: 1) імена чехів і українців, що народилися до 1917 р., а також імена, виділені з їх іменуваних по-батькові, тобто антропоніми, вживані серед чеського і українського населення названих сіл у другій половині XIX—початку XX ст.; 2) імена чехів і українців, що народилися з 1953 р.

по 1983 р., тобто імена, що найпоширеніші на території сучасної Одещини.

У першу п'ятірку найпопулярніших чеських імен кінця ХІХ—початку ХХ ст. увійшли такі антропоніми: *Иосиф* (12,7% від загальної кількості носіїв), *Карл* (12,1%), *Фридрих* (11%), *Вильгельм* (8,3%), *Павел* (6,8%) *. Таким чином, імена першої п'ятірки чеського чоловічого іменника охоплюють 50,7% носіїв.

У другу п'ятірку цього ж іменника увійшли імена *Иван* (6%), *Франц* (4,9%), *Эмиль* (3,7%), *Людвик* (2,8%), *Матвей* (2,8%). Імена другої п'ятірки охоплюють 19,7% носіїв.

У першій п'ятірці найпоширеніших імен чехів 1953—1983 рр. народження імена розташувалися таким чином: *Ярослав* (9%), *Вильгельм* (8%), *Василий* (7%), *Вацлав* (6%), *Рудольф* (5%). Імена першої п'ятірки чеського чоловічого іменника охоплюють 35% загальної кількості носіїв. У другій п'ятірці частотних чоловічих імен 1953—1983 рр. зафіксовано імена: *Юрий* (5%), *Анатолій*, *Людвик*, *Павел*, *Сергей* (по 4% кожне). Імена другої п'ятірки охоплюють 21% носіїв.

Зіставний аналіз найпоширеніших імен чехів на двох названих хронологічних зрізах показав:

1) Протягом століття склад першої п'ятірки чеських чоловічих імен майже повністю оновився. Тільки ім'я *Вильгельм* зберігає популярність з другої половини ХІХ ст. до нашого часу і навіть піднялося з четвертого місця на друге.

2) До другої п'ятірки перейшло ім'я *Павел*, яке наприкінці ХІХ—на початку ХХ ст. займало п'яте місце, а зараз опустилося на дев'яте.

3) Збереглося, навіть збільшилось у межах другої п'ятірки, вживання імені *Людвик*, яке піднялося з дев'ятого місця на восьме.

4) Помітно зросло вживання імен *Василий* і *Рудольф*, що до 1917 р. були рідко вживаними, а тепер входять до першої п'ятірки чеського чоловічого іменника, займаючи у ньому третє і п'яте місця.

5) Увійшли до складу першої п'ятірки імена *Вацлав* і *Ярослав*, які раніше не вживалися.

6) Різко знизилася продуктивність імен *Иосиф* і *Карл*, нині вони для іменування новонароджених майже не використовуються, частотне в минулому ім'я *Фридрих* у 40-ві роки повністю вийшло з ужитку.

7) Склад другої п'ятірки також майже повністю оновився. Вийшли з ужитку імена *Матвей*, *Франц*, *Эмиль*, їх місце зайняли імена *Анатолій*, *Сергей*, *Юрий*.

Таким чином, у чеському іменнику 50—80-х років ХХ ст. відбулися значні зміни. Репертуар першої десятки імен зносився на 70%, тільки три імені (*Вильгельм*, *Людвик*, *Павел*) залишилися у складі частотних імен, дещо змінивши при цьому вживаність.

Перша частотна п'ятірка українського чоловічого іменника кінця ХІХ—початку ХХ ст. у трьох аналізованих сслах представлена

---

* Аналізовані імена подаються відповідно до записів у погосподарських книгах, що орієнтовані на російську графіку.

такими іменами: *Иван* (10%), *Михаил* (6,6%), *Григорий* (6,1%), *Василий* (5,7%), *Степан* (4,4%). Імена першої п'ятірки охоплюють 32,8% носіїв-українців, народжених до 1917 р.

У другій п'ятірці імена розташувались у такому порядку: *Семен* (3,9%), *Андрей*, *Николай*, *Федор* (по 3,5% кожне), *Павел* (3%). Імена другої п'ятірки охоплюють 17,4% носіїв-українців, народжених до 1917 р.

Через століття у складі першої п'ятірки українського чоловічого іменника осіб 1953—1983 рр. народження зафіксовано такі імена: *Виктор* (12,2%), *Николай* (11,6%), *Сергей* (11%), *Владимир* (8,5%) *Александр* (8%). Їх питома вага — 51,3%.

До другої п'ятірки українського іменника цього періоду увійшли імена *Юрий* (5,5%), *Анатолий* (4,9%), *Василий*, *Иван* (по 4,2% кожне), *Павел* (3%). Питома вага другої п'ятірки всіх досліджуваних сіл — 21,8%.

Зіставний аналіз українського іменника на двох хронологічних зрізах показав, що на відміну від чеського іменника цих зрізів:

1) Склад першої п'ятірки повністю оновився. Помітно знизилася продуктивність раніше популярні імена *Григорий*, *Михаил*: у 50—80-ті роки вони вживаються в поодиноких випадках; ім'я *Степан* повністю вийшло з ужитку.

2) Зросла продуктивність імен *Александр* і *Владимир*: ці імена, раніше рідкісні, належать нині до основного складу українського чоловічого іменника, займаючи відповідно п'яте і четверте місця.

3) Впливом моди [10, с. 8] можна пояснити різке зростання популярності імен *Виктор* і *Сергей*, яких раніше не було в українському іменнику жителів досліджуваних сіл.

4) Значні зміни відбулися у другій п'ятірці українського іменника. Вийшли з ужитку імена *Андрей*, *Семен*, *Федор*, їх місце зайняли *Анатолий* і *Юрий*.

5) Рівномірно вживається ім'я *Павел*, яке займає на обох хронологічних зрізах десяте місце.

6) Знизилась продуктивність імен *Василий* і *Иван*, які наприкінці XIX—на початку XX ст. входили у першу п'ятірку. Однак вони залишилися серед частих імен, займаючи в іменнику 50—80-х років XX ст. восьме і дев'яте місця.

7) Збільшилась уживаність імені *Николай*, яке піднялося з восьмого на друге місце. Це ім'я було другим за частотністю у 50-ті роки (після *Виктора*) і в 60-ті роки (після *Сергея*). Проте в 70—80-ті роки продуктивність імені *Николай* помітно знизилася.

Отже, найчастотніша десятка українського іменника у 50—80-х роках істотно відрізняється від десятки кінця XIX—на початку XX ст. Водночас у її складі збереглося не три, як у чеському іменнику, а чотири імені — *Василий*, *Иван*, *Николай*, *Павел*, які, проте, змінили частотність.

Антропонімічні процеси, що спостерігаємо в українському іменнику Одещини, відбивають загальну динаміку української антропонімічної системи півдня України: однакові імена в різних регіонах одночасно збільшують або зменшують продуктивність [6,

с. 10]. Аналогічні явища спостерігаються і в російських говірках півдня України: чотири частотних імені українського чоловічого іменника 50—80-х років ХХ ст. досліджуваних нами сіл відзначені як частотні імена російського населення цього ж регіону (*Александр, Владимир, Сергей, Юрий* [4, с. 8]).

Зіставлення найуживаніших імен кінця ХІХ—початку ХХ ст. чехів і українців, що живуть в обстежуваних селах, засвідчує лише слабку взаємодію західнослов'янської (чеської) та східнослов'янської (української) антропонімічних систем. У частотних десятках імен обох етнічних груп населення зустрілися тільки два антропоніми (*Иван* і *Павел*). Ім'я *Иван*, що займало у чеському іменнику шосте місце, було найпопулярнішим ім'ям українського населення Одщини наприкінці ХІХ—на початку ХХ ст. Цією обставиною, мабуть, і пояснюється продуктивність імені *Иван* у чехів — жителів досліджуваних нами сіл. Крім цього, ім'я *Иван* діє не лише в острівному чеському іменнику Одщини, а й вживається на території Чехословаччини поряд з іменем *Ян*. Нарешті, у кількох зафіксованих нами випадках антропонім *Иван* був лише офіційною, засвідченою тільки у документах формою імені при розмовному варіанті *Ян*.

Ім'я *Павел*, навпаки, виявилось популярнішим у чеському острівному іменнику, де воно займає п'яте місце. В українському іменнику кінця ХІХ—початку ХХ ст. це ім'я — на десятому місці. Поширеність антропоніму *Павел* серед чеського населення Одщини пояснюється передусім його великою популярністю серед населення Чехословаччини. Наявність імені *Павел* в обох антропонімічних системах, на відміну від імені *Иван*, менш переконливий доказ їхньої взаємодії. Цей антропонім діє у кожній із антропонімічних систем незалежно, можна тільки відзначити взаємну підтримку частотності імені у кожній з цих антропонімічних систем.

Пожевтовний розвиток міжнаціональних зв'язків, розширення виробничих та інших контактів чеського населення із сусідами — східними слов'янами — внесли помітні зміни в побуті і культурі чеських сіл. У наш час в іменниках чехів, українців — жителів обстежуваних сіл спостерігається повільне, проте неухильне взаємозбагачення списків імен, поступове зближення двох антропонімічних систем — західнослов'янської і східнослов'янської.

Хоч склад першої п'ятірки частотних імен чеського і українського іменників 50—80-х ХХ ст. зовсім різний, динаміка імен першої десятки загалом свідчить про зближення обох іменників.

Так, імена *Анатолій* і *Юрій*, які займають в обох іменниках відповідно сьоме і шосте місця, з'явилися у списку імен чехів явно під впливом східнослов'янського населення. Ці імена не характерні для чехів, їх функціонування в острівному чеському іменнику пояснюється зростанням популярності імен *Анатолій* і *Юрій* у навколишнього українського населення. Ця ж причина зумовила й популярність імені *Сергей* в острівному чеському іменнику (в українському іменнику *Сергей* — на третьому місці). Спільним для обох етнічних груп є також ім'я *Павел*, продуктивність якого в

іменнику українців і чехів у досліджуваних селах майже однакова (відповідно дев'яте і десяте місце).

Так само під впливом українського антропонімікону стало популярним серед чеського населення досліджуваних сіл ім'я *Василий*. В українському іменнику 50—80-х рр. XX ст. воно займає тільки восьме місце, а в чеському — третє, у 20—50-ті роки це ім'я було одним з найпопулярніших українських імен, воно входило в першу трійку частотних імен. Тільки починаючи з 60-х років *Василий* поступово втрачає продуктивність. Гадаємо, саме продуктивність цього імені в українському іменнику зумовила (з деяким запізненням) зростання його популярності серед чеського населення. Крім цього, у чеському іменнику досліджуваних сіл у 50—80-ті роки XX ст. частотним стає ім'я *Вацлав* (четверте місце). Місцеве населення вживає співзвучне ім'я *Василий* як варіант імені *Вацлав* *. Отже, взаємозамінність імен *Василий* і *Вацлав* у чеському острівному іменнику є, очевидно, ще однією причиною активного вживання у ньому імені *Василий*.

Таким чином, взаємодія острівного чеського іменника з українською антропосистемою виявляється лише на рівні другої п'ятірки частотних імен, що свідчить не тільки про взаємодію двох антропонімічних систем, а й про стійкість західнослов'янської антропосистеми в східнослов'янському мовному оточенні.

1. Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800—1825 гг. М., 1970. 2. Исаев М. И. О языках народов СССР. М., 1978. 3. История городов и сел Украинской ССР. Одесская область. К., 1978. 4. Карпенко А. Ю. Именник русских островных говоров юга Украины: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Минск, 1982. 5. Касим О. Ю. Антропонимия чеського села Веселинівки Одеської області. — Пробл. слов'янознавства, 1983, № 27. 6. Космакова Т. Д. Лингвистический анализ антропонимов правобережного Побужья: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ужгород, 1980. 7. Лобода В. В. Заселення Північного Причорномор'я і топонімія краю за архівними джерелами. — Архіви України, 1975, № 3. 8. Население империи по переписи 28 января 1897 г. по уездам. СПб., 1898. 9. Одесская губерния, ч. 1. Административное описание. Одесса, 1924. 10. Петровский Н. А. Словарь русских личных имен. 2-е изд. М., 1980. 11. Село, народжене Жовтнем. — Промінь Ілліча, 1967, № 74. 12. Топонімія південно-східної Одещини. Одеса, 1978.

Краткое содержание

На материале чешских сел Одесской области рассматривается динамика чешского мужского именника в украинском языковом окружении. Проведенные исследования охватывают два временных периода: конец XIX—начало XX вв. и 50—80-е годы XX в.

Стаття надійшла до редколегії 08.10.84.

* Етимологічно імені *Вацлав* відповідає східнослов'янська форма *Вячеслав* [10, с. 71].

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КІЛЬКІСНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ ЧЕСЬКОЇ МОВИ

У семантичній структурі кількісних фразеологічних одиниць (ФО) ми розрізняємо сигніфікативний, денотативний і конотативний аспекти, що є відбиттям зв'язку між мовою, мисленням і об'єктивною дійсністю. До розуміння смислової структури одиниць мови з таких самих позицій підходять багато дослідників [7, с. 310—311; 8, с. 8; 11, с. 7 та ін.]. Сигніфікативний аспект вказує на співвіднесеність ФО з поняттям, що нею виражається, визначає її головне, логічне значення. На основі сигніфікативних відношень формується понятійний зміст ФО. Отже, поняття є ядром фразеологічного значення.

У семантичній структурі ФО на позначення неозначено-великої множини * сигніфікативний аспект значення представлений смисловим компонентом *багато*, який становить основу їх мовного змісту. На рівні системи цей компонент — провідний у семантиці ФО, оскільки завдяки йому вони, як і синонімічне їм слово *багато*, здатні служити найважливішій функції мови — комунікації. На важливість цього компонента вказують словники, фіксуючи його як основне, понятійне значення подібних ФО. При такому підході ФО *děti jako smetí, dívek jako buchet, lidé že by špendlík nepropadl, mít dluhů jako kvítí, mít plné ruce práce, mít starostí nad hlavu* і т. д. рівноцінні ідентифікуючому слову *багато*, оскільки містять і передають ту саму логічну інформацію. Отже, про еквівалентність згаданих ФО з синонімічним їм словом *багато* можна говорити лише визначаючи їх значення на рівні сигніфіката, тобто маючи на увазі їх однакову здатність передавати узагальнене поняття неозначено-великої множини. Сигніфікативний аспект, представлений у смисловій структурі кількісних ФО компонентом *багато*, виступає водночас їх інваріантним значенням, на основі якого вони об'єднуються в семантичну групу, утворюючи численний номенклатурний ряд найменувань на позначення поняття неозначено-великої множини. У цьому відношенні всі ФО, об'єднані даною парадигмою, рівнозначні не тільки з ідентифікуючим словом *багато*, а й між собою.

Сигніфікативне значення, яке ми стосовно досліджуваного матеріалу називаємо також квантитативним, провідне у семантичній структурі ФО, проте не вичерпує її смислової своєрідності. Адже ФО як одиниця якісно відмінна від слова, спроможна передавати своїм змістом не тільки логічну, а й наочно-образну й експресивно-оціночну інформацію про предмет. Ця особливість ФО пояснюється наявністю в її семантиці інших смислових аспектів.

---

* Терміни кількісні ФО і ФО на позначення неозначено-великої множини вживаються як синонімічні.

У семантиці ФО важливий також денотативний аспект, за допомогою якого вона співвідноситься з означуванням предметом. Своєрідність фразеологічного значення у тому, що воно не пов'язане з появою нових денотатів, а формується на основі існуючого лексичного значення. Тут можна говорити про подібність формування фразеологічного й переносного значень слова, коли «денотатом стає те, що було змістом при прямому вживанні імені» [5, с. 553]. Проте на відміну від слова фразеологізм співвідноситься зі своїм денотатом не через ознаку, а через образне уявлення — внутрішню форму, яка звичайно не втрачається (що трапляється у слів) і стає денотативним аспектом фразеологічного значення, зумовлюючи його цілісну смислову структуру. На відміну від слів, де уявлення як елемент смислу звичайно формується у конкретному акті мовлення [6, с. 21—29], у ФО воно, маючи узуально-закріпленій характер, входить в семантичну структуру вже у системі мови й зумовлює тим самим її денотативно-сигніфікативну співвіднесеність.

Характерну для ФО конкретність значення ми пов'язуємо саме з присутністю в її семантичній структурі денотативного аспекту, завдяки якому вона спроможна не тільки безпосередньо співвідноситися з об'єктивною реальністю, а й брати участь у її членуванні, уточнюючи при цьому поняття про означувані предмети. ФО *je jich jako apoštolů*, *je jich jako dobrých*, *je jich jako králíků*, *je jich jako much*, *je tam hlava na hlavě*, *lidí až černo*, *lidí jako by plátno vlekl*, *lidí že by jablko peropadlo*, *pytel se s nimi roztrhl* та інші характеризуються тим, що, виражаючи узагальнене поняття неозначено-великої множини, всі вони водночас містять додаткову інформацію про нього, тобто вказують на протяжність множини у просторі, фізичний стан, склад, структуру і взаємовідношення її елементів тощо, тобто характеризують певну множину якісно. Зазначена інформація дає змогу уявити дану множину більш повно, всебічно, отже, з більшим ступенем конкретності. Окремо необхідно відмітити своєрідний характер семантичної конкретизації ФО, якої вона набуває на відміну від слова, не в процесі своєї актуалізації в тексті, а внаслідок соціально-закріпленого уявлення вже на рівні мови. На цю особливість фразеологічної семантики, правда, в дещо іншому зв'язку, звернули увагу й інші автори. Так, В. Н. Телія, досліджуючи проблему домінанті синонімічного ряду, ставить під сумнів можливість використання ФО як такої: «конкретність, яка притаманна семантичній структурі фразеологізмів, ніби актуалізує кожний зворот» [9, с. 78].

Сигніфікативний і денотативний аспекти семантичної структури кількісних ФО виступають в єдності і водночас окремо, а в деякому смислі навіть в протиставленні, оскільки до складу першого з них входить інтегральний компонент значення, а другого — його диференціальні елементи. Маючи загальний компонент *багато*, словосполучення *děti jako čmelíků*, *když se rojí*; *děti jako kuželek*; *děti jako píšťalek u varhan*; *děti jako smetí* рівноцінні між собою з точки зору кількості значення, але водночас нерівноцінні за якістю значення, бо відбивають різного типу множини: *děti jako*

čmelíků, když se rojí označuje «велику множину стиснених, скупчених дітей, що штовхаються»; děti jako pišálak u varhan — «множину дітей різного віку»; děti jako kuželek — «множину дітей неоглядну, що не піддається підрахунку, незручну для оглядання»; FO děti jako smetí — «надмірну множину дітей, більшу, ніж це звичайно прийнято мати в одній сім'ї». Об'єднуючись на основі сигніфікативного елемента значення в одну групу, фразеологізми одночасно протиставлені в ній, оскільки містять індивідуальні денотативні ознаки. Ці ознаки, складаючи власну парадигматичну цінність FO, її квалітативне значення, певним чином дестермінують специфіку фразеологічної семантики порівняно з лексичною.

Існує пряма залежність між рівнем протиставленості сигніфікативного і денотативного аспектів у семантичній структурі кількісних FO і ступенем ідіоматичності їх значення. Більшою мірою вона властива FO, смислові аспекти яких віддалені один від одного. Навпаки, з ослабленням напруги між ними знижується і загальний рівень абстракції фразеологічного значення. Якщо у першому випадку такі FO «тягнуть» до слова, то у другому — до словосполучення. У зазначеному відношенні FO типу je jich jako králíků, je jich jako kobylek, je jich jako mřavenci, що означають ознаку кількості імпліцитно, характеризуються більшою ідіоматичністю порівняно зі зворотами типу mřožít se jako králíci, rozlézat se jako kobylku, hemžít se jako mřavenci, у яких ознака інтенсивності дії передана експліцитно дієсловом. Цю особливість семантики подібних FO фіксують звичайно і словники, які співвідносять їх значення зі словом *багато* або відповідно із словосполученням «швидко й у великій кількості розмножуватися», «розповзатися у великій кількості в усі боки», «незкоординовано у великій кількості копошитися».

Денотативний аспект у семантичній структурі кількісних FO відбиває лише один бік специфіки FO порівняно зі словом — предметність (конкретність) її значення. Інший бік своєрідності FO — її яскрава виразність — зумовлена конотативним аспектом, також дуже істотним компонентом фразеологічної семантики, до якого ми залуцаємо емоціонально-експресивні, оціночні і стилістичні елементи. Конотативні значення відрізняються від предметно-логічних тим, що «нашаровуються на них, характеризують їх, передають про них думки й оцінки, є співзначеннями-характеристиками...» [4, с. 19]. На відміну від предметно-логічних значень, що мають об'єктивний характер, конотативний аспект значення відбиває суб'єктивні моменти у семантичній структурі FO. Проте, як справедливо зазначає М. Д. Городникова, суб'єктивність емоціональної оцінки виявляється тільки «у виборі ознаки реального об'єкта або в приписуванні об'єкту деякої ознаки, а емоціональну оцінку як таку відносимо до об'єктивного плану висловлювання» [3, с. 9]. Говорячи про конотативний аспект як істотний компонент фразеологічного значення, ми маємо на увазі конотації з узуально-закріпленим характером, тобто такі, що відбивають результати пізнання й їх суспільно-соціальну оцінку.

Важливість даного аспекту підкреслює абсолютна більшість дослідників фразеології. Спірним, неоднозначно вирішеним залишається питання про місце, яке відводиться конотаціям у загальній смисловій структурі фразеологізму; чи вони провідні, головні компоненти його семантичної значущості чи, навпаки, мають доповнюючий, супутній характер. У літературі поширена думка, що конотативне значення посідає в семантиці ФО центральне місце [2, с. 19—21; 10, с. 18]. Встановлюючи статус конотативного аспекту і його співвідношення з іншими аспектами в семантиці ФО, необхідно враховувати рівень, на якому встановлюється значення. Не викликає сумніву, що при системному підході першооснову смислового змісту ФО становить її сигніфікативний аспект внаслідок ряду причин, про які вже йшлося. Отже, при такому підході навіть обов'язкова наявність конотації як семантично позначеного члена не дає підстав вважати їх головним, домінуючим компонентом смислової структури ФО. У зазначеному смислі конотації не можуть бути доміантними або єдиними змістовними елементами семантики ФО вже тому, що не існують ізольовано від предметно-логічних значень, а, нашаровуючись на них, виступають немов би їх співзначеннями. Певним аргументом того, що на рівні системи конотативне значення в семантичній структурі ФО не є головним, а має супутній характер, виступає, зокрема, «несталість», багатозначність семи оціночності, конкретність якої багато в чому зумовлена контекстом. Фразеологізм *je jich jako králiků* у значенні *дуже багато* залежно від актуалізації має різну конотативну позначеність: *схвалення, несхвалення, жартівливість*. Таким чином, при системному підході, на рівні встановлення значення за сигніфікатом експресивно-оціночний компонент у структурній ієрархії смислових ознак ФО посідає підлегле положення, тому що повністю залежить від її логіко-понятійного значення.

Однак ціна «акцій» конотативного аспекту значення у загальному семантичному обсязі кількісних ФО значно зростає у конкретному акті мовлення, коли сема *емоціонально-експресивна оцінка* з супутньої може перетворитися в провідну, висунутися на перший план. Так, використаний у реченні *Je jich tam (Němců) hodně? Hodně. Jako vši* [PSJČ, VI, 942] зворот *je jich jako vši* містить яскраво виражену несхвальну оцінку як основу інформації. Зрозуміло, і в цьому випадку предметно-логічне значення (*багато*) присутнє, але воно ніби поступається місцем перед оціночними відомостями про явища дійсності.

Нашаровуючись на основне, предметно-логічне значення, конотації пронизують усю семантичну сферу кількісної ФО — і сферу її сигніфікації, і денотації. Це знаходить конкретний вияв у посиленні елементарним смислом «дуже, значною мірою» і понятійного, і предметного значення фразеологізму. ФО *je tam lidí až šego* означає не просто «дуже багато людей» (сигніфікативний аспект), а й людей, що «дуже близько стоять один біля одного, зливаючись в одну темну масу» (денотативний аспект); ФО *je tam lidí jako na jařmarku* — «дуже багато людей» і «людей дуже го-

мінливих, рухливих, скупчених»; ФО je tam lidí až strach — «*дуже багато людей*» і «*людей*, що знаходяться звичайно на *дуже* великому відкритому просторі»; ФО je tam hlava na hlavě — «*дуже багато людей*» і «*людей дуже стиснених*»; ФО lidí že by jablko pergoradlo — «*дуже багато людей*» і «*людей дуже зацікавлених, що заповнили який-небудь простір максимально*» тощо.

Посилюючи предметно-понятійне значення, конотації попутньо вказують на його схвалення або несхвалення, тобто відповідним способом кваліфікують його основний зміст. Оціночний компонент у семантичній структурі кількісних ФО може бути переданий імпліцитно, наприклад, у зворотах je tu lidí jako na jarmarku, je tu lidí jako na pražském mostě і т. д.; або ж експліцитно, наприклад, у сполученнях je jich jako čertů, je jich jako vši, mít řeči jako bába na trhu тощо. При імпліцитному вираженні опірні слова фразеологізмів jarmark, pražský most не містять у прямому значенні негативної оцінки, а набувають її внаслідок метафоричного переносу й асоціацій з означуваними поняттями. При експліцитному вираженні оціночності стрижньові слова фразеологізмів čert, veš, bába соціально детерміновані негативною характеристикою вже у номінативному значенні: čert (чорт) — «злий дух, надприродна істота, що уособлює злий початок»; veš (воша) — «дрібна паразитична комаха, що ссе кров»; bába (баба) — «неприємна, сварлива, зла жінка».

Можна припустити, що характер семантичної структури кількісної ФО, співвідношення між її окремими смисловими компонентами залежать головним чином від ступеня образності фразеологізму, яка, в свою чергу, зумовлена специфікою його внутрішньої форми. Образність — суттєва властивість фразеологізмів, хоч і не всім притаманна рівною мірою. Вона має тенденцію через деякий період стиратися й забуватися. Власне ці обставини вирішальні при встановленні співвідношення поміж різними смисловими компонентами семантики ФО й оприділяють той чи інший тип значення. Тонкий, досконалий образ дає змогу створити більш повне, глибоке уявлення про суть явища, оскільки «чим детальніший образ, тим він конкретніший, тим сильніше він діє на уяву» [1, с. 232], отже, значення такої ФО буде мати більш конкретизуючий характер. Кількісні ФО, в основі яких лежать конкретні, живі уявлення, відрізняються підвищеним рівнем вмісту денотативного і конотативного значення. І навпаки, у семантиці ФО зі стергими, завуальованими образами переважає сигніфікативний аспект. За семантичною класифікацією академіка В. В. Виноградова, найвищий ступінь денотативного і конотативного значення посідають фразеологічні єдності й фразеологічні сполучення, які мають свої аналоги у вигляді вільних омонімічних словосполучень. Відповідно ці смислові компоненти меншою мірою притаманні фразеологічним зрощенням, у семантичній структурі яких переважає сигніфікативний елемент значення.

Список умовних скорочень

PSJČ — Příruční slovník jazyka českého. Praha, 1935—1957, díl I—IX.

1. *Балли Ш.* Французская стилистика. М., 1961. 2. *Берлизон С. Б.* Экспрессивность и эмоциональность — доминирующие элементы смысловой структуры фразеологических единиц. — В кн.: Вопросы семантики фразеологических единиц славянских, германских и романских языков. Новгород, 1972, ч. 2. 3. *Городникова М. Д.* О передаче эмоций средствами языка. — В кн.: Семантическая структура слова и фразеологизма. Рязань, 1978. 4. *Кодухов В. И.* Значение как лингвистическое понятие. — В кн.: Языковые значения. Л., 1976. 5. *Кондаков Н. И.* Логический словарь-справочник. М., 1976. 6. *Куликова И. С.* Представление в содержании слова. — В кн.: Языковые значения. Л., 1976. 7. *Курнин А. В.* Английская фразеология (теоретический курс). М., 1970. 8. *Семко М. И.* Семасиологическое исследование лексико-фразеологического поля, связанного с понятием „description“ (на материале английских публицистических текстов): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1974. 9. *Телия В. Н.* Что такое фразеология. М., 1966. 10. *Толкина Е. Н.* Об общем отличительном признаке фразеологических единиц, отграничивающем их от нефразеологизмов. — В кн.: Проблемы устойчивости и вариантности фразеологических единиц (Ответы на вопросы анкеты). Тула, 1972, вып. 2. 11. *Чернышева И. И.* Фразеологическая система и ее семантические категории. — Иностр. яз. в школе, 1973, № 2.

Краткое содержание

Рассматривается статус представления сигнификативного, денотативного и коннотативного аспектов значения и их соотношение в семантической структуре количественных фразеологизмов современного чешского языка.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.84.

А. О. ІВЧЕНКО, доц.,
Харківський університет

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ МОДЕЛІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ВЕРХНЬОЛУЖИЦЬКОЇ МОВИ З СТРУКТУРОЮ СЛОВСПОЛУЧЕННЯ

Останнім часом структурно-граматичні моделі фразеологізмів (далі — ФО) неодноразово ставали предметом аналізу фразеологів. Розглядалися як окремі типи ФО (М. Алефіренко [3], М. Дем'янович [4], В. Огольцев [5]), так і фразеологічні системи в цілому (Л. Авксентьев [1], А. Аксамітав [2], В. Вапорджиєв [11], М. Шанський [8], Ф. Янковський [10]). Більшість праць цієї проблематики присвячено фразеології російської [5; 6; 8], української [1; 3; 7], білоруської [2; 10] та болгарської мов [11; 12]. Матеріали західнослов'янських мов залучалися лише для характеристики окремих типів ФО [4].

Структурно-граматичні моделі ФО верхньолужицької мови досі не були предметом наукового аналізу. За своєю синтаксичною структурою вони поділяються на чотири великі групи: 1) ФО, які становлять сполучення службового слова з повнозначним; 2) ФО, що становлять сурядні сполучення двох повнозначних слів; 3) ФО, організовані за структурою словосполучення; 4) ФО, організовані за структурою речення.

Переважає кількість ФО верхньолужицької мови організована за структурою словосполучення (біля 60%). За граматичною співвіднесеністю з частинами мови вони поділяються на іменникові, прикметникові, прислівникові та дієслівні.

У статті на значному фактичному матеріалі (було проаналізовано близько 1000 ФО) робиться спроба розглянути моделі ФО верхньолужицької мови, організованих за структурою словосполучення. Джерелами матеріалу дослідження послужили словники, пареміологічні добірки, а також твори красного письменства.

Іменникові. Найпродуктивніша модель цієї групи **Прикметник + Іменник** — *dobra hlowa* — *розумна людина* (Bart. 6, с. 271), *hlupa haluza* — *нерозумна людина* (Słod., с. 95), *lochki ptačk* — *несерйозна людина* (Bart. 7., с. 193), *wulke zwěrjo* — *впливова людина* (Słod., с. 113), *śicha woda* — *тиха, спокійна людина* (Tr., с. 358), *pjenježny měch* — *багата людина* (Wjela. 1978., с. 111), *mudra hlójkca* — *розумна людина* (Naw. M., с. 112), *wulka nula* — *нічого не варта людина* (Bjeńš., с. 79), *stare blady* — *побрехеньки* (Tr., с. 11) і т. д.

Для ФО цієї моделі найхарактерніше вживання компонентів у формі Наз. відм. однини. Виняток становить ФО *stare blady*, яка вживається лише у множині. Це пов'язано, передусім, із синтаксичними функціями, які вони виконують у складі речення. У наших матеріалах переважає вживання ФО у функції іменної частини присудка (65%). *Přirunujo ze Siegfriedom bě Šiška wulka nula, w tym sej wón žane iluzije pječnješe* (Bjeńš., с. 74). *To nětko słyšiš, kajka lózyska huba naša luba susodžinka je...* (Słod., с. 61). *Hana. Nastajnosći su mi powědali, zo je Arnošt, lochki ptačk, zo mi njebudže swěrny, zo je so hižo přjedy dolho z jonej wodzil* (Bart. 7., с. 178). У функції доповнення зафіксовано 20% ФО моделі. *Mam lóšta tutej twjerdej hlówje klubu sčinić* (Słod., с. 118). *A wboha žona džěše won stracha zajata na lubju, wza z přilopka dwaj tolernej a da pjenjezy překlepanemu kmótrej* (Iselt., с. 38). У функції підмета ФО цієї моделі вживаються найменше (15%). „*Po čo džensa jědžeš?*“ *so znata huba wopraša* (Naw. M., с. 78). *Hižo dawno dyrbjala někajka jasna hlójkca wuslědžić, zo móhli sami lětać* (Słod., с. 153).

Ф. Янковський відзначає для частини фразеологізмів даної групи можливість зміни за відмінками та числами [10, с. 178]. Л. Авксентьев також стверджує: «Для компонентів цієї групи фразеологічних одиниць властиві форми роду, відмінка, числа, хоч за числами вони не завжди змінюються» [1, с. 98]. Перевірити ці положення щодо верхньолужицької фразеології досить складно, тому що в наших матеріалах лише для незначної кількості ФО представлена парадигма зміни за числами. *Tute pjenježne měchi so boja, zo by kral šělhawje na nich hladał, woni maja doma hižo cholowy polne* (Wjela. 1978., с. III). *Slušach do „starych zajacow“ baterije, tuž móžach z tym ličic, zo budu bórce z dowolom na rjedže* (Naw. A. 1969., с. 119). *Za minutu bě Helfrink wróco a z nim přiuđže Mabes jedyn z tych matopodoficěrow, kiž so přistojnje dzeržeše ludži njedračowaše a kiž bě tež jedna z najswětlišich hlójkow ba-*

terije (Naw. A. 1966., с. 283). Приклади зміни за відмінками також нечисленні. Mam lóšta tutej twjerdej hłowje (Дав. відм.) klubu sčinić (Slod., с. 118). A wboha žona džěše wot stracha zajata na ľubju, wza z přilopka dwaj tolernej a da pjenjezu překlepanetu kńótrej (Дав. відм.) (Iselt., с. 38). Ми не маємо матеріалів, які б підтвердили припущення про збереження повної парадигми відмінювання хоча б для частини ФО цієї моделі у верхньолужицькій мові.

Питання категорії роду фразеологізмів даного типу поки що не знайшли переконливого витлумачення. А. Чепасова відзначає: «У більшості частини фразеологізмів ні граматично головний компонент, ні увесь фразеологізм на позначення особи не включає в це позначення вказівки на реальну статть» [9, с. 70]. Ми вважаємо, що ця думка потребує деяких уточнень. При формуванні даної групи ФО процес фразеологізації охопив переважно словосполучення, в яких іменники мали форму жіночого роду: znata huba, lóza huba, dźiwna hłowčka, jasna hłowčka, swjata liška або середнього: wulke zwěrjo. Ці фразеологізми справді не включають вказівок на реальну статть і в процесі фразеологізації перетворилися на ФО спільного роду. При цьому вони зберігають парадигму відмінювання, характерну для генетично відповідних словосполучень. Щодо словосполучень, в яких іменники мали форму чоловічого роду: stary zajac, chudy slěpc, pjenježnupěch, lochki ptačk, то в процесі фразеологізації збереглася притаманна їм категорія роду, і вживатися вони стали лише на позначення осіб чоловічої статі.

Порядок компонентів ФО цієї групи постійний. У східнослов'янських мовах персважає препозитивна позиція прикметника. М. Шанський [8, с. 104] та Ф. Янковський [10, с. 179] відзначають для частини фразеологізмів постпозитивну позицію прикметника. Для ФО даної моделі у верхньолужицькій мові характерне лише препозитивне положення прикметника.

Можна відзначити також непродуктивну модель, яка охоплює незначну кількість ФО: **Числівник + Іменник + Прийменник + Іменник** — džewjata woda wot pjełuški (Buk., с. 122), džewjata woda z rowski із значенням *далекій родич* (Tr., с. 358).

Прикметникові. Кількість ФО цієї групи незначна. Слід відзначити модель **Прикметник + Прийменник + Іменник** — spěšny na hubu — *нахабний* (Tr., с. 65), lěni na hubu — *мовчазний* (Tr., с. 60), sygu za wušotaj — *молодий, недосвідчений* (Wjela. 1901., с. 71). Кількість ФО цієї моделі незначна. Це мабуть і спричинилося до того, що більшість дослідників не виділяє її для інших слов'янських мов (крім Ф. Янковського у білоруській [10, с. 179]). Ф. Янковський зазначає, що прикметник приймає форму роду [10, с. 179], проте ми не маємо матеріалів, які б дозволили поширити це твердження на верхньолужицьку мову.

Можна також відзначити модель **Прийменник + Числівник + Іменник**, яка в наших матеріалах представлена групою ФО, об'єднаних значенням *однакові*, — z jeneho hnězda (Wjela. 1902., с. 49), z jeneje wjeski (Wjela. 1902., с. 270), z jeneho činka (Wjela.

1902., с. 68), z jeneje džěry (Wjela. 1902., с. 78), z jednoho drjewa (Kubašec. 3., с. 57).

Модель Іменник + Прийменник + Іменник без диференціації за частинами мови виділяють в українській [1, с. 100—101], білоруській [10, с. 171—172] та російській мовах [8, с. 108]. У наших матеріалах вона засвідчена єдиною ФО *pjędź wot zemje* — *дуже низький* (Тр., с. 170).

Прислівникові. До найбільш уживаних у кількісному відношенні належить модель **Прийменник + Прикметник + Іменник**. Фразеологізми цієї моделі виділялися на матеріалі української [1, с. 101—102], російської [8, с. 109], білоруської [10, с. 179—180] та болгарської мов [12, с. 223]. Частина дослідників стверджує малопродуктивність цієї моделі [8, с. 109; 10, с. 180]. У верхньолужицькій мові ФО даної моделі численні та різноманітні у семантичному плані, що свідчить про їхню продуктивність: *ze suchej hubu* (*woteńdź*) — *голодним* (*niti*) (Bart. 6., с. 247), *z wulkej hubu* (*grajić*) — *нихато* (*говорити*) (Bart. 6., с. 300), *na swjatu Nihdu* — *ніколи* (Wjela. 1901., с. 9), *na swjatu ćerlicu* — *ніколи* (Wjela. 1901., с. 9), *z cylej šiju* (*wołać*) — *дуже голосно* (*кричати*) (Iselt., с. 15), *na swjate Wono* — *ніколи* (Wjela. 1901., с. 85), *z wulkim wokom* (*hladać*) — *здивовано* (*дивитися*) (Bart. 6., с. 200). Порядок розташування компонентів фразеологізмів цієї моделі сталий, як і в інших слов'янських мовах [1, с. 101; 8, с. 109]. У ФО аналізованої моделі відсутня парадигма відмінювання, вони вживаються у застиглій формі різних відмінків. Переважають фразеологізми, в яких компоненти стоять в Оруд. відм. Це пов'язано з тим, що у верхньолужицькій мові іменники у цьому відмінку вживаються лише з прийменником. Їх можна співвіднести з ФО моделі **Прикметник + Іменник у Оруд. відм.**, що виділяється у східнослов'янських мовах [10, с. 177]. Окрім того, зустрічаються ФО у Род. відм. та Знах. відм.

Аналізуючи ФО цієї моделі у білоруській мові [10, с. 180], відзначають явище конверсії, тобто використання фразеологізмів у функції прислівника та прикметника. Серед моделей верхньолужицьких ФО конверсія не спостерігається. Ідентичну характеристику мають моделі, де функцію означення виконує займенник **Прийменник + Займенник + Іменник** — *na swoje woči* (*wobhladać*) — *особисто* (*побачити*) (Kubašec. 1978., с. 164), *na wšón gwałt* — *будь-якими засобами* (Jak., с. 107), *na swoju ruku* (*ćipić*) — *на свою відповідальність* (*робити*) (Wjela. 1978., с. 179) та числівник **Прийменник + Числівник + Іменник** — *z roł wuchom* (*sluchać*) — *неуважно* (*слухати*) (Słod., с. 76), *z rěnjeje ruki* (*sluchać*) — *безпосередньо, з перших рук* (*дізнатися*) (Naw. A. 1969., с. 132), *na jedne dobo* — *миттєво* (Jak., с. 83), *z dvěmaj rukomaj* — *охоче* (Radl., с. 84).

Окрім описаних, можна зазначити кілька малопродуктивних моделей: **Прикметник + Іменник у Наз. відм.** — *gupy rić* — *напростоць* (Bart. 6., с. 161), *koči skok* — *недалеко* (Kubašec. 1978., с. 5), *spěšna noha* — *швидко* (Bart. 6., с. 145), *dołha noha* — *1. далеко, 2. довго* (Тр., с. 30); **Іменник + Прийменник + Іменник** — *ruku*

w guse — *дружно* (Тр., с. 262), gamjo rři gamjenju — *одностайно* (Тр., с. 242), карка па wirag — *дуже мало* (Кубаšec. 1., с. 16). Кількість фразеологізмів цих моделей у наших матеріалах незначна, можливо, це пов'язано з недостатнім фразеологічним опрацюванням ФО верхньолужицької мови. Фразеологізми цих моделей мають сталій порядок компонентів. Парадигма відмінювання відсутня. Ці моделі виділяються також в українській [1, с. 100—101], білоруській [10, с. 17], російській [8, с. 110] мовах.

Дослідники східнослов'янських мов фіксують ряд моделей, наприклад, **Прийменник + Іменник + Іменник у Род. відм.** [10, с. 173], які не відзначені нами у верхньолужицькій мові.

Дієслівні. Як вказує більшість дослідників, фразеологізми, співвідносні з дієсловами, займають провідне місце у фразеологічній системі слов'янських мов [1; 8; 10]. Це положення справедливе і для верхньолужицької мови. В наших матеріалах дієслівні ФО утворюють до 70% усіх фразеологізмів. Різноманітна група також у структурному відношенні.

Найпродуктивнішою є модель **Іменник + Дієслово** — hłowu zawjeršeć — *закохати в себе* (Вјећš., с. 58), kawki předawać — *ловити гав* (Тр., с. 211), klínki bić — *байдикувати* (Wjela. 1901., с. 10), kolački dawać — *бити* (Wjela. 1901., с. 7), lewity čitać — *лаяти, вичитувати* (Тр., с. 107), mydło wjezć — *зникнути, втекти* (Тр., с. 348), pochće pŕitřihać — *не дати можливості здійснити злі наміри* (Wjela. 1905., с. 38), razory wotrubać — *не дати можливості здійснити злі наміри* (Wjela. 1905., с. 97), sliny lizać — *підлабузнюватися* (Тр., с. 285), suknu wupraskać — *побити* (Wjela. 1905., с. 41), dać wučbu — *провчити* (Radl., с. 188), brjoha so pŕitpnyć — *розбагатіти* (Jak., с. 282), čerlow padawać — *вилаяти* (Radl., с. 209), wjelca honić — *байдикувати* (Radl., с. 111). У цій моделі іменники реалізуються у двох відмінкових формах: знахідного (90%) та родового (10%).

У різновиді цієї моделі **Прийменник + Іменник + Дієслово** іменники реалізуються в усіх непрямих відмінках. Найчисленніша підгрупа **Прийменник + Іменник у Род. відм. + Дієслово** (35%) — do prudla poradnyć — *потрапити у складне становище* (Bart. 7., с. 146), do črjorika stupić — *попасти в неласку* (Grojł., с. 160), na slěpca pŕińć — *збідніти* (Тр., с. 285), do truckow chodźić — *заважати* (Wjela. 1902., с. 57), so z wětra měć — *втікати* (Wjela. 1902., с. 57). Наступною за кількістю ФО є підгрупа **Прийменник + Іменник у Знах. відм. + Дієслово** (31%) — na pohi stajić — *вилікувати* (Wjela. 1905., с. 2), na porsty hladać — *приглядати, стежити* (Wjela. 1905., с. 97), za wušy zapisać — *добре запам'ятати* (Wjela. 1905., с. 48), za woruš pŕahać — *робити даремну роботу* (Wjela. 1905., с. 54), na hozdžik powěsnyć — *перестати приділяти увагу* (Вјећš., с. 72). Фразеологізми підгрупи **Прийменник + Іменник у Місц. відм. + Дієслово** становлять 16% — na wódže mlóćić — *робити даремну роботу* (Wjela. 1901., с. 9), na wuzdže džeržeć — *не попускати* (Wjela. 1905., с. 96), we wušomaj ležeć — *набридати розмовами* (Wjela. 1905., с. 64), na jazyku pŕiwjazać — *прилучити замовкнуті* (Radl., с. 143). Фразеологізми підгрупи **Прийменник +**

+Іменник у Оруд. відм.+Дієслово становлять 13% — *tunkaś z posom — тикати носом* (Тр., с. 382), *machnuć z ruku — перестати звертати увагу* (Тр., с. 267), *za kęgom lężes — лякатися* (Wjela. 1901., с. 13). Зовсім малочисленна підгрупа **Прийменник+Іменник** у Дав. відм.+Дієслово — *k rjerjам rїiїć — розбагатіти* (Grojl., с. 84), *k scēnje rїirgęc — поставити у складне становище* (Wjela. 1905., с. 45). Ф. Янковський, аналізуючи ФО цієї моделі в білоруській мові, не виділяє підгрупи з Дав. відм., що свідчить про її нечисленність і в інших слов'янських мовах. Кількісні дані за іншими підгрупами [10, с. 185—186] приблизно збігаються з нашими, що свідчить про певні закономірності продуктивності відмінкових форм ФО аналізованої моделі у слов'янських мовах.

У формуванні моделі бере участь значна кількість прийменників: *za, z, ze, do, po, w, we, na, pod, k, ke, přez, wot, mjez*.

Найпродуктивніші з них *do* (27%), *na* (22%), *z* (16%), *za* (12%). Ф. Янковський найчастотнішими для ФО цього типу у білоруській мові виділяє: *na* (47%), *u* (47%), *za* (5%) [10, с. 186]. Даних про продуктивність прийменників у інших слов'янських мовах дослідники не наводять. Іменники у фразеологізмах зазначених моделей не мають парадигми зміни за числами, вживаються або в однині (70%), або у множині (30%). Розташування компонентів вільне. Фразеологізми зазначених моделей утворюють до 60% усіх ФО, співвідносних з дієсловами.

Можна виділити кілька малопродуктивних бінарних моделей, наприклад, **Прикметник+Дієслово** — *slepeho hgać — 1. насміхатися, 2. поводити себе нещиро* (Тр., с. 284), *lęnjeho pasć — байдикувати* (Тр., с. 165), *hłuchemu piskać — робити даремну справу* (Wjela. 1905., с. 37), *tudreho pasć — вдавати з себе розумного* (Тр., с. 128). Розташування компонентів строго фіксоване. Ф. Янковський виділяє в білоруській мові модель **Прислівник+Дієслово**, відзначаючи її незначну продуктивність [10, с. 189]. У верхньолужицькій мові ця модель теж кількісно обмежена — *křiwje hladać — неприязно ставитися* (Тр., с. 99), *wulce čipić — пишатися* (Тр., с. 395), *stowje hladać — неприязно ставитися* (Тр., с. 338). З нею тісно пов'язана модель **Прийменник+Прислівник+Дієслово** — *k lęršetmu męc — насміхатися* (Тр., с. 108), *na šęroke chodźić — красти* (Тр., с. 12), *na bolase rїiїć — діяяти, допекти* (Тр., с. 12).

Серед бінарних дієслівних ФО в окрему групу можна виділити одиниці з заперечною часткою *-apі-*. Кількість таких одиниць незначна, найбільш продуктивна між ними **Частка+Іменник+Дієслово** — *apі rїera njezastajić — не докладати щонайменших зусиль для досягнення чого-небудь* (Bart. 7., с. 163), *apі słowa njerіknuć — мовчати* (Тр., с. 168), *apі włoski skřiwіć — не завдати щонайменшої шкоди* (Bart. 7., с. 102). Для цієї моделі характерне стає розташування компонентів. Іменникові компоненти реалізуються лише у формі Род. відм.

Окрім двокомпонентних серед дієслівних ФО наявна велика кількість трикомпонентних моделей. Розглянемо лише найпродуктивніші. Модель **Прикметник+Іменник+Дієслово** — *wętrїkowu*

hogu koric — *розповідати побрехеньки* (Wjela. 1901., с. 12), mjedowe calty mazać — *лестити* (Wjela. 1905., с. 38), różkojte koleśa džęłać — *робити безглузду справу* (Wjela. 1901., с. 11), słódku hubu čipić — *викликати бажання* (Тр., с. 60), włóžnu pšeńcu młócić — *передчасно робити* (Wjela. 1901., с. 12). Модель **Прийменник + Прикметник + Іменник + Дієслово** — на poslednjej trunje piskać — *1. бути присмерті; 2. вибиватися з сил* (Тр., с. 169), на złótu wału kłasc — *ставитися надто серйозно*, на lochke gamjo brać — *недооцінювати* (Bart. 6., с. 13). Як різновид цієї моделі можна розглядати і ті, в яких функцію означення виконують займенник **Прийменник + Займенник + Іменник + Дієслово** — на swojej poze stać — *стати самостійним* (Worn., с. 124), do swoich rukow wzać — *взяти в руки* (Тр., с. 267), на swój bok wjerćić — *робити собі на користь* (Naw. M., с. 21), або числівник **Прийменник + Числівник + Іменник + Дієслово** — на jenu kóstku sadzić — *ризикувати* (Bart. 7., с. 42), за pjeć porstwow kupić — *украсти* (Wjela. 1901., с. 13).

Для всіх трикомпонентних моделей, на відміну від двоконпонентних, характерна строго фіксована позиція дієслова.

Аналіз ФО верхньолужицької мови, організованих за структурою словосполучення, дозволив виділити поки-що двадцять структурно-граматичних моделей. Залучення результатів досліджень на матеріалі інших слов'янських мов дає можливість окреслити специфічне та загальне у аналізованому матеріалі. При цьому структурно-граматичних моделей, співвідносних з іменниками та прислівниками, виявлено в незначній кількості. Переважна більшість моделей співвідносна з прислівниками та дієсловами. На жаль, загальний стан вивчення верхньолужицької фразеології не дає можливості докладніше проаналізувати окремі моделі фразеологізмів даного типу.

Список скорочень

- Тр. — Трофимович К. К. Верхнелужицко-русский словарь. Москва; Бауцен, 1974.
 Bart. 6. — Bart-Cišinski J. Zhromadžene spisy, 6 zw. Budyšin, 1972.
 Bart. 7. — Bart-Cišinski J. Zhromadžene spisy, 7 zw. Budyšin, 1973.
 Bjeńš. — Bjeńšowa H. Monika. Budyšin, 1980.
 Buk. — Buk J. Serbske přisłowa a přisłowne prajenja. — Časopis Maćicy Serbskeje, VI—VII, 1853—54.
 Grojl. — Grojlich P. Lěto wjesneho hólca. Budyšin, 1981.
 Iselt. — Iselt R. Bitwa w serbskej korčmje. Budyšin, 1962.
 Jak. — Jakubaš F. Hornjoserbsko-němski słownik. Budyšin, 1954.
 Kubašec. 1. — Kubašec M. Bosćij Serbin. I zw. Budyšin, 1964.
 Kubašec. 3. — Kubašec M. Bosćij Serbin. III zw. Budyšin, 1965.
 Kubašec. 1978. — Kubašec M. Nalětnje wětry. Budyšin, 1978.
 Naw. A. 1969. — Nawka A. Jadwiga. Budyšin, 1969.
 Naw. A. 1966. — Nawka A. Pod wopačnej flintu. Budyšin, 1966.
 Naw. M. — Nawka M. Na běrnach. Budyšin, 1965.
 Radl. — Bjedrich-Radlubin M. Zjebani kwasarjo. Budyšin, 1971.
 Stod. — Slodeńik J. Listy ze wsy. Budyšin, 1967.
 Wjela. 1901. — Radyserb-Wjela J. Tři sta metaforiskich hronow serbskeje ludoweje řeče. — Časopis Maćicy Serbskeje, LIV, 1901.
 Wjela. 1902. — Radyserb-Wjela J. Přisłowa a přisłowne hrónčka a wusłowa Hornjolužiskich Serbow. Budyšin, 1902.

Wjela. 1905. — *Radyserb-Wjela J.* Metaforiske hrona abo přenoški a přirunanki w řeči hornjolužiskich Serbow. Budyšin, 1905.

Wjela. 1978. — *Wjela J.* Robotow pak njebě kónc. Budyšin, 1978.

Worn. — *Wornal. V.* Zelezny pjeršćeń. Budyšin, 1980.

1. *Авксентьев Л. Г.* Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків, 1983.
2. *Аксамітау А. С.* Беларуская фразалогія. Мінск, 1978.
3. *Алефиренко Н. Ф.* Структурно-семантический анализ компаративных фразеологизмов современного украинского языка. АҚД. К., 1978.
4. *Демьянович Н. И.* Устойчивые сравнения со значением состояния в русском, чешском и словацком языках (сопоставительный анализ). Ленинград, 1980.
5. *Огольцев В. М.* Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. Ленинград, 1978.
6. *Палевская М. Ф.* Основные модели фразеологических единиц со структурой словосочетания в русском языке XVIII в. Кишинев, 1972.
7. *Скрипник Л. Г.* Фразеологія української мови. К., 1973.
8. *Шанский Н. М.* Фразеология современного русского языка. М., 1969.
9. *Чепасова А. М.* Семантические и грамматические свойства фразеологизмов. Челябинск, 1983.
10. *Янкоускі Ф. М.* Беларуская мова. Мінск, 1978.
11. *Ванорджиев В.* За целесъобразността на структурната класификация на фразеологизмите в българския език. — В кн.: Доклади. Исторически развой на българския език. 2. Съвременен български език. София, 1983.
12. *Кювлиева В.* Структура на фразеологизмите в български език. Върху материал от белетристиката на Ив. Вазов. — В кн.: Славистичен сборник. София, 1968.

Краткое содержание

На значительном фактическом материале (около 1000 ФЕ) впервые анализируются структурно-грамматические модели фразеологии верхнелужицкого языка, организованные по структуре словосочетания. По грамматической соотнесенности ФЕ распределяются на четыре разряда: именные, адъективные, адвербиальные и глагольные. Модели трех первых разрядов количественно ограничены. Наиболее разнообразны в структурном отношении глагольные ФЕ. Всего выделено и рассмотрено двадцать моделей. В работе используются результаты исследований по другим славянским языкам, что позволяет рельефнее отразить общее и специфическое в структурно-грамматических моделях ФЕ этого типа.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.84.

В. Ю. ФЕДОРИШЕВ, доц.,
Чернівський університет

АБРЕВІАТУРИ В СУЧАСНІЙ ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

У сучасній польській мові великого поширення набули складноскорочені слова (ССС), або абревіатури. Кількість таких слів, особливо у спеціальних термінологіях, постійно зростає, розширюється сфера їх вживання у різних стилях мови, посилюється їх роль у процесі спілкування.

Сучасні СССР з'явилися у польській мові масово в ХХ ст. і поширилися після першої світової війни та у міжвоєнний період [23, с. 341; 9, с. 209]. Основними причинами високої активності цього словотворчого способу були зростаючий темп життя і поява численних установ, підприємств, організацій з довгими, незручними для швидкої вимови й написання назвами, що заважало ши-

рокому їх введенню у мовну практику. Оскільки багато таких назв стали загальновідомими і зрозумілими, вони замінювалися скороченими відповідниками, більш економними, зручними і краще задовольняли зростаючу потребу в швидкому обміні інформацією [10, с. 209]. Сильним виявився вплив російської мови: аббревіація як новий словотворчий спосіб прийшла до інших слов'ян з Росії. Польська мова, запозичуючи з російської ряд скорочень, також зазнала цього впливу, утворюючи власні аббревіатури на зразок російських моделей з використанням власних внутрішніх ресурсів [4, с. 101]. Цей процес розпочався після Великої Жовтневої соціалістичної революції і особливо посилювався у післявоєнні роки. Російська мова спочатку активізувала в інших слов'янських мовах процес аббревіації (хоч певна кількість ССС існувала в них і раніше) [13, с. 18—19], а епоха будівництва соціалізму в багатьох країнах закріпила цей процес [1, с. 104—105; 3, с. 126, 133].

У науковій літературі вперше на аббревіатури звернули увагу А. Мазон та С. Карцевський, які на матеріалі російської мови описали основні їх типи і запропонували відповідні терміни на їх позначення, включаючи й слово *аббревіатура* [22, с. 176]. Цими термінами, калькованими на польську мову, почали користуватися і польські мовознавці. Їх реакція на появу у польській мові численних скорочень знайшла вираження у дискусії, яка точилася в 20—30-ті роки на сторінках журналів „Język polski“ та „Rogadnik językowy“. Більшість вчених спочатку суворо засуджувала аббревіатури. Показовою в цьому відношенні є стаття М. Шукевича. Він фактично відкидає аббревіацію як не властивий польській мові словотворчий спосіб [21, с. 129—135]. Окремі вчені виступали навіть проти таких аббревіатур, які пізніше увійшли до словника загальнонародної польської мови (Galtex, Rafawag, żelbet тощо). Лише окремі лінгвісти виступили на захист ССС, першим серед них був М. Хмельовець. Він вважав, що поява ССС викликана життєвими потребами суспільства [8, с. 20—23]. Такої ж думки дотримувалися В. Дорошевський, З. Клеменсевич, К. Нітш та ін. Адже протест мовознавців не зміг затримати природного розвитку мови. Негативне ставлення до аббревіатур поступово змінювалося, ставало все більше поміркованим, інтерес до цих незвичних слів зростав, а згодом дослідники змушені були визнати не тільки історичну зумовленість і закономірність, а й необхідність аббревіатур у мові, важливість їх серйозного вивчення.

До оцінки аббревіатур визначні польські мовознавці підходили з позицій розумного їх обмеження, виступали проти зловживання ними [14, с. 20—27], аналізували їх будову [11, с. 44—48; 19, с. 47—48], розглядали з погляду норм польського словотвору [15, с. 97—100; 20, с. 116—119] і мовної культури [9, с. 102—108; 22, с. 168—177]. Усі ці питання лишаються важливими і зараз. Зустрічається, наприклад, чимало скорочень, незрозумілих і важких для вимови через невластиве польській мові сусідство фонем (FUZCh), надто довгих і теж важких для вимови і розшифрування (PGZProzamet), нарешті, таких, що виступають як небажані омоніми до звичайних слів (TOR). Відомі дослідники дотримуються

думки, що введення в мову невдалих абревіатур є непотрібним баластом, засмічує її.

Заслуга перших дослідників польських ССС, незважаючи на непослідовність і суб'єктивізм окремих поглядів, полягає у тому, що вони започаткували наукове вивчення ССС, описали основні їх структурні особливості і правила наголошування. Однак у довоєнних польських граматиках, зазначає М. Й. Онишкевич, «немає найменшої згадки про такі слова й про способи їх утворення» [4, с. 103]. Лише у післявоєнний час цьому питанню почали приділяти більшу увагу.

При вивченні ССС не знайшли належного висвітлення такі проблеми, як матеріальна сторона, звукова і графічна форми існування ССС, а також граматична особливість цих слів. Оскільки абревіатури дійсно є словами, в них необхідно виявити, з одного боку, ознаки слова взагалі, з іншого — виділити особливості, властиві такій категорії слів. Цьому питанню присвячені наші спостереження, в основу яких покладено аналіз понад 5200 ССС польської періодики переважно післявоєнного періоду.

Специфічними є фонетичний склад і морфологічна будова польських абревіатур. Я. Отрембський і Г. Улашин [18, с. 33—43; 22, с. 168—177], ідучи за А. Мазоном та С. Карцевським, розрізняють чотири типи польських ССС: 1) буквені (*literowce*), утворені з алфавітних назв букв вихідного словосполучення (*PZPR*, *PRL*, *ZMS*); 2) звукові (*gloskowce*), утворені з початкових звуків елементів повної назви: вони читаються не за алфавітною назвою букв, а фонетично, як звичайні слова (*CUS*, *PAN*, *PAP*); 3) складові (*sylabowce*, *grupowce*), утворені з початкових складів або частин слів, що входять до складу повної назви (*Elmont*, *Pafaro*; *żelbet*); 4) мішані (*mieszane*), утворені шляхом різної комбінації перших трьох основних типів в одному слові: *Polmin* — *P*(olskie) *OI*(eje) *Min*(eralne), *PZmot* — *P*(olski) *Z*(wiązek) *Mot*(orowy).

Така класифікація закріпилася у сучасній полоністиці [10, с. 209—212; 5, с. 120—121]. Д. Веселовська, уточнюючи її, виділяє два підтипи ССС мішаного типу: буквено-звуковий: *PZKOL* — *P*(olski) *Z*(wiązek) *Kol*(arski) і складово-звуковий: *Cenas* — *Ce*(ntrala) *Za*(opatrzenia) *S*(zkół) [23, с. 341].

Розвиток цих типів ССС у польській мові виявляється кількісно, у зростанні самих абревіатур, оскільки нові типи не виникають. Мішаний тип, який містить більш широкі можливості для творення різноманітних структурних моделей ССС, у польській мові малопродуктивний. Непродуктивним є й утворення абревіатур шляхом поєднання скороченої частини слова з повним словом (типу укр. *партбюро*, *профспілка*), і сучасна польська мова рідко й неохоче звертається до цього словотворчого способу: *audycjogodzina*, *wystawodzień* тощо [5, с. 20]. Статистичний аналіз наших матеріалів (5200 ССС) показав, що буквені абревіатури становлять 69%, звукові — 18, складові — 10 і мішані — 3% загального їх числа. Цікаво, що в російській мові буквено-звукові ССС становлять 48%, складові 43 і мішані 9%. Отже, за поширеністю окремих типів ССС польська мова має своєїрідну специфіку [6, с. 19].

В процесі розвитку польська мова виділила як найбільш продуктивні моделі ССС буквені і звукові (акроніми), на які, за нашими даними, припадає 87% усіх абрєвіатур.

Матеріальна сторона акронімів, звукові і графічні їх форми мають ряд специфічних рис, що відрізняють їх від звичайних слів. Ці відмінності стосуються особливостей наголосу, правопису, поділу на склади співвідношення між письмовим їх позначенням і звуковою відповідністю.

Наголос об'єднує компоненти ССС в єдине ціле, виділяє його як фонетичне слово. Питання наголошування польських абрєвіатур загалом розв'язали А. Заремба [24, с. 121] і М. Й. Онишкевич [4, с. 101, 103]. Буквені ССС, відзначають вони, мають наголос на останньому складі (ZS'M, LZ'S, PD'T), що властиве взагалі усім європейським мовам, а звукові — на передостанньому ('ORMO', 'WODKO, SE'ATO). Нормальний наголос (на передостанньому складі) мають складові і буквено-складові скорочення ('Fogwar, 'zelbet, 'Ceras). Однак ще К. Нітш [17, с. 45], С. Ящунський [11, с. 48], а пізніше В. Маньчак [16, с. 176] вказували на пересування наголосу з останнього на передостанній склад у деяких буквених абрєвіатурах, ілюструючи це такими прикладами: 'SR, 'WZ, 'BM [17], A'BC, P'PG [11], C'KM, R'KM [16]. В. Маньчак пояснює таке пересування широтою вживання абрєвіатур, коли вона починає сприйматися як звичайне слово і підпорядковується нормам польського наголосу.

При прочитанні буквених акронімів існує певна залежність між їх написанням і наголошенням: буквені скорочення, що позначаються ініціально, зором не сприймаються як звичайне слово й наголошуються на останньому складі (PG'R): скорочення, що пишуться як слово, можуть набувати нормального наголосу (Pe'geer або re'geer). Можливо, це пояснюється дією аналогії, бо при відмінюванні багатьох таких слів (про це йтиметься далі) в непрямих відмінках однини й усіх відмінках множини, внаслідок ускладнення скорочень флексіями, вони мають нормальний наголос (Pege'egci, Pege'egeci, Pege'egu тощо).

Своєрідним є поділ буквених акронімів на склади. Він відхиляється від звичайних правил складоподілу і відбувається відповідно до будови самого акроніма: ZMW (zet-em-wu, а не ze-tem-wu), RMO (eg-em-o, а не e-eg-mo). Лише в акронімах, що стали широковживаними, спостерігається повна відповідність загальним правилам польського складоподілу: MSZ — e-mes-zet, ZLP — zet-el-pe. Водночас у процесі функціонування абрєвіатури залежно від актуальності свого значення, а отже й від частоти використання, переживають етап у складоподілі, доки він остаточно не усталюється.

Загальновідомі, широковживані абрєвіатури адаптуються і до фонетичних норм польської мови: в них відбувається оглушення кінцевих дзвінких приголосних (KOW — kof, KOD — kot), асиміляція (Gosbut — gozbut) тощо. Внаслідок повного або часткового звукового збігу абрєвіатур із звичайними словами можуть виникати омоніми і суміжні з омонімією явища (омоформи, омофони

її омографи): TOR — tor, GAZ — gaz, GUS — guz, KOT — kot, PAZ — pas. Багато омонімів виникає і в межах самих ССС: MO = Milicja Obywatelska, Miejska Opieka, Maszynowa Obsługa. Усі ці її подібні явища майже не вивчені.

Співвідношення між написанням і прочитанням (вимовою) ССС також має особливості. При виділенні типів аббревіатур береться до уваги не лише їх будова, складові елементи, а й спосіб вимови: буквені аббревіатури читаються відповідно до назв польських букв, звукові і складові — як звичайні слова, мішані об'єднують вимову по буквах із звуковою і складовою. Водночас не існує чітких правил прочитання акронімів, хоч відомо, що за своїм походженням усі вони є буквеними, бо утворилися на базі початкових букв слів, що входять до повної назви. Більш-менш чітко можна визначити, що відсутність у складі акронімів голосних призводить до буквеної вимови (PRL), при наявності голосної або голосних (складотворчих елементів) — до звукової (NOT). Однак існують відхилення від цих загальних правил. При прочитанні буквених акронімів з голосним, якому передує збіг приголосних, вони можуть вимовлятися і як буквені, і як буквено-звукові: WFUM (wu-ef-u-em або wu-fum), PKiN (pe-ka-i-en або pe-ka-in). Не існує єдиного правила вимови й акронімів, що наближаються за своїм виглядом до складу або слова. Їх вимовляють переважно по буквах: EMP (e-em-pe), OKA (o-ka-a), але спостерігається й індивідуальне звукове їх прочитання: emr, oka.

Відсутність чіткості й послідовності можна помітити і при графічному зображенні ССС. Тут можуть чергуватися великі і малі букви (RKM, gkm), буквене позначення з зображенням звучання слова (PGR, pegeer) або їх комбінація в одному слові (PKiN, PZkol), написання відмінкової флексії разом з аббревіатурою або через дефіс (PKS-em, rekaesem), написання з крапкою і без неї (O.N.Z, ONZ). Замість початкового в слові *диграфа* SZ повної назви у скороченні пишеться s (Szkoła Główna Planowania — Statystyki — SGPiS).

Отже, етап утворення й оформлення аббревіатури на основі повної, розгорнутої назви має характерні особливості. Крім цього, базові стійкі словосполучення і складні слова за своїм значенням є номінативними (усі вони іменники), що зумовлює і семантику аббревіатур (усі вони також іменники). Отже, структурний і семантичний зв'язок скорочень з повними назвами є безперечний. Тому не можна не погодитися з думкою Р. І. Могилевського, що вивчення аббревіатур повинно вестися «на рівні слів, а не букв, складів або інших елементів» [2, с. 24]. Безперечно, наявність у складі скорочень частини слова, їх фрагментів часто не може бути співвіднесена з морфемою або складом (такі випадки можливі, хоч досить рідкі), але саме це і свідчить про незвичність, самотність таких слів. У кожному разі морфологічний і семантичний зв'язок аббревіатур з паралельно існуючими первісними щодо них повними назвами дає усі підстави розглядати скорочення як деривати цих назв. Цей зв'язок може бути й потенціально можливим: наприклад, реально існуюча аббревіатура KOP (Komitet Obrony Pokoju) могла

б служити і для позначення багатьох інших можливих складних назв, до складу яких входили б у тій же послідовності слова, що починаються із звуків k, o, p (наприклад, Komitet Obrony Państwa або Komisja Obrony Porządku). Саме цим пояснюється поширене серед акронімів явище омонимії.

На початковому етапі існування абрєвіатури, етапі її формування і поступового включення у мовлення ще відчувається її зложений характер і окремі елементи скорочення сприймаються як замісники (символи) відповідних слів, а ціла абрєвіатура виступає як знак знака (повної назви). У процесі все більш широкого її вживання в свідомості мовців поступово стирається її зв'язок з вихідною повною назвою, на дійсність спрямовуються вже не окремі її елементи, а весь звукокомплекс, і вона перетворюється в немотивований знак, починає сприйматися й усвідомлюватися як одне слово. На цьому і завершується перший етап її розвитку, процес лексикалізації і починається другий етап — включення її до граматичної системи, процес граматикалізації. Оскільки скорочення стає словом (порівн. N, D, R як букви алфавіту і NDR як слово), при цьому словом певної частини мови — іменником, воно набуває усіх його ознак: роду, числа, відмінка і поступово входить до іменникової системи. Особливо легко й швидко підключаються до категорії звичайних польських іменників відповідного типу звукові і складові абрєвіатури: GUS, NIK, PAN, Torkat, żelbet. Вони відразу ж входять у систему польської словозміни. Важче і повільніше цей процес відбувається у буквених та деяких мішаних абрєвіатур. Спочатку рід таких скорочень залежить від стержневого слова повної назви: Not zwróciła się do wszystkich swoich członków. Абрєвіатура NOT жіночого роду, оскільки опорне слово повної назви (Naczelna Organizacja Techniczna) теж жіночого роду. Сама абрєвіатура при цьому не відмінюється. У мові таких скорочень найбільше. Однак загальновідомі, поширені, особливо у розмовній мові, абрєвіатури цього типу досить швидко втрачають залежність від головного слова розгорнутої назви і включаються в систему словозміни вже відповідно до свого звукового оформлення: NOT wystąpił z wnioskiem; Na posiedzeniu naszego NOT-u. Отже, NOT відмінюється за першим чоловічим типом (як pto), відповідно змінюється характер зв'язку з іншими словами. Інколи міняється число акроніма: PZWS wydał powe... (однина); Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych (множина). При цьому на морфологічному рівні акронім зазнає відповідних фонетичних змін морфем: POM — w POM-ie, CDT — w Cedec-ie, Torwar — na Torwarze.

А. Заремба звертає увагу на те, що відмінюватися можуть лише буквені абрєвіатури, які при вимові закінчуються на приголосний (GRN — ge-er-en, ZML — zet-em-el). Абрєвіатури із закінченням на голосний не відмінюються (FSO — ef-es-o, ZSch — zet-es-cha) [24, с. 121]. Проте ці мотиви, зазначає Д. Веселовська, не є вирішальними. Так, закінчення -a, -o цілком відповідають іменникам жіночого і середнього родів, все-таки акроніми не відмінюються [23, с. 345]. На наш погляд, основна причина невідмінюваності

подібних скорочень у тому, що вони не сприймаються на слух як звичайні слова. Незвичне розташування звуків, їх послідовність заважають підвести такі скорочення під якесь існуюче у польській мові слово, певну модель, заважає цьому і наголос на останньому складі. Підтверженням нашого припущення може бути слово *hakata*, яке в процесі свого розвитку пройшло стадію перебудови, пристосовуючись до фонетичної морфологічної будови польського слова. Спочатку це була буквена аббревіатура, що вишикла як ініціальне позначення німецької шовіністичної організації, що проводила політику колонізації західних польських земель. Від імені засновників цієї організації (*Hansemann, Keppemann, Tiedemann*) було утворене скорочення НКТ. Аббревіатура вимовлялася як *ha-ka-te* і тривалий час ніяк не могла підключитися до іменників середнього роду, — слів на *-e* з попереднім твердим приголосним у польській мові немає. Ставши загальновідомою, у процесі подальшого функціонування в мовленні ця аббревіатура одержала закінчення *-a* (*hakata*), відбулося переміщення наголосу на передостанній склад, і вона підключилася під категорію слів типу *herbata*. Скорочення *haka'te* не відмінювалося, а *ha'kata* відмінюється.

Не відмінюються з зазначених причин у польській мові й звукові скорочення типу *ORMO, WODKO*, а також запозичені аббревіатури: *ZSRR, TASS, UNESCO* [6, с. 113]. Останні є аббревіатурами лише у мові-першоджерелі.

У довоєнних працях відзначається невідмінюваність буквених скорочень; у перші післявоєнні роки їх відмінюваність розглядається швидше як виняток [12, с. 34—36]; наприкінці 50-х років про це пишуть як про явище досить поширене [23, с. 345]; пізніше такий факт визнається майже нормою [7, с. 113]. При цьому підкреслюється: відмінюються загальновідомі буквені скорочення, які легко співвідносяться з типом відмінювання. Увага звертається й на те, що тут діють і чинники індивідуального характеру: якщо для мовця даний акронім є свіжим, він воліє його не відмінювати [9, с. 212]. Отже, слід погодитися з думкою, що стійкої норми словозміни буквених акронімів і їх узгодження не існує [4, с. 120].

Поповнюючи й збагачуючи словниковий склад, ССС самі можуть виступати як мотивуюча основа при утворенні похідних слів. Продуктивними формантами при цьому найчастіше є суфікси: *-owiec* (*pezetpegowiec, mostostalowiec, natowiec*); *-ówk/a/* (*zetempówka, zetwuetówka*); *-ist/a/* (*erkaemista, hakacista*); *-ka* (*eshaelka, wuefemka*); *-owski/i/* (*gusowski, zetemesowski*). Для варшавської говірки характерний суфікс *-ak* (*Cedeciak, zetempiak*). Менш продуктивні суфікси *-k, -cj/a/* (*chdek, endek, chadecja, endecja*). За семантикою похідні від ССС означають переважно членів політичних партій, союзів, угруповань тощо. З фонетичного погляду цікавим є те, що в таких похідних словах можливе стягнення голосних.

Отже, аббревіація не є простим і механічним процесом скорочення. Він має свої закономірності, що підтверджується існуючими моделями ССС, спирається на загальні можливості і властивості польської мови: правила сполучення морфем і окремих елементів

слів, способи написання й прочитання тощо. Як підтверджує характер співвідношення абрєвіатур з повною назвою, вони «не становлять собою простого зліпку з розгорнутих назв, не є їх тінню, збіднілим і сліло залежним згорнутим наслідуванням» [3, с. 130]. Обслуговуючи потреби спілкування, ССС стали невід'ємною частиною лексичної системи мови, мають власне життя, сферу функціонування і за певних умов включаються в систему польської словозміни, а також служать ґрунтом для утворення нових слів. Водночас польські абрєвіатури мають багато подібних рис з абрєвіатурами інших мов, передусім слов'янських, що свідчить про спільні тенденції їх розвитку. Завдання полягає у тому, щоб ще глибше і всебічніше вивчати своєрідність цих слів, особливості їх функціонування у мові.

1. *Андрейчин Л.* К вопросу о влиянии русского языка советской эпохи на развитие современного болгарского языка. — *Вопр. языкознания*, 1958, № 4. 2. *Могилевский Р. И.* О некоторых особенностях аббревиатур как особой знаковой системы. — В кн.: *Вопр. словообразования стилистики: Тез. докл. каф. рус. яз. Киргиз. ун-та, Фрунзе, 1962.* 3. *Мосты социалистической дружбы.* Львов, 1981. 4. *Онишкевич М. Й.* Аббревиатури в польській мові та способи їх наголошування. — В кн.: *Вопр. славянського языкознання.* Львов; Харьков, 1953, кн. 3. 5. *Тихомирова Т. С.* Польский язык. М., 1978. 6. *Шеляховская Л. А.* К изучению аббревиатур в современном русском языке. — В кн.: *Вопр. словообразования и фразеологии.* Фрунзе, 1962. 7. *Cienkowski W.* Gramatyka języka polskiego dla cudzoziemców. Warszawa, 1970. 8. *Chmielowiec M.* W obronie skrótów. — *Język Polski*, 1922, VII. 9. *Doroszewski W.* Lakoniczne zwroty i skróty: Uwagi ze stanowiska ogólnojęzycznego, słotwotwóczego i kulturalnego. — *Język Polski*, 1930, XV. 10. *Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami*/Pod red. W. Doroszewskiego i B. Wiczorkiewicza. T. 1. Warszawa, 1961. 11. *Jaszuński S.* O budowie skrótów w dzisiejszej polszczyźnie. — *Język polski*, 1931, XVI. 12. *Godłowski S.* O skrótach typu; TPD i ZSch. — *Poradnik Językowy*, 1953, N 1. 13. *Karaś M.* Kilka uwag o polskiej gwarze partyjnej przed pierwszą wojną światową. — *Język Polski*, 1951, XXXI. 14. *Klemensiewicz L.* Z Techebu do Pierzek-sportu, czyli o nazwach przedsiębiorstw handlowych, przemysłowych itd. — *Język Polski*, 1937, XXII. 15. *Kryński A.* Żelbet i żelazobeton. — *Poradnik Językowy*, 1931, XXVI. 16. *Mańczak W.* O akcentowej ewolucji zrostów. — *Język Polski*, 1953, XXXIII. 17. *Nitsch K.* Dopisek do artykułu J. Otrębskiego o skrótach. — *Język Polski*, 1930, XV. 18. *Otrębski J.* O skrótach. — *Język Polski*, 1930, XV. 19. *Rozwadowski J.* Dopisek do artykułu S. Jaszuńskiego o budowie skrótów w dzisiejszej polszczyźnie. — *Język Polski*, 1931, XVI. 20. *Przewnicki J.* Żelbet a żelazobeton. — *Poradnik Językowy*, 1931, XXVI. 21. *Szukiewicz M.* Protest przeciw skrótowcom. — *Język Polski*, 1931, XVI. 22. *Ułaszyn H.* O wyrazach skrótowych. — *Język polski*, 1930, XV. 23. *Weselowska D.* Leksykalizacja skrótowców. — *Język Polski*, 1958, XXXVIII. 24. *Zareba A.* Nieco uwag o polskim słownictwie powojennym. — *Język Polski*, 1949, XXIX.

Краткое содержание

Рассматриваются актуальные вопросы, недостаточно разработанные в полонистике. Дается краткий обзор истории изучения аббревиатур в польском языкознании. На материале 5200 польских аббревиатур рассматриваются основные их структурные модели, устанавливается их продуктивность и статистика, фонетические и акцентологические особенности. Особое внимание уделено процессу лексикализации и грамматикализации польских сокращений, а также производным от них словам.

Стаття надійшла до редколегії 16.09.84.

І. С. ГЕОРГІЄВ, доц.,
Великотирновський університет

СЕМАНТИКА ПРЯМОГО ОБ'ЄКТА В БОЛГАРСЬКІЙ МОВІ НА ШЛЯХУ РОЗВИТКУ АНАЛІТИЗМУ

Розвиток аналітизму іменної системи болгарської мови призвів до семантичних зміщень, що відбилися на характері синтаксичної перехідності дієслів. Це особливо помітно при зіставленні з іншими слов'янськими мовами, які зберегли розгалужену систему дієслівних зв'язків і різноманітність семантики дієслівно-іменних груп. У зв'язку з історичними змінами і залежно від результатів зіставлень можна дійти деяких висновків про взаємодію відношення між поняттями синтаксичної перехідності, прямого додатка і знахідного відмінка, а також про саму типологію об'єктивних зв'язків дієслова.

Значення перехідності ми розуміємо в найбільш загальному виді — як поширення дії на об'єкти. У староболгарській мові це значення виражається сполученням дієслів з іменниками в знахідному відмінку, а також дієслівно-іменними сполученнями з іншими непрямыми відмінками, переважно з родовим (у партитивному та аблятивному значенні): *въкоуси вина, дасть имь живота въчьнаго, овьца мога гласа мо-его слоушають, съмотрите врань, знамен-а иштеть та ін.* У родовому відмінку об'єкт часто виступає при дієсловах сприйняття, а в орудному — при дієсловах із значенням приналежності: *владѣти і обладати* [10, с. 105—106; 1, с. 210—214].

Ці та інші дієслова вживалися ще в сиву давнину. Деякі автори, наприклад, відносять зміщування родового та знахідного відмінка у сполученні з дієсловами сприйняття до спільноіндоевропейського періоду [14, с. 297]. Розвиток орудного відмінка після дієслів приналежності також бере початок з більш давнього періоду. У російській та інших слов'янських мовах це явище розповсюдилось і на керування суміжних за значенням дієслів. У болгарській мові, навпаки, вживання непрямо-перехідних конструкцій обмежувалося. К. Мірчев вказує на окремі випадки зміни родового відмінка знахідним ще у XII ст. [9, с. 256]. У середньо-болгарському періоді знахідний відмінок виявляє «інтенсивну тенденцію до функціонального поширення за рахунок інших непрямих відмінків» [3, с. 239].

Розпад відмінкової системи у болгарській мові спричинив особливі процеси семантичної взаємодії, при яких зникали межі між значенням прямої та непрямої перехідності дієслів. Так звана загальна форма вирівнює різноманітні значення об'єкта і зводить їх до «граматичної» функції акузатива. Тому болгарські конструкції, такі, як *чакам някого* (чекати когось), *командувам* (р'юководя), *командувати* (керувати), *дишам чист въздух* (дихати свіжим повітрям), *владя чужди езици* (володіти іноземними мовами), *прося милост* (просити милості), *докосвам нещо* (торкатися чогось), *за-*

плашвам якого (загрожувати комусь) та інші сприймаються сучасною мовною свідомістю як прямо-перехідні і семантично ототожнюються з конструкціями *копая яма* (копати яму), *носи куфар* (нести валізу) чи *чета вестник* (читати газету).

Розходження зустрічаються при зіставленні об'єктних зв'язків двох синтетичних мов — російської та української: *внимать просьбам* — *зглянутися на благання*, *охотиться на зайцев* — *полювати на зайців*; *удостоить взглядом* — *удостоїти погляду*; *льстит кому-либо* — *улещувати (підлещувати) кого*; *это стоило ему жизни* — *це коштувало йому життя*. В російській мові відсутні формальні відповідники об'єктних синтагм таких українських речень: «*Ждав на Параску*, та вона не приходила» (І. Франко), «*Хурман вперто правив коней* понад залізницею» (В. Кучер), «*Наймолодший внук сидів край діда і слідкував його руки*» (Леся Українка), «*Підпілля в Києві заслуговує на спеціальну наукову роботу*» (Ю. Яновський). Подібні невідповідності у керуванні відразу помітні при зіставленні болгарської, російської та української мов з іншими аналітичними та синтетичними мовами, у тому числі з іншими слов'янськими [11, с. 242—243]. А. Є. Супрун, наприклад, вказує на випадки, коли російським конструкціям із значенням «володіти якоюсь мовою» і «обговорювати, говорити про щось» в іспанській відповідають прямо-перехідні [13, с. 229]. Про подібні випадки при зіставленні англійської мови з німецькою і латинською писав О. Есперсен [4, с. 198—206]. Варіантність та взаємозамінність відмінків зустрічається в одній і тій самій мові, наприклад, у російській: *вкусить что-либо (чего-либо)*, *доставить хлопоты (хлопот)*, *убавить вес (в весе)*, *наблюдать кого-либо (за кем-либо)*, *беречься гриппа (от гриппа)*, *заслужить награду (уважения)*, *спросить книгу (совета)* та ін. Варіативність спостерігалась і в староболгарській мові. Дієслова хотіти і разоумѣти, наприклад, зустрічаються у сполученнях з родовим, давальним і знахідним відмінками, слюшати — з родовим та знахідним, при-ати, дати, имѣти — з родовим і давальним тощо. На матеріалі цих та інших формально не тотожних конструкцій спробуємо визначити спільну семантику прямого об'єкта.

Синтаксична перехідність існує як універсальне граматичне значення з досить широкими межами. Традиційне значення «перехід на об'єкти» є спільним та інваріативним для всієї сукупності окремих часткових проявів. Перехідність, на наш погляд, потрібно розуміти як більш широке значення, що виходить за межі старого (і нинішнього) акузатива. Вона формує семантичне поле, до якого входить акузатив та інші непрямі відмінки. Саме в рамках спільного семантико-синтаксичного поля виявляється «плинність, нестабільність меж між прямо-перехідними, непрямо-перехідними та неперехідними значеннями», про яку писав В. В. Виноградов [2, с. 504]. Перехідне значення є інваріантним для прямого додатка як члена речення, а не для знахідного відмінка. Акузатив і прямиї додаток хоч і співвідносяться, але не виступають поняттями спільного рангу. Прямий додаток — член речення, який виражає об'єкт при перехідних дієсловах. Функції прямого додатка поряд

з акузативом, виконують родовий, давальний, орудний відмінки, які є «комбінаторними варіантами» акузатива прямого додатка.

Знахідний відмінок виражає перехідне значення в чистому виді, інші непрямі відмінки на фоні загального значення набувають перехідності деяких специфічних додаткових значень (партитивності, заперечення, змісту інструментальності чи значення, що визначається специфічною сполученістю дієслів певної семантики). Ці значення відносяться до загального семантичного поля, але вони більш часткові, специфічні і, очевидно, накладаються чи наростають над значенням як особливі «семантичні нашарування» [5, с. 53].

Загальна форма іменників у болгарській мові зрівняла всі ці значення і звела їх до значення акузатива. Тому виявляється семантична невідповідність між формами вираження прямого додатка у староболгарській (і середньоболгарській) періоди та в сучасній болгарській мові, а також між сучасною болгарською мовою, іншими слов'янськими мовами. Однакові форми вирівнюють значення, і це певною мірою відбивається на національній специфіці категоризації явищ дійсності мовною свідомістю.

Сукупність категорій мови формує її «лінгвістичну модель відображення» [8, с. 38—39]. Подібно до двоїни та множини у древній системі мови чи наявності двох або трьох граматичних родів, загальна форма перетворюється в опорний пункт формування особливостей сьогоденної мовної свідомості болгар.

Цей висновок має значення навіть при вивченні іноземних мов, — адже підхід «від значення» не завжди може бути найбільш вдалий. Мовна свідомість слухачів на підставі рідної мови не може розмежувати семантичні нашарування над загально-перехідним значенням, характерні для вказівних непрямо-перехідних конструкцій.

Отже, прямий додаток і акузатив виступають як поняття різних рівнів мови. Прямий додаток слід визначати не у зв'язку з морфологічними ознаками акузатива, а за його синтаксичними функціями і в нерозривному зв'язку між змістом та формами вираження. Диференціацію об'єкта можна зробити і на основі знахідного відмінка, але не за його морфологічною формою, а в зв'язку з його глибоким функціональним значенням як засобом універсального вираження реальних відносин об'єкта, або як концептуальне відображення цих відносин. «У відмінкових формах іменника відображено розуміння зв'язків між предметами, явищами, діями і якостями у світі матеріальної дійсності», — зазначав В. Виноградов [2, с. 139].

Перехідність, яка передбачає зв'язок процесу з предметом, набуває синтаксичного вираження на рівні членів речення. Цей постійний зв'язок накладає морфологічний відбиток на імена у зв'язку з їхніми функціями. В цьому виявляється залежність між частинами мови і членами речення, про яку писали І. І. Мещанінов, інші автори. На думку О. І. Смирницького, «саме існування тієї чи іншої частини мови тримається на тому, що слова, які вхо-

дять до неї, регулярно виступають в функції певного члена речення» [12, с. 168].

Як синтаксичне поняття прямий додаток більш ширший від акузатива. Акузатив — одна з форм його вираження. Ще в 1936 р. Л. В. Щерба заявив: «...Знахідний відмінок без прийменника — безумовно, це переважна форма в нашій російській мові прямого додатка, та вона не одна вживається, існують й інші форми» [15, с. 99]. В межах загального значення акузатив є типовим виразником прямого об'єкта. Він уживається при певному семантичному маркуванні як найбільш типовий представник об'єкта при перехідних дієсловах. Акузатив виступає в позиції прямого додатка у своїй основній, первинній функції. За визначенням Є. Куриловича, акузатив прямого додатка є «граматичним відмінком» [6, с. 184], а його флексія виконує чисто синтаксичну функцію — здійснює зв'язок імені з дієсловом [6, с. 183]. На відміну від акузатива, інші поширені відмінки виступають у ролі прямого додатка не в основній, а у «вторинній» функції, тому на загальному фоні перехідності розкривають указані часткові та специфічні значення.

У староболгарській і в багатьох сучасних синтетичних мовах акузатив — центральний варіант, навколо якого формується ядро і домінанта семантичного поля перехідності та прямого об'єкта. Відхилення від центру (інші непрямі відмінки) виражають відтінки значення (часткові та внутрімовні), які не виходять за межі інваріантного значення перехідності. Існування цих значень у древньоболгарській мові підтримувалося відповідними флексіями. Проте із зникненням форм стиралася специфіка значень. «Семантичні нашарування» на загальноперехідне значення існують у російській, українській та інших слов'янських мовах, але в тій чи іншій мірі існують між ними й розбіжності, зумовлені лексико-семантичними та граматичними системами мов. У цьому виявляється діалектика взаємовідносин між формою та змістом у мові. Мова шукає форми виразу диференційованих значень і навпаки — значення може існувати тільки при наявності визначеної форми вираження.

1. Вайан А. Руководство по старославянскому языку. М., 1952.
2. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). М., 1972.
3. Дуриданов И. Към проблемата за развоја на българския език от синтетизъм към аналитизъм. — В кн.: Годнишник на Софийския университет. Филологически факултет. София, 1956, т. 2, 3.
4. Есперсен О. Философия грамматики, М., 1958.
5. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. Л., 1972.
6. Курилович Е. Очерки по лингвистике. М., 1962.
7. Леков И. Славянская категория падежа — грамматическая единица на объединенном (морфологическом и синтаксическом) уровне. — В кн.: Единицы разных уровней грамматического строя и их взаимодействие. М., 1969.
8. Мигирин В. Н. Язык как система категорий отображения. — Кишинев, 1973.
9. Мирчев К. Историческа граматика на българския език. София, 1963.
10. Мирчев К. Старобългарски език. София, 1972.
11. Светлик Ян. Синтаксис русского языка в сопоставлении с славянским. Братислава, 1970.
12. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. М., 1957.
13. Супрун А. Е. Грамматика и семантика простого предложения. М., 1977.
14. Томсон А. И. К вопросу о возникновении родительного-винительного падежа в славянских языках. — Изв. ОРЯС, СПб., 1908.
15. Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Л., 1958, т. 1.

Краткое содержание

Раскрывается сущность инвариантного значения переходности и прямого объекта, объясняются причины, приводящие к расхождениям в семантике объектных отношений. Семантика развертывает широкие границы, общие для многих вариантов реализации. Прямое дополнение — универсальная позиция члена предложения, независимо от лексико-семантической валентности глаголов и своеобразий грамматических систем языков. Форма выражения объектных отношений — индивидуальная, определяемая типологическими особенностями данного языка.

Стаття надійшла до редколегії 14.10.84.

Л. П. ВАСИЛЬЄВА, *асп.*,
Львівський університет

СТРУКТУРА СЛІВ ТА СЛОВСПОЛУЧЕНЬ СУЧАСНОЇ СЕРБОХОРВАТСЬКОЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ

Структура назв суспільно-політичного характеру сербохорватської мови і сама суспільно-політична лексична підсистема цієї мови не привертала до себе уваги дослідників. В окремих працях, де вивчалися деякі проблеми словотвору, як ілюстративний матеріал використовувалась і суспільно-політична лексика. Однак залучення до цих праць прикладів з даної галузі перепліталось з використанням одиниць загальноживаних, а також інших спеціальних систем [1; 3; 5; 7].

Нові назви суспільно-політичного характеру, які з'явилися у сербохорватській мові за післявоєнний період, становлять певний інтерес з точки зору структури слова та словосполучення.

Новоутворення слів розділяють на складні, складноскорочені, афіксальні. Складні іменники діляться на дві групи: стійкі бінарні сполучення, які утворені шляхом складання двох слів: *grad-herogj*, *radnik-samoupravljajč*, і вільні сполучення: *žena poljoprivrednica*, *student-ekstremist*, цілісні одиниці, перша частина яких становить основу повнозначних слів, а друга — самостійний іменник: *agrotehnika*, *neokolonijalizam*, *samoupravljanje*, *trudodan*.

Ці іменники становлять незначний процент серед новоутворень післявоєнного періоду. В першій частині зустрічаються інтернаціональні основи: *agro-*, *neo-**, наприклад: *agroindustrija*, *neofašizam*; займенниковий елемент *samo-* із значенням дії без впливу ззовні [6], *samokritika*, а також основи числівників і прикметників: *rgvobogac*, *protivplan*.

Складні прикметники посідають значне місце серед новоутворень. Вони також становлять дві групи:

* Приналежність їх до тієї чи іншої частини мови визначити неможливо. Див. про це [3, с. 256].

1) прикметники, які утворені шляхом зв'язку двох прикметників «складносполучені» [4, с. 34] і в яких виявляється синтаксична незалежність словотворчих елементів: *idejno-politički, delegatsko-skupštinski, samoupravno-privredni* та ін. Даний тип складних прикметників утворений шляхом сполучення однорідних морфологічних одиниць, перша з котрих набуває форми прислівника, про що свідчить втрата довготи у першій частині складноскороченого слова *društveni||politički, društveno-politički*. Ці складні слова є структурою цільнооформленою зі сторони фонетики, граматики та семантики;

2) прикметники, що складаються з двох основ: перша може бути прикметником, числівником, прислівником; друга — тільки прикметником (діеприкметником). Такі складні слова утворені від сполучень іменників з прикметниками, числівниками, прислівниками: *hladni rat, više nacionalnosti, narodno oslobođenje, spoljna trgovina, jedna partija, unutar partije* і передають значення даних словосполучень у вигляді ознаки: *hladnogatovski, višenacionalan, narodnooslobodilački, spoljnotrgovinski, jednopartijski, unutarpartijski*.

Складноскорочені назви, які функціонують у суспільно-політичній сфері, є скороченнями іншомовних утворень (NATO — North Atlantik Treaty Organizacion), калькованих на сербохорватську мову назв з наступною абрєвіацією (EOZ — Evropska odbrambena zajednica) та одиниць, утворених у сербохорватській мові для назви реалій внутрішнього життя (SNJ — Savez protivnaga Jugoslavije). Всі ці утворення, і власне сербохорватські, і запозичені увійшли в систему сучасної сербохорватської мови, діють водночас зі звичайними словами, мають рід та відмінюються за відмінками (за винятком більшості буквених ініціальних абрєвіатур). Рід складноскорочених слів у сербохорватській мові залежить не від роду стержньового компонента словосполучень, від яких утворені дані одиниці, а від зовнішньої подібності за формою до звичайних іменників, наприклад, NOB і NOR — іменники чоловічого роду, хоч стержньове слово повного найменування у першому випадку жіночого (*borba*), а в другому — чоловічого (*rat*). Відмінювання таких одиниць відбувається за зразком звичайних іменників, відповідних їм за формою. Наприклад, SIV — іменник чоловічого роду, відмінюється за зразком іменників цього роду на приголосний: SIV-a, SIV-u, SIV-om тощо, OUR також іменник чоловічого роду: OUR-a, OUR-u... OUR-ima і т. д.; Nata, іменник жіночого роду: Nat-e, Nat-i... [8, с. 471—472]. Ці одиниці можуть служити твірною основою при дальшому творенні номінацій: NATO — *patovski, SIZ — sizovac, sizovski; SKOJ — skojevac, skojevski*.

З точки зору структури, абрєвіатури поділяються на три типи: 1) ініціальні, які діляться на звукові (NATO, UNESCO, SIZ, ZUR, SUP, UNKTAD) та буквені (SFRJ, SRS, SRH, SSRNJ, GSPZ) [6, с. 235—237]; 2) складові (*Jugopres, politodel, agitprop, Energoinvest, Interpol*); 3) ініціально-складові, або комбіновані (*Tanjug, Jus*). Серед складноскорочених слів мають місце сполучення усіченої основи та повного слова в другій частині наймену-

вання (Теплоопрема, evrokomunizam, demohriščani, informbiro) [8, с. 471—472; 6, с. 235—237], а також абрєвіатури і повного слова (Natorakt) [1, с. 48].

В галузі афіксального словотворення суспільно-політичної лексики використовуються як власне сербохорватські, так і запозичені словотвірні елементи. До запозиченої основи може приєднуватися сербохорватський афікс або, навпаки, до сербохорватської основи — афікс запозичений.

Специфічну роль виконують суфікси, які творять абстрактні іменники. Серед них сербохорватські -ost, -stvo/-štvo/ та запозичені -izam, -acija/-izacija/.

Значне місце займають утворення на -izam *. Більшість з цих слів є інтернаціоналізмами (запозиченнями): iredentizam, neokolonijalizam, antijenkizam, kolaboracionizam), stalinizam, maozizam, reganizam та ін. У лексиці зафіксовано також ряд утворень на -acija (-izacija): konfrontacija, kolektivizacija, kooperacija, rejonizacija, afrikanizacija, amerikanizacija.

Суфікси -ost і -stvo(-štvo) відмічаються сучасними граматиками сербохорватської мови як продуктивні при творенні абстрактних іменників, які мають значення властивості [8, с. 536—538]. Приєднуються вони і до власних, і до запозичених основ. Podeljenost, nesvrstanost, masovnost, ekstremnost, novatorstvo, udarništvo суфікс -štvo в даному випадку є тим самим суфіксом -stvo: udarnik-stvo, приголосний «š» тут не частина суфікса, а частина твірної основи, кінцевий приголосний «k», який внаслідок переходу в «s», після спрощення зрештою перейшов у «š» [8, с. 538]. Похідні з суфіксом -ost у сербохорватській мові творяться, головним чином, від прикметників та дієприкметників пасивного стану, а з суфіксом -stvo — і від іменників.

Продуктивні в галузі сучасної суспільно-політичної лексики і суфікси -anje, -enje. Вони творять віддієслівні іменники: samopravljanje, pasvrstavanje (nesvrstanje), integrisanje, grupašenje.

Велику групу становлять іменники, які служать назвою особи. Для їх творення використовуються суфікси: -ač/samopravljajаč], -ac/-ovac/(partijas, sizovac, komunalac, brigadirac), -k- (omladinka, partijka, pionirka), -ar (levičar), -ica (udarnica, sovhoznica), -nik (sovhoznik), -ant (kooperant), -ist/a/ (iredentista), -tor (inovator), -inja (brigadistkinja, stipendistkinja, kulakinja).

Похідні іменники з цими суфіксами і в суспільно-політичній, і в загальноживаній лексиці мають значення виконавця дії, члена якої-небудь організації, послідовника будь-якого напрямку (samopravljajаč, omladinac, levičar). Вони можуть бути або стилістично нейтральними (političar), або водночас із суфіксом передавати стилістичне забарвлення (politikant).

Серед суфіксів, які беруть участь у творенні нових прикметників у галузі досліджуваної лексики, виділяються: -an/pi/, -alan/al-pi/, -aran/-arni/, -sk-, -čk-, -ovsk-. Найбільш уживаний суфікс -an/pi/:

* Вважаємо правомірним розглядати їх серед суфіксальних утворень за М. Стевановичем [8, с. 482].

samoupravni, delegatni, savezni тощо. Суфікси -alan/-alni/, -aran/-arni/ вживаються при творенні прикметників від запозичених іменників. Ці суфікси виникли внаслідок сполучення запозичених суфіксів -al, -ar з сербохорватським -an/pi/*: kontinentalni, komunalni, statutarni. Суфікс -sk-/čk-/ і похідні від нього -ovski та -istički вживаються виключно для творення прикметників від основ іменників: atomski, udarnički, marionetski, grupaški, pionirski, povatorski, milicijski, delegatski, sizovski, pacifistički. Найчастіше вони приєднуються до запозичених основ, а суфікси -ovski і -istički утворюють похідні від власних назв: kastrovski, maoistički, staliniški.

Серед префіксальних іменників виділяються утворення з позиченими префіксами: super- (superdržava), re- (reorganizovanje), ultra- (ultradesnica), а також з часткою ne- (nesvrstavanje, nemešanje, neintervencija, neangažovanje). Ці префікси переважно можуть приєднуватись і до сербохорватських, і до запозичених основ.

Префіксальне творення номінацій є більш продуктивним способом при утворенні суспільно-політичних назв-прикметників. Серед префіксів, які діють у складі нових прикметників, виділяються: anti- (antisamoupravni, antisocijalistički), pro- (prosovjetski, proamerički), van- (vanblokovski, vanplanski), bez- (bezatomski, besklasni), ne- (nesamoupravni, nesvrstani), medu- (medurepublički, medublokovski), inter- (interparlamentarni, interpartijski), post- (postvijetnamski).

Серед префіксів, що беруть участь у творенні нових іменників і прикметників даної галузі лексики, переважають запозичені, а не власні сербохорватські. Деякі новоутворення з запозиченими префіксами мають відповідники з власними: supersila — velesila, interparlamentarni — međuparlamentarni тощо.

Тільки два слова у складі нової суспільно-політичної лексики сербохорватської мови утворені шляхом субстантивзації: nesvrstani (pokret nesvrstanih, susret nesvrstanih) і zeleni („I dosad su poslanci vladajuće koalicije nastojali da onemoguće učešće „zelenih“ u važnim parlamentarnim odborima...“) **.

Більшість новоутворень суспільно-політичної галузі — словосполучення. Найчисельнішу серед них групу становлять двокомпонентні утворення. Найбільш продуктивна модель П+С ***: nesvrstani pokret, kopasna dekolonizacija, vojna eskalacija та ін. Значний обсяг цієї групи зумовлений широкою функціональністю прикметників у сербохорватській мові, переважанням сполучень з відносними прикметниками над сполученнями з іменниками у родовому відмінку без прийменника. Ця структурна модель виражає тільки власне означальні синтаксичні відносини. Вид синтаксичного зв'язку між компонентами — узгодження.

* Див. про суфікс -an- у В. Т. Коломієць [3, с. 290].

** У даному випадку мається на увазі префікс pro- латинського походження, який уживається поряд з сербохорватським pro- (prosed). Див. про це у М. Стевановича [8, с. 448].

*** П — прийменник, С — іменник.

Менш продуктивною є модель С+С: *princip zajedništva, organ samoupravljanja, dom kulture, zona mira*. Це здебільшого сполучення іменника в називному відмінку з іменником в родовому, який дає якісну характеристику реаліям з поняттям. Синтаксичні відносини між компонентами словосполучення означальні. Зв'язок між домінантою та уточнюючим словом — керування.

Обидві моделі словосполучень близькі за своїм значенням, однак більшість відносних прикметників, що вживаються у першій моделі, мають характер синтаксичних дериватів [2, с. 184]. Лексичне значення цих прикметників тотожне значенню іменників, які їх творять. Проте виражають вони це значення не у вигляді субстанції, а у вигляді ознаки. Звідси наявність у моделях синонімічних або дублетних варіантів: *nesvrstani pokret — pokret nesvrstanošću, politika nesvrstanja — nesvrstana politika, delegatski sistem — sistem delegata*.

Трикомпонентні словосполучення є також численною групою серед найменувань суспільно-політичного характеру. Залежно від приналежності їх компонентів до того чи іншого морфологічного класу цю групу сполучень можна розділити на вісім структурних моделей: С+П+С (*junak socijalističkog rada*), П+П+С (*osnovna zadužna organizacija*), П+С+С (*radna organizacija kooperanata*), С+С+С (*komitet ministara odbrane*), С+Ч+С (*zemlje trećeg sveta*), Н+П+С (*samoupravno dogovorena cena*), Ч+С+С (*Trinaesti susret samoupravljača*), П+С+Ч (*Partizanska spomenica 1941*) *.

Продуктивними є перші чотири моделі. В кожній із них налічується значна кількість варіантів, зв'язаних з уживанням уточнюючих форм у різних відмінках, функціонуванням різних субстантивно-прикметникових уточнюючих компонентів, використанням у ролі пояснюючих слів складноскорочених прикметників: *delegacija društveno — političke zajednice, institut za spoljnu trgovinu* тощо.

Серед багатоконпонентних сполучень більшість — чотирикомпонентні: *Dan omladinskih radnih brigada, izvršno veće skupštine opštine, Međunarodna demokratska federacija žene, Muzej socijalističke revolucije Vojvodine* та ін. Чотири-, п'яти-, шести-, семи-, восьми-, дев'яти-, десятикомпонентні структури складаються із декількох менш складних сполучень. Наявність у сербохорватській суспільно-політичній лексиці значної кількості словосполучень пояснюється семантичним переважанням твірних основ, які вичерпали словотворчі можливості. Існування багатоконпонентних найменувань — результат невикористання в суспільно-політичній галузі великої кількості синтаксичних відношень. Серед найменувань-сполучень переважають власне означальні синтаксичні відношення.

Таким чином, у галузі творення номінацій суспільно-політичної лексики використовуються ті самі способи, що і в сфері загально-вживаної лексики. Проте ці способи мають у суспільно-політичній та загально-вживаній лексиці різну продуктивність. Найбільш продуктивний спосіб творення номінацій суспільно-політичного харак-

* С — іменник, П — прикметник, Ч — числівник, Н — прислівник.

теру — синтаксичний. Більшість назв — двокомпонентні структури. Значну активність виявляє аббревіація (утворення ініціальних аббревіатур). У загальноновживаній лексиці цей спосіб словотвору над іншими не переважає, зате префіксація іменників продуктивніша власне у загальноновживаній лексиці.

Словотворчі афікси, найпродуктивніші в галузі суспільно-політичної лексики, можуть виявляти слабу активність у загальноновживаній сфері і навпаки (зрівняймо характеристику частки *pe-* у сучасній хорватській граматиці [6] як слабопродуктивної з її частим вживанням порівняно з іншими префіксами при творенні нових номінацій суспільно-політичного характеру).

1. *Дмитриев П. А.* Об одной словообразовательной модели в русском и сербохорватском (хорваткосербском) языках. — Уч. зап. Тартус. ун-та, 1981, вып. 579. 2. *Земская Е. А.* Современный русский язык. Словообразование. М., 1973. 3. *Коломиець В. Т.* Развитие лексики слов'янських мов у післявоєнний період. К., 1973. 4. *Ожегов С. И.* Основные черты развития русского языка в советскую эпоху. — В кн.: Ожегов С. И. Лексикология. Лексикография. Культура речи. М., 1974. 5. *Ацић В.* Скраћенице у говору и писању. — Наш језик. Н. с. св. 5—6. Београд, 1950, књ. 1. 6. *Barić E., Lončarić M., Malić D., Pavešić S., Petić M., Zečević V., Znika M.* Prigučna gramatika hrvatskoga književnog jezika. — Zagreb, 1979. 7. *Николић М. Б.* Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском књижевном језику. — Наш језик. Н. с. Београд, 1972, св. 1—5. 8. *Стевановић М.* Савремени српскохрватском језик. Београд, 1964. 9. Борба. 1971—1983.

Краткое содержание

Исследуются сложные слова, аббревиатуры, аффиксальные образования, а также словосочетания, служащие наименованием новых общественно-политических понятий в современном сербохорватском языке.

Стаття надійшла до редколегії 16.10.84

А. К. СМОЛЬСЬКА, доц.,
Одеський університет

СИНТАКСИЧНІ ПРОБЛЕМИ МАСКУЛІЗАЦІЇ В СУЧАСНІЙ СЕРБОХОРВАТСЬКІЙ МОВІ

У світлі проблеми закономірностей розвитку слов'янських мов в епоху соціалізму виправданий інтерес до сучасних загальнослов'янських процесів, не пов'язаних з праслов'янськими імпульсами, але характерних для більшості мов цієї групи. До таких явищ належить вживання назв осіб у формі чоловічого роду в значенні жіночих номінацій (маскулізація) [3, с. 31].

Термін «маскулізація» і його дериват «маскулінізм» можна прийняти, враховуючи, що ці терміни підкреслюють тільки граматичний бік процесу, показують поширення функції чоловічого роду на систему особових номінацій.

Використання професійних іменників чоловічого роду для найменування осіб жіночої статі у сербохорватській мові помічене

ще в 30-х роках [13]. Пізніше С. Николич, З. Винце та інші лінгвісти наголошували на активності процесу, його екстралінгвістичних та деяких внутрішньомовних причинах [8; 16], однак функціонування процесу маскулінізації у сербохорватській мові спеціально не досліджувалося.

Іменники чоловічого роду, що використовуються як фемінні номінації, закріплюються в мові синтаксично. Необхідно з'ясувати їх синтаксичні функції, визначити моделі узгодження з ними, встановити контекстуальні показники фемінності в реченнях з маскулінізмами в сербохорватській мові.

Синтаксичні умови маскулінізації аналізуються на матеріалах публіцистичного стилю газети «Борба», двотижневика «Жена данас» і загребських видань — журналу «Žepa» і газети «Vjesnik u srijedu». Маскулінізми розглядаються порівняно з фемінними номінаціями у формі жіночого роду. Всього із газетних текстів виділено 138 особових іменників у формі жіночого роду і 160 маскулінізмів різного ступеня повторюваності.

Смислова природа слова, зазначається у сучасній лінгвістиці, тісно пов'язана з його синтаксичною функцією [2, с. 345—346]. Слова чоловічого роду в смисловому відношенні мають певну специфіку, — іррелевантність за статтю, узагальненням. Вони характеризують будь-яку особу за професійною ознакою.

Узагальнення в семантиці маскулінізмів-професіоналізмів і ряд певних граматичних причин зумовлюють їх використання в аналізованому корпусі текстів переважно в предикативній функції: в якості іменних предикатів та іменних атрибутів.

Приклади предикативної функції маскулінізмів численні: 1) маскулінізм у функції постпозитивного і препозитивного атрибута (апозиція): Једна од њих је љи љапа Шишкових. студент, сада већ становник Новој Београда [18, 1980, 26 листоп.] («Одна з них Ліліана Шишкович, студентка, тепер уже мешканка Нового Београда»); Од првог дана овде ради магистар Милица Драшкових [18, 1979, 10 січ.] («З першого дня тут працює магістр Мілица Драшкович»); 2) маскулінізми у функції іменного предиката: Весна је на својој шиваћој машини прави уметник [8, 1979, 10 січ.] («Весна в роботі на своїй швейній машині — справжній художник»).

Перевірка за тлумачним словником сербохорватської мови показала, що із 160 маскулінізмів 55 не мають жіночих кореляцій. Проте в предикативній функції використовуються не тільки непарні маскулінізми *борац* (борець), а й слова чоловічого роду, що мають жіночі кореляти: *уметник* (робітник або діяч мистецтва, художник), *председник* (голова), *радник* (робітник), студент тощо.

В югославістиці були спроби вважати обов'язковим узгодження за формою навіть для іменних атрибутів (апозицій). Так, автор першої статті про маскулінізацію у сербохорватській мові [13, с. 204] вважав, що сполучення *госпођа професор* має дві помилки: слово чоловічого роду іменує жінку; з іменником чоловічого роду вжито атрибут (апозицію) жіночого роду.

В сербохорватській мові, як і в інших слов'янських, іменні предикати й атрибути, виражені іменниками, зберігають змістову і формальну самостійність останніх, яка виявляється в необов'язковості узгодження в роді і числі з граматичним суб'єктом чи означуваним словом [11, ч. 2, с. 123]. Цієї думки дотримується більшість югославських лінгвістів.

Отже, предикативна функція іменників не зв'язана з граматичними умовами узгодження, і це сприяє закріпленню предикативної ролі за маскулінізмами.

На синтаксичну поведінку фемінінативів у формі жіночого роду впливає їх змістова відмінність від маскулінізмів, більша конкретність їх значення. Фемінінативи *лекарка* (лікарка), *учительица* (вчителька) розрізняють особу за «природним» родом, природним класом, характеризуються ідентифікуючою функцією, виступають у реченні для вираження суб'єктно-об'єктних відношень. Фемінні номінації у формі жіночого роду можуть брати на себе синтаксичну роль апозицій, іменних предикатів. Це характерно для тих слів, які завжди вживаються в жіночому роді як професійні найменування (*глушица* — актриса, *кошаркашица* — баскетболістка) або успішно конкурують з маскулінізмами (*радница* — робітниця, *учительица* — вчителька).

Предикативна функція є стрижневою для маскулінізмів, а суб'єктно-ідентифікуюча — для фемінних номінацій у формі жіночого роду.

При зіставленні однакової кількості контекстів з маскулінізмами і корелятивними фемінінативами дистрибуція синтаксичних ролей у конкурентних форм підтверджується статистично:

Синтаксична дистрибуція

Фемінні номінації	Предикативна функція		Суб'єктно-об'єктна функція		Загальна кількість
	атрибут	предикат	суб'єкт	об'єкт	
Маскулінізми	218	102	17	13	350
Фемінінативи	67	28	154	101	350

Порівняно незначне вживання одиничних маскулінізмів * (30 із 350) у функції вираження суб'єктно-об'єктних відношень у реченні. В лінгвістиці розширення синтаксичних функцій одиничних маскулінізмів (від предикативної до ідентифікуючої, номінальної) вважається певним етапом у розвитку процесу маскулінізації [4, с. 120].

Серед контекстів з одиничним маскулінізмом — граматичним суб'єктом — виділяються речення: з іменним предикатом; з дієслівним предикатом.

* У графі «суб'єктно-об'єктна функція» враховуються тільки одиничні маскулінізми, тобто ті, що не супроводжуються у тексті власним іменем, прізвищем та іншими лексичними показниками фемінності.

До речень першого типу відносяться, наприклад, такі: ...Сваки четверти делегат је жена [18, 1978, 17 черв.] («Кожний четвертий делегат — жінка»). Наш гост данас је др. Славка Морич-Петровић [18, 1979, 2 лип.] («...Наш гість сьогодні доктор наук Славка Морич-Петровић») тощо.

Звертає увагу лексична стандартність іменних предикатів при маскулінізмах (родове слово *жена* власне жіноче ім'я і прізвище). Такі іменні предикати класифікують особу, названу іменником чоловічого роду за ознакою статі.

До групи речень з дієслівним предикатом відносяться три підвиди: а) з теперішнім часом дієслова: ...а сам аутор у предговору књиге каже [18, 1979, 18 квіт.] («А сам автор у передмові до книги говорить...»); б) з минулим часом — перфектом у формі чоловічого роду: ...Писац се трудио да буде објективан [6, с. 5] («Письменник прагнув бути об'єктивним»); в) минулим часом — перфектом у формі жіночого роду: ...Премда ауторица скромно каже да је као «радни» христоричар хтела само извести о основним потешкоћама [19, 1977, 8 січ.] («Хоч автор скромно говорить, що як історик-практик хотіла лише розповісти про основні труднощі...»).

Речення перших двох типів («а» і «б») не частотні, можливі лише як повторні номінації осіб жіночого роду у тексті, де попередньо особа вже характеризується за «природним» родом.

У реченнях типу «в» використання узгодження дієслівного предиката з суб'єктом за змістом в аналізованих текстах частотне лише в тому випадку, коли при маскулінізмі знаходяться «полегшуючі слова», переважно ім'я та прізвище, лексеми *другарица*, *жена* тощо: Делегат ССО Срије Снежана Стаменковић изнела је став своје организације [18, 1981, 4 січ.] («Делегат Союзу соціалістичної молоді Сербії Сніжана Стаменкович виклала позицію своєї організації»).

Речення з одиничним маскулінізмом — граматичним суб'єктом і перфектом у формі жіночого роду в аналізованих текстах рідко вживані. Югославські автори Ст. Бабиц і Іван Клайн, досліджуючи маскулінізацію [12, с. 200; 14, с. 86], також наводять лише поодинокі речення цієї моделі: После подне индијски премијер разгледала је Београд («У другій половині дня прем'єр Індії знайомилась з Белградом»).

Сучасні югославські синтаксисти підкреслюють різноманітність і строкатість у правилах узгодження сербохорватської мови [6, с. 231], проте у цій різноманітності виділяється певна закономірність: кожна позиція обов'язково має два правила: узгодження за формою і узгодження за значенням.

Наприклад: при суб'єкті-синтагмі, вираженій різнородовими іменниками, пропонується вживати предикат у формі чоловічого роду, але паралельно допускається можливість узгодження предиката за формою з найбільш близьким до нього суб'єктом [11, ч. 2, с. 126].

При узгодженні дієслівного предиката із суб'єктом у роді сербохорватська мова часто зберігає формальні позиції, важко з ними

пориває; це відмічається й у випадках, коли в значенні суб'єкта виступає особова номінація.

Перехід на логічне узгодження частіше властивий інородовим іменникам, які називають особу чоловічої статі. Порівняймо, наприклад, назви осіб на -а, типу «владика», «војвода». Вони в однині синтагматично поводять себе як слова чоловічого роду, а в множині здебільшого зберігають формальне узгодження [11, ч. 2, с. 132].

Очевидно, на синтаксичну поведінку названих слів має вплив провідна роль чоловічого роду в системі особових номінацій, що історично склалася в родовій системі слов'янських мов*.

При найменуванні осіб жіночої статі інородовими іменниками в сербохорватській мові формальне узгодження є обов'язковим, причому до цього часу нерідко виявляється не тільки як контактне, а й як дистактне: Плаво девојче звало се... Марица и ја га упитах [15, с. 191] («Біляву дівчину звали Марица, і я її запитав») ...Овај бабац је језовит! Види га, молим те, — размишљао је сликар [9, с. 192] («Так, страшна баба, подивіться-но на неї, — думав художник»).

У наведених прикладах з художніх текстів ХХ ст. у наступному за фемінінативом реченні займенник виступає у формі середнього чи чоловічого роду, відповідно до фемінної номінації.

Найбільш суворим у сербохорватській мові є узгодження атрибута з означуваним словом. Логічне узгодження атрибутів з маскулінізмами, відоме деяким слов'янським мовам, щоправда не завжди кодифіковане (порівняймо російське *наш врач, сама директор*; польське *тоја redaktor*), у досліджених сербохорватських текстах не зустрілося жодного разу.

Отже, синтаксична поведінка слів чоловічого роду, що називають жінок, у сербохорватській мові залежить від існуючих традицій в узгодженні за родом. Типологія більш загальної категорії — категорії роду — визначає в слов'янських мовах специфіку процесу маскулінізації. (Порівняймо частіше зрушення в сторону семантики у російського граматичного роду у випадках невідповідності форми і змісту і водночас розширене використання маскулінізмів як в предикативній, так і в номінальній функції. Навпаки, глибокий морфологізм роду в сербохорватській, болгарській [5] мовах викликає затримку процесу маскулінізації на предикативному «неузгодженому» рівні).

Хід процесу маскулінізації в сербохорватській мові впливає і на розробку контекстних класифікаторів фемінності у реченнях з маскулінізмами. На відміну від ряду слов'янських мов, де вже є граматичні аналітичні показники фемінності — минулий час і атрибути в самостійній жіночій формі, в сербохорватській мові граматичні показники жіночої статі завжди виступають як додаткові, а не єдині в контексті (форма минулого часу в жіночому роді, жіночий рід пасивного дієприкметника, займенник *која*, числівник *једна*).

* Показово, що в історії російської мови тенденцію до логічного узгодження також спочатку встановлюють для назв осіб чоловічого роду [1, с. 19].

У зв'язку із суворою морфологічністю роду для сербохорватської мови актуальні не граматичні, а лексичні контекстуальні показники фемінності, серед яких є виняткові, відомі тільки балканським слов'янським територіям: наприклад, *женски министар*, *женски судца* (українське *суддя*), *женски шефрт* (українське *підмайстер*).

1. Азарх Ю. С. Проблема связи словообразования и формообразования в истории русского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1982. 2. Арутюнова Н. Д. Предложения и его смысл. М., 1976. 3. Мацюсевич Я. В. Морфологический строй современного польского литературного языка. Л., 1975. ч. 1. 4. Протченко И. Ф. Формы глагола и прилагательного в сочетании с названиями лиц ж. пола. — В кн.: Вопросы культуры речи. М., 1961, вып. 3. 5. Смольская А. К. О роде существительных в русском и болгарском языках. — Болгар. речистика, 1978, № 3. 6. Лалевић М. Синтакса српскохрватског књижевног језика. Београд, 1962. 7. Маринковић Нада. Люди јахачи. Београд, 1972. 8. Николић Св. Облици имена: звања, занимања, дужности и титула женских лица. — Наш језик, 1955, № 5—6. 9. Петровић В. Разговору никад краја. Нови Сад, 1956. 10. Речник српскохрватског књижевног језика. Нови Сад, 1967—1976, т. 1—6. 11. Стевановић М. Савремени српскохрватски језик. Београд, 1964, ч. 1; 1974, ч. 2. 12. *Babić St.* Stročnost (kongrujencija) u suvremenom hrvatskom jeziku. — Zbornik Zagrebačke slavističke škole. Zagreb, 1976. 13. *Janjanin M.* Gospoda profesor. — Наш језик, 1934, ч. 2, св. 7. 14. *Klajn Iv.* Jezik oko nas. Beograd, 1980. 15. *Nusić B.* Autobiografija. Zagreb, 1978. 16. *Vince Zl.* Drugarica director, gospoda profesor ili drugarica directorica gospoda profesorica. — Jezik, 1954—1955, sv. 4. 17. Борба. Београд, 1981—1982. 18. Жена данас. Излази у саставу листа «Борба». Београд, 1978—1982. 19. *Vjesnik u srijedu.* Zagreb, 1975; 1977. 20. *Žena, časopis.* Zagreb, 1958.

Краткое содержание

Рассматриваются синтаксические условия использования личных существительных мужского рода в функции феминных номинаций сербохорватского языка. На материале публицистического стиля выясняется, что на синтаксические функции маскулинизмов, кроме семантики, оказывают влияние традиции формального согласования по роду, достаточно устойчивые в сербохорватском языке.

Стаття надійшла до редколегії 15.05.84.

Г. П. ТИРТОВА, асист.,
Львівський університет

ПРО КРИТЕРІЇ ВИДІЛЕННЯ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ СУФІКСІВ ІМЕННИКІВ СЕРБОХОРВАТСЬКОЇ МОВИ

Виявлення критеріїв, відповідність/невідповідність яким вказувала б на входження запозиченого афікса в словотвірну систему мови-рецептора, не належить до повністю розроблених питань сучасного мовознавства. Деякою мірою це пояснюється змішуванням словотворчого і морфемного аналізу та перенесенням поняття морфемного членування в словотвір. Ці недоліки не дають змоги вирішити питання однозначно. Так, у російському словотворі

існує принаймні два погляди на досліджувану проблему. Згідно з першим вважається, що запозичений суфікс, в тому числі інтернаціональний, виділяється в дериваційній системі мови вже тоді, коли вона нагромадила деяку кількість одноструктурних утворень з цією суфіксальною морфемою. Наприклад, С. Ю. Адліванкін, розглядаючи проникнення в російську мову іншомовних оціночних найменувань, доходить висновку, що широке засвоєння подібних слів дало можливість носіям російської мови усвідомити словотвірну структуру цих слів [1]. З такого висновку випливає, що самого лише кількісного зростання слів певної структури в мові-рецепторі достатньо для того, щоб чужий афікс «ожив» на новому для нього словотвірному ґрунті. Інакше кажучи, в даному випадку наріжним каменем вважається квантитативний критерій, який свого часу відстоював Л. Блумфілд. Він твердив, що коли якийсь афікс зустрічається в достатньо великій кількості іншомовних слів, то він може поширюватись і на новоутворення, які виникли на давній базі тієї чи іншої мови [2].

Подібні висновки лише частково правильні і вимагають уточнення. Елементи іншомовного походження справді можна вважати суфіксами, їх можна виділити в мові-рецепторі, якщо при лексичному запозиченні ці елементи виділені з ряду слів з типізованим значенням. Однак зв'язок між зростанням кількості одноструктурних утворень і можливістю виділення структурного елемента слова в ролі морфеми не слід співвідносити із словотвором, оскільки накопичення в мові-рецепторі слів з тим самим елементом допомагає лише вичленити цей елемент як афікс, а здатність членування — це одне з основних понять морфемного, а не словотворчого аналізу.

Згідно з другим поглядом повне входження запозиченого афікса в дериваційну систему мови-рецептора констатується тоді, коли за допомогою цього афікса — суфікса — на ґрунті мови, яка запозичує, починають утворюватися нові слова. При цьому незалежно від того, чи ці нові слова утворюються від основ мови-рецептора, чи від запозичених основ, принципово важливим є тільки той факт, що процес утворення нових слів відбувається вже безпосередньо в мові-рецепторі. Розглядаючи з цих позицій інтернаціональні суфікси в російській мові, лінгвісти залишають поза увагою суфіксальні морфеми *ик-* (*подагрик*), *-ант* (*оккупант*), *-ент* (*оппонент*), оскільки за їх допомогою в російській мові не утворилося жодне слово [4].

Здатність утворювати в мові-рецепторі нові слова — вагома причина для зарахування інтернаціональних суфіксів до словотвірних морфем мови, яка запозичує. Однак орієнтація лише на цю ознаку певною мірою звужує коло слів з інтернаціональними суфіксами, що підлягають вивченню у сфері словотвору мови-рецептора. Більш перспективним, а отже і більш прийнятним, є підхід, при якому рамки словотвірної системи мови, яка запозичує, поширюються за рахунок впровадження в неї — за певної умови — окремих суфіксів, не здатних утворювати слова на ґрунті цієї мови. Найважливішою з цих умов є входження вказаних

суфіксів у структуру запозичених слів, які в мові-рецепторі можуть характеризуватися як мотивовані. Інакше кажучи, абсолютно необхідно, щоб мова запозичувала не просто однотипні, ізольовані слова з тим чи іншим інтернаціональним суфіксом, а й слова, що їх мотивують і є для них безпосередньою формальною і семантичною базою. Так за допомогою інтернаціонального суфікса -ik поки що не утворено жодних слів у сербохорватській мові. Але такі іменники з цим суфіксом, як *dogmatik*, *kanonik* та ін. з повним правом можуть розглядатися в розділі сербохорватського словотвору на тій підставі, що в мові існують слова, які можна вважати мотивуючими: *dogmat*, *kanon*. Входячи в дериваційну систему, іменники *dogmatik*, *kanonik* об'єднуються в словотворчий тип з суфіксом -ik.

Чи зарахування до цього ж словотворчого типу й іменників *degenerik*, *dijabolik*, *egocentrik* можна вважати правомірним? Для позитивної відповіді на це питання необхідно показати, що кожне з них має свої мотивуючі слова. У сербохорватській мові поряд з указаними словами існують і однокорінні з ними, і також запозичені слова *degeneracija*, *dijabolizam*, *egocentrizam*. Можливість попарно об'єднати іменники (тобто *degeneracija*—*degenerik* і т. д.) на підставі мотиваційних відносин, а отже наявність у всіх парах мотивованих утворень на -ik і буде підтвердженням правомірності зарахування останніх до словотворчого типу з формантом -ik. При цьому мотиваційні відношення в парах *kanon*—*kanonik*, *dogmat*—*dogmatik* очевидні, тому що це слова з вільними коренями, а перше слово кожної пари формально і семантично менш складне, ніж друге, а отже і є мотивуючим. Іменники ж у парах *degeneracija*—*degenerik*, *dijabolizam*—*dijabolik*, *egocentrizam*—*egocentrik* відзначаються однаковою складністю і зв'язаністю кореня. Питання про те, чи можна в таких випадках одне із слів вважати мотивуючим, зводиться до проблеми встановлення мотиваційних відношень і розгляду слів із зв'язаними коренями * в рамках словотвору.

Вивчаючи дану проблему і спираючись на ряд характеристик, деякі дослідники вважають слова із зв'язаними коренями такими, що піддаються лише членуванню. Так, на думку Л. П. Крисіна [5] в російській мові в іменниках *суфлер*, *режиссер* виділяється суфікс -ор на основі співставлення їх із спільнокореневими дієсловами *суфлировать*, *режиссировать*. Однак з огляду на дефектність кореня, а саме його зв'язаність, виділення цього суфікса відбувається лише на рівні морфемного аналізу, тоді як словотворчий аналіз слів із зв'язаними коренями неможливий, тому що неможливі мотиваційні відношення цих слів з будь-якими однокореневими словами.

«Свобода» кореня як необхідна умова породження мотиваційних відношень між словами, зокрема запозиченими, — критерій, що призводить до зайвого, на нашу думку, звуження рамок словотворчої мотивації. Щодо цього більш прийнятною є точка зору

* У роботі користуємось саме цим терміном, який можна вважати загальноприйнятним, хоча поруч з ним пропонуються й інші терміни, наприклад, «кореневий квазі-морф» [6].

Л. О. Шкатової [9], яка твердить, що запозичення — а це, як правило, слова із зв'язаними коренями — утворюють у мові-рецепторі співвідносні ряди, схожі на словотворчі ряди слів цієї мови. Потрапивши в такий ряд, запозичення членуються і об'єднуються в структурно-семантичні розряди, порівняні з давніми словотворчими типами. Цей висновок дає змогу розглядати слова із зв'язаними коренями на словотворчому рівні.

Подібною думки дотримуються й інші лінгвісти. Так, Є. О. Земська, дослідивши подільність слів із зв'язаними коренями і співвідносність в них подільності/похідності, запропонувала вважати слова, що входять у два ряди співвідношень — за коренем і за афіксом — подільними і похідними (мотивованими), тобто такими, що підлягають і морфемному, і словотворчому аналізу [3].

Таке твердження можна повністю застосувати для аналізу величезної кількості існуючих у сербохорватській мові запозичень, характерною рисою яких є наявність зв'язаних коренів і інтернаціональних суфіксів, що до них приєднуються. Так, кожен із іменників *degenerik*, *dijabolik*, *egocentrik* входить у два ряди співвідношень:

egocentrik — *melankolik*
egocentrizam
egocentristički

і, отже, може вважатися мотивованим. У ролі мотивуючих тут виступають слова *degeneracija*, *dijabolizam*, *egocentrizam*, а показником мотиваційних відношень є одна ознака — більша семантична складність одного слова (мотивованого) при однаковій формальній складності обох слів. І справді, пари іменників *degeneracija*—*degenerik*, *dijabolizam*—*dijabolik*, *egocentrizam*—*egocentrik* семантично пов'язані, причому друге слово пари за своїм змістом більш складне, ніж перше, тому що *degenerik* — *onaј koji je sa crtama degeneracije*.

Встановлення мотиваційних відношень між словами із зв'язаними коренями можливе і в прикладах типу *generalizirati*—*generalizacija*, *montirati*—*montaža*. Слова кожної з цих пар однакові не лише щодо складності форми, а й змісту, і тому показником мотиваційних відношень у даному випадку вважається здатність одного із слів виявляти значення, категоріально властиве іншій частині мови, і саме це слово є мотивованим. Оскільки, наприклад, слова *generalizacija*, *montaža* означають процес (дію), а це в принципі характерна особливість не іменників, а дієслів, можна вважати наведені слова мотивованими. Саме про такі випадки писав І. С. Улуханов: «Якщо ім'я із значенням дії містить у собі морфему, якої нема в дієслові, але яка виступає в ряді інших імен із значенням дії, то таке ім'я завжди вважається мотивованим» [8, с. 41].

Отже, можливим є встановлення мотиваційних відношень між семантично співвідносними словами із зв'язаними коренями, тому в словотворчому плані подібні слова є повноцінними. Якщо ж з точки зору словотворчого аналізу мотивованість слова є основним

критерієм для виділення суфікса, який входить у структуру цього слова, то в галузі словотвору сербохорватської мови розглядові підлягають усі інтернаціональні суфікси, що є частиною мотивованих слів як з вільними, так і зі зв'язаними коренями.

Частина виділених на цій підставі інтернаціональних суфіксів бере участь в утворенні нових слів на ґрунті сербохорватської мови. Їх можна вважати суфіксами, які перебувають на *етапі словотвірної активності*. Досліджений за словниками і пресою лексичний матеріал показує, що до таких формантів належать інтернаціональні суфіксальні морфи -ant, -až, -ator, -acij-, -ancij-, -eg, -izacij-, -izam, -ijad, -ist, -itis. Суфікси (-at, -ik, -og, -ur-, -ij-), не зафіксовані в сербохорватських новотворах, можна вважати такими, що перебувають на *етапі словотвірного засвоєвання*.

Запровадження в словотвір сербохорватської мови правила про обов'язкове співвідношення мотивуючого і мотивованого слова як умови для виділення в останньому (на словотворчому рівні) суфікса може сприяти докладному і уніфікованому дослідженню цієї системи. Проте відсутність в югославській сербохорватистичній одиниці критерію в підході до досліджуваного питання призвела до того, що навіть у небагатьох працях, присвячених проблемі інтернаціональної суфіксації, зустрічаємося з цілком протилежними міркуваннями і висновками, які стосуються того самого факту. Так, С. Бабич пропонує аналізувати в рамках сербохорватського словотвору тільки ті запозичені, зокрема інтернаціональні, суфікси, які здатні утворювати нові слова в сербохорватській мові, бо «...інші іншомовні суфікси... з дуже складними словотворчими відношеннями не впливають істотно на словотвір і належать до нього більш формально, ніж по суті» [10, с. 13].

Іншої точки зору дотримується Б. Николич. Наведені в одній із його статей приклади (стаття присвячена проблемам акцентології і не містить у собі теоретичних положень про словотвір) свідчать про те, що автор допускає можливість розгляду на словотворчому рівні як слів типу igumanija, dakonija, kapetanija, так і іменників mirodija, orgija, selija [7]. Критерії, використовувані Б. Николичем у відборі мовного матеріалу, не є чіткими, але в усякому разі це не критерій С. Бабича, згідно з яким жодне з наведених слів не може стати матеріалом для словотворчого аналізу, тому що в сербохорватській мові відсутні новотвори з суфіксальним морфом -ij-.

Таким чином, С. Бабич звужує коло іменників, а з ними і суфіксів, які підлягають вивченню у сфері словотвору сербохорватської мови, тоді як Б. Николич необґрунтовано збільшує кількість таких слів і суфіксів. Обидва підходи навряд чи правомірні, а їх недоліки пояснюються відсутністю загальних вимог до проведення словотворчого аналізу в сербохорватській мові. Згаданий нами вище критерій мотивованості слова як вихідного пункту словотворчого аналізу слів із запозиченими суфіксами може стати однією з таких вимог. Застосування цього критерію до слів, наведених у статті Б. Николича, дало б змогу дослідити іменники igumanija, dakonija, kapetanija у словотворчому аспекті і зарахувати їх до

типу слів із суфіксом -ij-, оскільки в кожного з цих слів є мотивуючі iguman, dakon, karetan. Іменники ж migodija, orgija, celija, які не мають мотивуючих слів, не є об'єктом словотворчого аналізу.

Загалом використання вказаного критерію сприяє подоланню цілого ряду недоліків у вивченні сербохорватського словотвору.

1. Адливанкин С. Ю. К вопросу о явлении заимствования в области словообразования. — Уч. зап. Пермского гос. ун-та, 1965, т. 137, вып. 1. 2. Блумфилд Л. Язык. — М., 1968. 3. Земская Е. А. Современный русский язык. — М., 1973. 4. Ирачек Й. Интернациональные суффиксы существительных в современном русском языке. — Spisy University J. E. Purkyne v Brne, Filosoficka fakulta, 1971. 5. Крысин Л. П. Ступени морфемной членности иноязычных слов. — В кн.: Развитие современного русского языка. М., 1972. 6. Кубрякова Е. С. О типах морфологической членности, квазиморфах и маркерах. — Вопр. языкознания, 1970, № 2. 7. Николић Б. Акцент речи изведеных наставница страног порекла у савременом српскохрватском књижевном езику. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1970, књ. 36, св. 1—2. 8. Улуханов И. С. Отношения мотивации между глаголом и существительным со значением действия. — Вопр. языкознания, 1975, вып. 14. 9. Шкатова Л. А. Членность и производность иноязычных терминов. — В кн.: Актуальные проблемы русского словообразования. Материалы респуб. науч. конф. Самарканд, 1972. 10. Vabic S. Sustav u tvorbi imenica muskog roda koje znace vršitelja radnje (nomina agentis). — Radovi zavoda za slavensku filologiju, 1977, sv. 1.

Краткое содержание

Рассматриваются критерии выделения интернациональных суффиксов существительных в сербохорватском языке. В качестве главного критерия словообразовательного выделения интернациональных суффиксов в языке-рецепторе предлагается использовать мотивированность слова. Затрагивается вопрос о возможности словообразовательного анализа существительных со связанными корнями, приводятся аргументы в пользу его положительного решения.

Стаття надійшла до редколегії 15.09.84

С. В. ТКАЧОВ, студ.,
Львівський університет

З ІСТОРІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ФОРМАНТА (-Н/АНА) В СЕРБОХОРВАТСЬКІЙ МОВІ

Сербохорватський словотвір, що порівняно недавно виділився в самостійний розділ науки про мову, все частіше привертає увагу лінгвістів. У югославській сербохорватистиці поряд з роботами описового характеру, присвяченими вивченню окремих формантів, з'являються досить серйозні дослідження, що торкаються питань теоретичного плану (роботи Є. Барич, І. Клайна, Д. Росандича та ін.).

Теоретичним та практичним проблемам словотвору в сербохорватській мові приділяють увагу і радянські мовознавці (П. О. Дмитрієв, А. К. Смольська, М. П. Кіршова). Так, М. П. Кіршова до-

слідила форманти, що служать для творення іменників місця в сербохорватській мові і довела правомірність виділення потіпа Іосі в самостійну словотворчо-семантичну категорію. При аналізі іменників місця М. П. Кіршова дуже мало використовувала діалектний матеріал, оскільки «опис окремих діалектів містить у собі досить скупі та поодинокі відомості щодо діалектного словотвору. Здебільшого розділ словотвору в таких описах взагалі відсутній» [3, с. 6—7].

Незважаючи на це, труднощі, пов'язані з використанням діалектних даних, повинні долатися сербохорватистами, тому що сербохорватській мові, як жодній іншій слов'янській мові, властива широка сітка діалектів та піддіалектів. Діалекти значною мірою впливають на літературну норму сербохорватської мови. Тому у статті використовуються відомості з діалектного словотворення при аналізі (в діахронічному плані) іменників місця з формантом *-(h)apa*.

У сербохорватистиці немає праць, де б словотворчий тип (СТ) з елементом *-(h)apa* був предметом окремого дослідження, але частково це питання порушували деякі мовознавці. Так, С. Стаховський, характеризуючи з кількісної точки зору цей СТ, стверджує, що в сербохорватській мові налічується лише 36 слів цього типу [13]. М. Стеванович, не називаючи конкретної кількості, також вказує на нечисленність дериватів з формантом *-(h)apa* [8]. Це дало можливість (хоч зв'язок між кількістю утворень і продуктивністю не слід розуміти прямолінійно) вважати формант *-(h)apa* непродуктивним для сучасного сербохорватського словотвору. Однак дослідження, проведені М. П. Кіршовою на матеріалі, нагромадженому до середини 70-х років, розширили список іменників на *-(h)apa* до 100 слів. Опрацювання діалектних джерел, в тому числі соціальних діалектів, дало нам можливість збільшити число утворень з *-(h)apa* до 150 слів і дійти висновку, що деривати, утворені формантом *-(h)apa* і досі активно функціонують у сучасній сербохорватській літературній та розмовній мові. Ці дані підтверджують необхідність вивчення форманта *-(h)apa* в сербохорватській мові, а також в ширшому контексті інших мов.

Торкаючись історії досліджуваного елемента, М. Стеванович, а слідом за ним С. Стаховський зазначають, що етимологічно він походить від перського слова *hapa* — «будинок». Але це слово було розповсюджене ще в XX—VII ст. до н. е. у Стародавньому Вавілоні та Асеїрії [1, с. 23], де воно означало господарські будівлі. Спробуємо простежити шляхи та хронологію проникнення цього форманта з перської в сербохорватську мову (мовою-посередником в цьому процесі була турецька мова).

У перській мові існують два способи словотворення — деривація та словоскладання. Оскільки словоскладання — досить продуктивний тип, тому, природньо, лексема *hapa* стала компонентом складних слів. Переважно ці слова утворюють СТ із зазначенням місця, де виробляється чи знаходиться те, на що вказує інший компонент утворення.

При запозиченні перських слів турецькою мовою та під час їх адаптації вишкли зміни, що визначили наступний розвиток СТ потіпа Іосі з цим формантом у турецькій мові. Турецька мова за своєю морфологічною типологією належить до аглютинативних мов, де провідним способом словотворення є деривація. Процес аглютинації формантів до слова супроводжується фонетичними змінами на морфемному шві, отже при переході від способу словоскладання перської мови до способу деривації турецької мови первісна форма һапа фонетично змінилася. Зміст цих змін полягав у редукції приголосного -һ- при поєднанні форманга -(һ)апа з основами на приголосний. Зникнення -һ- було характерним для живої мови і не відзначалося регулярністю, що підтверджується несплідовністю наведення слів на -(һ)апа в сучасних та історичних словниках. Нерідко слова подаються паралельно у двох варіантах — з редукцією та без неї. Більшість слів, у яких поєднуються основа на приголосний і -(һ)апа наводяться із збереженням початкового приголосного форманта.

У двох варіантах написання і з певним семантичним значенням форманта турецькі іменники місця на -(һ)апа в XVI ст. почали засвоюватися сербохорватською мовою. Дослідження цього процесу вимагало аналізу сербо-турецького мовного контакту. Автори праць з цього питання, зокрема С. Стаховський, З. Дараш, поряд з суттєвими фактами пропонують ряд неправомірних, з нашої точки зору, положень. По-перше, в більшості робіт турецькі запозичення вважаються належністю сербохорватської літературної мови, в той час як майже всі турцизми належать діалектам. Очевидно, на діалекти сербохорватської мови впливали діалекти балканських тюркомовних етнічних груп. По-друге, в цих працях майже не досліджуються акцентологічні та фонетичні варіанти — наслідки того, що процес запозичення проходив в усній формі з виявом характерних акцентних і фонетичних особливостей діалекту-рецептора. По-третє, автори досліджень нерідко не звертають уваги і на семантичні відмінності, які зустрічаються в одній словоформі і в різних діалектах. Наприклад, іменник *сегапа* первісно мав значення *майстерня по виробництву свічок*, згодом ця словоформа набула значення *майстерня по виробництву мила, мотузок*, а в східній Сербії *майстерня по виробництву цегли*, в той час як в інших районах для передачі цього поняття вживався іменник *сіглапа*. Ще одна словоформа — *кгеґапа* — в східній Сербії використовувалася у значенні *майстерня по виробництву черепиці*, а в косовсько-метохійському діалекті — в значенні *яма для гасіння вапна*. Що стосується розширення значення іменника *сегапа*, можна припустити, що воно відбулося за короткий час таким чином: для сербського села того часу кожний ремісник був помітною людиною, і чим більшою кількістю ремесел він володів, тим вагомішим було його соціальне та матеріальне становище. Спочатку він займався виробництвом свічок, потім засвоїв ремесла миловаріння і виготовлення мотузок. На жаль, це припущення важко підтвердити на прикладах словників, тому що останні не наводять хронології виникнення і зміни лексичних значень.

Наведені іменники *seġana*, *kreġana*, як і одноструктурні з ними іменники місця, називали різні ремісничі майстерні. Запозичення цих слів з турецької мови цілком закономірне внаслідок того, що «турки наполегливо розвивали ті ремесла, які для них як воїнів були необхідні. Найвірогіднішим є те, що серед переселенців з Османської імперії було дуже багато людей з ремісничьких районів, що стали яничарами. Ці ремісники принесли з собою і необхідні знаряддя. Майже всі назви знарядь та продуктів ремісничого виробництва — турецького походження, як і назви самих ремесел» [10, с. 5]. Отже, історія функціонування іменників з формантом *-(h)ana* в сербохорватській мові почалася в XVI ст. У цей період у сербохорватській мові існувало також самостійне слово *hana* — *корчма* та його похідні *handžija*, *handžijski*. Найважливіше цих утворень дозволяє з словотворчої точки зору охарактеризувати формант *-(h)ana* як афіксоподібний елемент, що займає проміжне становище між кореневими і афіксальними морфемами. Існування подібних елементів — незаперечний лінгвістичний факт. Для позначення словотворчих одиниць проміжного характеру мовознавці використовують терміни *афіксоїд* (М. М. Шапський), *слово-афікс* (М. І. Кононов), *prefix-words* (Флекснер), *напівафікс* (М. Д. Степанова). Користуючись останнім терміном, визначимо словотворчий статус елемента *-(h)ana* на даному етапі дослідження як напівафікс.

У процесі запозичення турецькі слова з формантом *-(h)ana* отримали родові значення. Це відбулося по формальному показнику — флексії *-a*, яка характерна для іменників жіночого роду, а також під впливом граматичної оформленості однотипних за змістом слів. У сербохорватській мові іменники місця, назви будівель переважно мають значення жіночого роду: *kuća* — *дім*, *zgrada* — *будинок*, *prostorija* — *приміщення*. Таке злиття формальних та змістових показників забезпечувало форманту *-(h)ana* високу продуктивність у сербохорватському словотворенні.

Як напівафікс *-(h)ana* на ранньому етапі проникнення в сербохорватську мову характеризується вузьким діапазоном внутрішньої валентності: він сполучується тільки з субстантивними основами, запозиченими з турецької мови. При цьому фонетична структура запозиченого утворення змінювалася відповідно до законів сербохорватської мови. Прослідкуємо хронологічно зміни фонетичної структури словоформи *džebana*: XVII ст. — *čebhana*, XVIII ст. — *džebana*, *džefana*, XIX ст. — *džebahana*, *džebe(h)ana*, XX ст. — *džebana* [11, с. 531].

При подальшому розвитку мови цей формант починає утворювати деривати зі слов'янськими основами та основами, запозиченими з інших мов. Виникали так звані гібриди: *dvorana* — *зал*, *oružana* — *арсенал*, *šiljhokana* — *охоронне приміщення*, *elektrana* — *електростанція*. В XVII—XVIII ст. формант *-(h)ana* характеризується продуктивністю, що стимулювалася рядом факторів, наприклад, соціальною актуальністю створених дериватів. У основу нових утворень лягли семантичні процеси, що базувалися на значенні знаків і виникали з подібності та суміжності позначуваних

ними об'єктів дійсності. Ці явища метафори та метонімії свідчать про те, що носії мови забували первісний зміст, закладений у формант -(h)апа, а тим самим зменшувалось його значення як напів-афікса і все більше зростало як повноцінного афікса. До ХІХ—ХХ ст. закінчилося і формальне нівелювання знаків форманта, тобто відбувся ряд фонетичних змін: втрата не властивого сербохорватській мові звука -h, ряд метатез та ін. Після цього словотворчий процес починає базуватися на синтаксичному аспекті знаків та їх подібності (явища аналогії). По аналогії, як ми вважаємо, виникли слова-гібриди.

Період кінця ХІХ—початку ХХ ст. характеризується зниженням продуктивності дериватів з формантом -(h)апа. Це було пов'язано з соціальними явищами. Фундамент соціальності — виробництво. З цієї точки зору всі знакові системи, що функціонують у суспільстві, залежать від процесів виробництва. В Сербії та інших районах посилено розвивалася промисловість, що викликало необхідність номінації нових, пов'язаних з цим явищ. Ремісничі майстерні змінювалися фабриками і заводами. Існуючі назви не відповідали тим технологічним процесам, що відбувалися на нових підприємствах. Наприклад, слово *barutana* — *майстерня по виготовленню пороху* — вже не відповідало всім особливостям виробництва пороху, а отже, виникла нова назва — *fabrika puškanog graha*. До ХІХ ст. в сербохорватській мові словоформи *ogužana*, *džebana*, *arsenala* мали декілька значень, серед яких значення *майстерня, де виготовляли та зберігали зброю* було для них спільним. Спочатку використовувалися запозичення *džebana*, *arsenala*, згодом активнішою стала словоформа *ogužana*, що була утворена зі слов'янською основою та запозиченим формантом. Наприкінці ХІХ ст. збройний завод був розгалуженим підприємством: «...завод дели се на 6 одељења: тополівница, пушкарница, лабораторија, арсенал, барутана» [7, с. 110]. Як бачимо, слово *arsenala* стало компонентом ширшого поняття, яке було оформлене спочатку описово, а потім синтаксичною конструкцією — технічно-артильєријски завод. Необхідно відзначити, що і досі багато тогочасних утворень залишилося на рівні синтаксичної об'єктивізації.

На початку ХХ ст. продуктивність словотворення з формантом -(h)апа в сербохорватській літературній мові та територіальних діалектах впала, але активно почали утворюватися слова шляхом трансформації в соціальних діалектах.

1. Бартев І. А., Батошкова В. Н. Очерки истории архитектурных стилей. М., 1983.
2. Дмитриев Н. К. Турецкий язык. М., 1960.
3. Кишова М. П. Нотіпа јосі в современом сербохорватском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1974.
4. Кононов Н. И. Грамматика турецкого языка. М., 1961.
5. Мирза-Джафар. Грамматика персидского языка. М., 1901.
6. Елезовић Б. Речник косовско-метохијског дијалеката. Београд, 1932—1935, св. 1—2.
7. Српска зора. У Бечу, 1876.
8. Стевановић М. Савремени српскохрватски језик. Београд, 1981.
9. Darasz Z. The word-formations of serbocroatian substantives of Turkish original. *Folia orientalia*, 1974, N 15.
10. Kreševljaković H. Gradska privreda i esnaf u Bosni i Hercegovini (od 1463—1851). Sarajevo, 1949.
11. Rječnik Jugoslovenske Akademije znanosti i umjetnosti 1979.
12. Šabljak T. Rječnik šatrovačkog govora. Zagreb, 1981.
13. Stachowski S. Przyszłości obcego pochodzenia w języku serbohorwatskim. Kraków, 1961.

Краткое содержание

На примере существительных с формантом -(h)apa в статье исследуется появление, развитие и изменение одного из словообразовательных типов сербохорватского языка. Прослеживается изменение статуса форманта -(h)apa от полуаффикса к полноценному аффиксу. Рассматривается вопрос продуктивности словообразовательного типа существительных с формантом -(h)apa. Привлекаются данные из персидского и турецкого языков.

Стаття надійшла до редакції 10.10.84

ЗМІСТ

ДО 130-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

І. Я. ФРАНКА

<i>Лозинський І. М.</i> І. Франко і Я. Врхліцький (з історії українсько-чеських літературних зв'язків)	3
<i>Чорній В. П., Полещук І. С.</i> І. Франко і Болгарія (огляд)	12

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

<i>Ланінська Т. В.</i> Сучасна болгарська історична проза і творчість Стефана Дічева	19
<i>Непорожня Н. О.</i> Жанрові особливості сербського історичного роману	26
<i>Татаренко А. Л.</i> Система образів у романі М. Црнянського «Переселення»	30
<i>Моторний А. В.</i> Мостецькі репортажі Гези Вчелічки	39
<i>Солдатенко Т. Я.</i> Метафоричність художнього мислення Елізи Ожешко	43
<i>Моторний В. А., Трофимович К. К.</i> Тема України в серболужицькій літературі	50
<i>Григораши Н. Д.</i> Літературознавча болгаристика на сторінках журналу «Жовтень»	55

МОВОЗНАВСТВО

<i>Мойсеєнко В. Ю.</i> Про співвідношення коротких і повних прикметників у деяких слов'янських мовах	63
<i>Осташ І. І.</i> Назви вітрів за просторовою орієнтацією у чеській мові (на загальнослов'янському тлі)	68
<i>Неруш Г. І.</i> Чесько-український словник як джерело зіставно-типологічних досліджень споріднених мов	75
<i>Касім О. Ю.</i> Розвиток острівної чеської антропонімії в українському мовному оточенні (чоловічі імена)	82
<i>Тепляков І. М.</i> Структурно-семантичні особливості кількісних фразеологізмів сучасної чеської мови	87
<i>Ісаченко А. О.</i> Структурно-граматичні моделі фразеологізмів верхньолужицької мови з структурою словосполучення	92
<i>Федоришєв В. Ю.</i> Абревіатури в сучасній польській мові	99
<i>Георгієв І. С.</i> Семантика прямого об'єкта в болгарській мові на шляху розвитку аналітизму	107
<i>Васильєва Л. П.</i> Структура слів та словосполучень сучасної сербохорватської суспільно-політичної лексики	111
<i>Смольська А. К.</i> Синтаксичні проблеми маскулінізації в сучасній сербохорватській мові	116
<i>Тиргова Г. П.</i> Про критерії виділення інтернаціональних суфіксів іменників сербохорватської мови	121
<i>Ткачов С. В.</i> З історії функціонування форманта /-h/ana в сербохорватській мові	126

СОДЕРЖАНИЕ

К 130-летию СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ

И. Я. ФРАНКО

<i>Лозинский И. М. И. Франко и Я. Врхлицкий (из истории украинско-чешских литературных связей)</i>	3
<i>Чорний В. П., Полещук И. С. И. Франко и Болгария (обзор)</i>	12

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Лапинская Т. В. Современная болгарская историческая проза и творчество Стефана Дичева</i>	19
<i>Непорожня Н. О. Жанровые особенности сербского исторического романа</i>	26
<i>Татаренко А. Л. Система образов в романе М. Црнянского «Переселение»</i>	30
<i>Моторный А. В. Мостские репортажи Гезы Вчелички</i>	39
<i>Солдатенко Т. Я. Мстафоричность художественного мышления Элизы Ожешко</i>	43
<i>Моторный В. А., Трофимович К. К. Тема Украины в серболужицкой литературе</i>	50
<i>Григораш Н. Д. Литературоведческая болгаристика на страницах журнала «Жовтень»</i>	55

ЯЗЫКОВЕДЕНИЕ

<i>Мойсеевко В. Е. О соотношении кратких и полных прилагательных в некоторых славянских языках</i>	63
<i>Осташ И. И. Названия ветров по пространственной ориентации в чешском языке (на общеславянском фоне)</i>	68
<i>Перуш Г. И. Чешско-украинский словарь как источник сопоставно-типологических исследований родственных языков</i>	75
<i>Касим О. Ю. Развитие островной чешской антропонимии в украинском языковом окружении (мужские имена)</i>	82
<i>Тепляков И. М. Структурно-семантические особенности количественных фразеологизмов современного чешского языка</i>	87
<i>Печенко А. О. Структурно-грамматические модели фразеологизмов верхнелужицкого языка со структурой словосочетания</i>	92
<i>Федорищев В. Е. Аббревиатуры в современном польском языке</i>	99
<i>Георгиев И. С. Семантика прямого объекта в болгарском языке на пути развития аналитизма</i>	107
<i>Васильева Л. П. Структура слов и словосочетаний современной сербохорватской общественно-политической лексики</i>	111
<i>Смольская А. К. Синтаксические проблемы маскулинизации в современном сербохорватском языке</i>	116
<i>Тыртова Г. П. О критериях выделения интернациональных суффиксов существительных сербохорватского языка</i>	121
<i>Ткачев С. В. Из истории функционирования форманта /-h/ana в сербохорватском языке</i>	126

Министерство высшего и среднего
специального образования УССР
Львовский ордена Ленина
государственный университет
им. Ивана Франко

ПРОБЛЕМЫ СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ

Республиканский межведомственный
научный сборник

Издается с 1970 г.

В ы п у с к 33

ЛИТЕРАТУРА, ЯЗЫК И КУЛЬТУРА ЗАРУБЕЖНЫХ СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

Львов. Издательство при Львовском
государственном университете
издательского объединения «Выща школа»

Адрес редколлегии: 290000 Львов, ул. Универси-
тетская, 1. Университет, кафедра истории юж-
ных и западных славян.

Львовская областная книжная типография
290000 Львов, ул. Стефаника, 11.
(На украинском языке)

Редактор З. І. Карпа
Художній редактор С. В. Копотюк
Технічний редактор І. Г. Хрушова
Коректори М. Ю. Горбаль,
Г. В. Кармінська

Информ. бланк 10516

Здано до набору 16.01.86. Підп. до друку 03.06.86.
БГ 02588. Формат 60×90^{1/16}. Папір кн.-журн. Літ.
гарн. Вис. друк, Ум. друк, арк. 8,5. Ум. фарбо-
відб. 8,87. Обл.-вид. арк. 9,91. Тираж 600 прим.
Вид. № 1552. Зам. 2575. Ціна 1 крб. 40 к.

Львівська обласна книжкова друкарня.
290000 Львів, вул. Стефаника, 11.

До відома авторів

Редколегія збірника приймає статті, які мають рекомендацію відповідної кафедри (підписану завідуючим кафедрою) та дві об'єктивні, ґрунтовні й аргументовані рецензії (надруковані на машинці, із зазначенням наукового ступеня рецензента). В рекомендації і рецензіях обов'язково повинна бути вказана дата, підписи повинні бути завірені гербовою печаткою вузу.

До статті слід додати короткий зміст (виклад основних положень дослідження) російською мовою, а також список використаної літератури. «Короткий зміст» та «Список літератури» надрукувати на окремих аркушах. Видання, наведені у «Списку літератури», слід розмістити в алфавітному порядку (спочатку вітчизняні видання, а потім — зарубіжні) з наскрізною нумерацією. Посилатися в тексті на ці видання треба так: [2, т. I, с. 18], де перша цифра — порядковий номер у списку літератури, друга — том (якщо він є), третя — сторінка. Приклад посилання на видання без вказівки на том і сторінку: [6; 8; 9; 12]. Підрядкові посторінкові примітки оформляти через «зірочку» (або дві чи більше «зірочки»). Якщо у цих примітках буде посилання на літературу, оформляти його у квадратних дужках (як і в тексті).

Основний текст, «Короткий зміст», «Список літератури» повинні бути надруковані на непортативній машинці з українським (текст українською мовою) чи російським (текст російською мовою) шрифтом. Одна сторінка повинна містити 28—30 рядків, кожен рядок — не більше 60 знаків (разом з інтервалами). Поля на сторінці оригіналу повинні бути: зліва — 25 мм, справа — 10 мм, зверху — 20 мм, знизу — 25 мм. Очко літер не повинно бути залите фарбою. Іноземний текст вдруковувати на машинці. Інтенсивність відбитків основного та іноземного текстів повинна бути однаковою.

Рукопис слід надсилати редколегії в двох примірниках. Другий примірник статті автор підписує до друку. Усі виправлення вносити тільки у другий примірник чорним чорнилом.

Крім цього, автор повинен перевірити за першоджерслами цитати, весь фактичний (ініціали, прізвища, назви, цифри тощо) і бібліографічний матеріал та засвідчити це власним підписом на сторінках другого примірника статті. На окремому аркуші авторові слід подати відомості про себе: прізвище, ім'я, по-батькові, місце роботи, посада, вченний ступінь, домашня адреса, телефон.

У випадку порушення цих вимог матеріали редколегією не розглядатимуться.

1 р. 40 к.

Проблеми слов'язнозства, 1986, вип. 33, 1—136.